

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

BİR İKNA ÜSLUBU OLARAK İMANİ KONULAR
BAĞLAMINDA KUR'AN-I KERİM'İN MUKAYESE
YÖNTEMİ

Esmâ Nur MADEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT

Konya-2010

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**BİR İKNA ÜSLUBU OLARAK İMANİ KONULAR
BAĞLAMINDA KUR'AN-I KERİM'İN MUKAYESE
YÖNTEMİ**

Esmâ Nur MADEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT**

Konya-2010



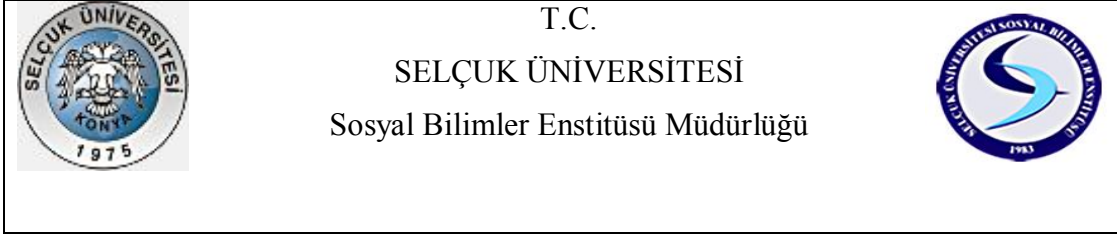
T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Esma Nur MADEN



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Esma Nur Maden tarafından hazırlanan Bir İkna Üslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'an-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi başlıklı bu çalışma 16/06/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fethi Ahmet Başkan	İmza
POLAT	
Prof. Dr. M.Sait ŞİMŞEK Üye	İmza
Doç. Dr. İsmail TAŞ Üye	İmza

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim muhataplarını ikna etmek için farklı üsluplar kullanır. Kur'an-ı Kerim'in kullandığı bu üsluplar tüm beşeri metod ve usüllerden üstündür. İşte Kur'an'da kullanılan bu üsluplardan biri de mukayese yöntemidir. Bir şeyin ne olduğunu anlatmak için en iyi yol çok defa onun ne olmadığını göstermek ve söylemektir. Kur'an-ı Kerim de kendi prensiplerini ortaya koyarken bunlara aykırı olanları reddetmiştir. Böylece muhatapların zihinlerindeki mukayese mekanizmasını çalıştırarak onları ikna etmiştir. Kur'an'da muhatapların ikna edilmesi için kullanılan mukayese yöntemini “Bir İkna Üslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'an-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi” isimli tezimizde konu edindik. Sadece imani konuları içeren ayetlerdeki mukayese üslubuna dikkatleri çektik. Bu ayetlerin mukayese üslubu ile sunumunun muhatabı ikna edici bir etkisinin olduğunu da gözlemledik.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ulûhiyet ile ilgili mukayeselere yer verilmiştir. Ulûhiyet başlığı altında Allah'ın birliği, dilemesi, kudreti, ilmi ve bazı sıfatları ile ilgili mukayeseleri içeren ayetlere değinilmiştir. İkinci bölümde ise inanç grupları arasındaki mukayeselere yer verilmiştir. Burada ise mü'minlerin kâfir, münafık, mürted ve zalim kimselerle mukayese edildiğini gördüğümüz ayetler bağlamında Kur'an'ın mukayese üslubu değerlendirilmiştir. Son bölümde ise ahiretle ilgili karşılaştırmalar ele alınmış; cennet cehennem mukayesesi, Ahiret hesabı ile ilgili mukayeseler, cezalandırma ve ödüllendirme mukayesesi incelenmiştir.

Bu çalışma sürecinde her zaman destek ve anlayışlarını gördüğüm kıymetli hocam Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat Bey'e şükranlarımı sunuyorum. Tezimin jüri üyeleri olan Prof. Dr. M. Sait Şimşek ve Doç. Dr. İsmail Taş Beylere de ayrıca teşekkür etmek isterim. Dr. Hakan Uğur Bey'e de teşviklerinden ve değerli uyarılarından dolayı gerçekten minnettarım. Ayrıca her zaman destek ve yardımlarıyla yanımda olan aileme sonsuz teşekkürler...

Esmâ Nur MADEN

İstanbul/2010



Öğrencinin	Adı Soyadı	Eσμα Nur MADEN
	Numarası	074244011010
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslami Bilimler/Tefsir
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT
	Tezin Adı	Bir İkna Üslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'an-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Kur'an'da aynı ayet ve aynı pasaj içinde muhatapları ikna etmek gayesiyle imani konularda yapılan mukayeseler konu edinilmiştir. Kur'an daima öğretici, ikna edici ve teşvik edici bir güce sahiptir. Etkili ve güzel üslubu ile muhataplarını hayran bırakan Kur'an-ı Kerim en derin mevzuları teşbihler, temsiller, diyaloglar nev'inden üsluplarla insanların seviyelerine indirir. İşte Kur'an'ın bu yönünü ortaya koyma anlamında mukayese yönteminin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü mukayese yöntemi Kur'an-ı Kerim'de sıkça yer alan etkili bir ikna üslubudur.

Bu çalışma üç ana kısma ayrılmaktadır. Birinci bölümde ulûhiyetle ilgili mukayeselere yer verilmiştir. Burada Allah'ın birliği, dilemesi (meşiet), kudreti ve ilmi ile ilgili karşılaştırmalar incelenmiştir. İkinci bölümde ise mü'minlerin kâfir, münafık, mürted ve zalim kimselerle mukayese edildiğini gördüğümüz ayetler bağlamında Kur'an'ın mukayese üslubu değerlendirilmiştir. Son bölümde ise ahiretle ilgili karşılaştırmalar ele alınmış; cennet cehennem mukayesesi, Ahiret hesabı ile ilgili mukayeseler, cezalandırma ve ödüllendirme mukayesesi incelenmiştir.

Çalışmanın hedefi Kur'an-ı Kerim'in imani konuları mevzu ederken muhatapları ikna etmek için mukayese yöntemi kullandığının tespiti ve bunun ayetlerle delillendirilmesi olmuştur. Sonuç olarak Kur'an'da muhatapların zihinlerinde iman konusunun daha da belirginleştirilmesi gayesi ile aynı ayet ve aynı pasaj içinde imani konularda mukayeseli bir üslubun kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Kur'an, İkna, Mukayese, Karşılaştırmalı anlatım, Üslup, İman, Ayet.



Öğrencinin	Adı Soyadı	Esmâ Nur MADEN
	Numarası	074244011010
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslami Bilimler/Tefsir
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT
	Tezin İngilizce Adı	The Comparison Method Of The Glorious Quran As A Persuation Tool On The Fundamental Faith Issues

SUMMARY

This research concentrates on the persuasion method based on comparisons that is often used within the same verse and/or passage of the Quran. Overall, Quran has the power of eloquence which is didactic, convincing, and motivating. Thanks to its effective and elegant phrases, Quran brings though matters for the level of humanity by the means of analogies, comparisons, and dialogues which strikes its collocutors with admiration. Thus, the comparison method has an important role to place emphasise on this aspect of Quran.

This research consists of three main parts. In the first part, the comparisons related to divinity and the belief of hereafter are outlined. The comparisons referring to the subjects such as Tawhid (oneness), the will of Allah, the omnipotence, the omniscient are further explored. Then, in the second part, the Quranic verses in which the Believers are compared to the non-believers, the hypocrites, the apostates and the unjust ones are considered. Finally, in the third part, the comparisons related to doomsday and of the ones deserving of the Heaven and the Hell are given, and the comparisons related to doomsday winners and losers are investigated.

The objective of this research is to clarify the comparison method in order to convince collocutors in the context of Faith issues and to support these ideas by verses from the Quran itself. Eventually, it has been unveiled that the comparison method takes place in the same verses and passages of Quran in order to crystallize the concept of Faith in the minds of believers.

Key words: Quran, Convincing, comparison, manners, faith, verses of Quran, Comparative exposition

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

1. KONUNUN SEÇİLMESİ.....	1
2. KONU HAKKINDAKİ KAYNAKLAR.....	2
3. TEZİN AMACI	3
4. TEZDE KULLANILAN YÖNTEMLER.....	3
5. TEZİN MUHTEVASI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛHİYETLE İLGİLİ MUKAYESELER

1. TEVHİD İLE İLGİLİ MUKAYESELER	5
2. ALLAH'IN MEŞİETİ İLE İLGİLİ MUKAYESELER.....	14
2.1. Allah'ın Bağışlaması ile İlgili Mukayeseler.....	14
2.2. Allah'ın Hidayeti ile İlgili Mukayeseler	16
2.3. Allah'ın Dilediğini Silmesi Dilediğini de Sabit Kılması ile İlgili Mukayese	21
2.4. Allah'ın Rızık Vermesi ile İlgili Mukayeseler	22
3. ALLAH'IN KUDRETİ VE İLMİ İLE İLGİLİ MUKAYESELER.....	27
3.1. Allah'ın Kudreti ile İlgili Mukayeseler	27
3.2. Allah'ın İlmi ile İlgili Mukayeseler.....	29
4. ALLAH'IN BAZI SIFATLARI İLE İLGİLİ MUKAYESELER.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ GRUPLARI ARASINDAKİ MUKAYESELER

1. MÜ'MİN - KÂFİR MUKAYESESİ.....	35
1.1. <i>Hidayet ve Dalalet Açısından Mü'min - Kâfir Mukayesesi</i>	35
1.2. <i>Kendilerine Verilen Misaller Karşısındaki Tutumları Açısından Mü'min - Kâfir Mukayesesi.....</i>	41
1.3. <i>Tevbe Etme Bakımından Mü'min - Kâfir Mukayesesi</i>	43
1.4. <i>Dost Edinilecek Kimseler Olarak Mü'min - Kâfir Mukayesesi.....</i>	46
1.5. <i>Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimselerin Mukayesesi</i>	47
2. MÜ'MİN - MÜRTEDE MUKAYESESİ.....	48
3. MÜ'MİN - MÜNAFİK MUKAYESESİ	51
3.1. <i>Mü'min Erkek - Kadın ile Münafik Erkek - Kadın Mukayesesi</i>	51
3.2. <i>Cihada Gitme Konusunda Mü'min - Münafik Mukayesesi.....</i>	54
3.3. <i>Samimiyet Noktasında Mü'min - Münafik Mukayesesi.....</i>	56
4. MÜ'MİN - ZALİM MUKAYESESİ	60
5. İTAATKÂR – İSYANKÂR MUKAYESESİ.....	67
6. HİRİSTİYAN – YAHUDİ MUKAYESESİ	71
7. MÜ'MİN - MÜ'MİN MUKAYESESİ.....	74
7.1. <i>Cihada Gidenlerle Gitmeyenlerin Mukayesesi.....</i>	74
7.2. <i>Hicret Edenlerle Etmeyenlerin Mukayesesi.....</i>	76
7.3. <i>Mü'minlerin Dindarlık Açısından Mukayesesi.....</i>	77
8. MÜ'MİN - BEDEVİ MUKAYESESİ	80
8.1. <i>Cihad Konusunda Mü'min - Bedevi Mukayesesi.....</i>	82
8.2. <i>İnkâr ve Nifak Konusunda Mü'min - Bedevi Mukayesesi.....</i>	83
8.3. <i>İnfak Konusunda Bedevilerin Kendi İçinde Mukayesesi</i>	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRETLE İLGİLİ MUKAYESELER

1. CENNET – CEHENNEM MUKAYESESİ.....	86
1.1. <i>Cennet Ehli ile Cehennem Ehlinin Mukayesesi.....</i>	86
1.2. <i>Kimlerin Cennete Kimlerin Cehenneme Gireceğine Dair Mukayese.....</i>	90
1.3. <i>Cennet ve Cehennemden Diyaloglar</i>	91

1.4. Sağdakiler ile Soldakilerin Mukayesesi	93
1.5. Yüzleri Ağaranlar ile Yüzleri Kararanların Mukayesesi	94
1.6. Ebedilik Açısından Mukayese	98
2. AHİRET HESABI İLE İLGİLİ MUKAYESELER	100
2.1. Mizanla İlgili Mukayeseler	100
2.2. Kitabı Sağ Tarafından Verilenler ile Sol Tarafından Verilenlerin Mukayesesi	102
2.3. Siccîn ve İlliyyûn	105
3. CEZALANDIRMA VE ÖDÜLLENDİRME	107
SONUÇ	110
BİBLİYOGRAFYA	113
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin (oğlu), binti (kızı)
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
md.	: Madde
nşr	: Muhakkik, neşreden
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tr.	: Mütercim
ts.	: Tarihsiz
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. KONUNUN SEÇİLMESİ

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (a.s.)'ın en büyük mucizesidir. Kur'an'ın bu i'cazı ise pek çok yönden tecelli etmiştir. Şüphesiz bunların en önemlilerinden bir tanesi Kur'an'ın dil ve üslup yönünden mucize olmasıdır. Kur'an muhataplarını ikna etmek için kullandığı üslup bakımından da beşeri metod ve usullerden üstündür. Bu çalışmada ise bu mu'ciz ikna üsluplarından mukayese üslubu ele alınmıştır.

Bir şeyin ne olduğunu anlatmak için en iyi yol çok defa onun ne olmadığını göstermek ve söylemektir. Kur'an-ı Kerim de kendi prensiplerini ortaya koyarken bunlara aykırı olanları da reddetmiştir. Böylece muhatapların zihinlerindeki mukayese mekanizmasını çalıştırarak onları ikna etmiştir.

Bu tezin konusunun seçilmesinde öncelikle Kur'an'ın tamamındaki mukayese üslubu esas alınmıştır. Bu doğrultuda Kur'an'ın tamamı okunduktan sonra çok geniş bir malzeme ile karşılaşıldı. Bunlar; hidayet-dalalet, hak-batıl, ilim-cehalet, dünya-ahiret gibi kavramsal karşılaştırmalar; şükredenlerle-nankörlük edenler, cimrilik-cömertlik, temiz-pis, hayır-şer, iyi-kötü, yalancılık-güvenirlilik, kibir-tevazu gibi ahlaki karşılaştırmalar; kör ile gören, karanlık ile aydınlık, güzel söz ile kötü söz gibi temsili karşılaştırmalar ve bu çalışmada esas alınan imanî konulardaki karşılaştırmalardır. Bu verileri plan haline getirip danışmanımıza sunduk. Danışmanımız da bu planın bir yüksek lisans tezi için son derece fazla olduğunu bu haliyle yapıldığında ayetlerin yüzeysel bir okuma tabii tutulacağını ve derinliğine inceleme yapılamayacağını, bu mukayeselerden sadece biri üzerine yoğunlaşmamızı ve o konuda derinliğine inceleme yapmamızı tavsiye etti. Biz de bu konular içinden en önemlisi, en kapsamlısı ve bu yöntemi temsil etme noktasında en iyi örnek olan iman bahsini seçtik. Yalnız şunu da ifade edelim ki ele aldığımız imanî konulardaki mukayese yöntemi aynı ayet ve aynı

bağlam içindeki mukayeselerdir. Yoksa ki Kur'an'ın genelini düşündüğümüzde mesela Nisa suresindeki bir ayetle İsrâ suresindeki bir ayet de birbiri ile mukayese edilebilir. Onun için aynı ayet ya da aynı ayet grubu esas alınarak sınırlandırmaya gidilmiştir. Yine buradaki bir sınırlandırma benzetilerek yapılan mukayeseler değil zıt hallerin mukayesesidir.

2. KONU HAKKINDAKİ KAYNAKLAR

Tespitlerimize göre tezimizin konusuyla ilgili olan her hangi bir çalışma mevcut değildir. Fakat Muhammed Çelik'e ait *Kur'an'ın İknâ Hususiyeti* adlı eserde Kur'an'ın ikna mekanizmalarından biri olan tartışma ve diyalogun bir alt başlığı olarak sadece üç sayfa içinde mukayese yöntemine yer verilmiştir.¹

Bu çalışmada başvurulan kaynaklara gelince bunların başında Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Ayetlerin meallerini Türkiye Diyanet Vakfı mealinden verdik.² Ayetlerin anlaşılmasında tefsirlere müracaat ettik. Rivayet tefsirleri içinde daha çok Taberi'nin *el-Camiu'l-Beyan*'ından³ faydalandık. Dirayet tefsirlerinden ise *el-Keşşâf*,⁴ *Envârü't-Tenzîl*,⁵ *Mefâtihu'l-Ğayb*,⁶ *Medâriku't-Tenzîl*,⁷ *Hak Dini Kur'an Dili*,⁸ *Fızılali'l-*

¹ Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İknâ Hususiyeti*, 2.baskı, Yeni Akademi, İstanbul, 2006, 259-262.

² Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV, Ankara, 2000.

³ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, (nşr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Hicr, Kahire, 1422/2001.

⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

⁵ el-Kadı el-Beyzâvi, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (685/1286), *Tefsîru'l-Beyzâvi: Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*, I-II, Dersâadet, İstanbul, ts.

⁶ Fahrüddin er-Râzî, Muhammed İbnü'l-Allâme Ziyâeddin Ömer (606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.

⁷ Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (710/1310), *Tefsîru'n-Neseî: Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 2000.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, İstanbul, 1936.

Kur'an'dan⁹ sıkça istifade ettik. Bu çalışmada ayrıca temel eserlerin dışında Kütüb-i Sitte külliyyatından, temel lügatlerden ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nden de istifade edilmiştir.

3. TEZİN AMACI

Bu çalışmanın amacı Kur'an-ı Kerim'in imanî konuları anlatırken muhataplarını ikna etmek için kullandığı üsluplardan birisinin de mukayese yöntemi olduğunun tespiti ve bunun Kur'an ayetleri ile ispat edilmesidir.

Bu çalışmadaki temel teorilerden birisi de Kur'an'ın mucizevî yönlerinden birisi olan Üslubu'l-Kur'an'ın alt başlıklarından bir tanesinin de mukayese yöntemi olması gerektiğidir.

4. TEZDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Bu çalışmada öncelikle tez konusu esas alınarak Kur'an-ı Kerim dikkatlice okunmuştur. İlgili ayetler tesbit edilmiş daha sonra bu ayetler konularına göre tasnif edilmiştir. Ayetler Kur'an-ı Kerim içinde buldukları yerdeki anlam örgüsünden koparılmadan konuya taşınmıştır. Ardından ayetlerdeki mukayeseye vurgu yapılmıştır. Ayetin izah edilmesi gereken noktaları varsa onlar için tefsirlere müracaat edilmiş, ayetlerin tefsirinde rastlanılan terimler için lügatlara başvurulmuştur. Hemen hemen her ayetin sebab-i nüzulüne bakılarak konuya giriş yapılmıştır. Ayetin ayetle tefsiri mümkünse bunlar irdelenmiş, farklı görüşlere de yer verilmiştir. Çalışmanın asıl hedefi olan ayetlerdeki mukayese yönteminin ispatı her an göz önünde bulundurularak, imanî konular ve mukayese yöntemi sınırlarında hareket etmeye azami ölçüde dikkat edilmiştir.

⁹ Seyyid Kutub, *Fî-Zılâli'l-Kur'an*, I-X, tr. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya, İstanbul, 1991.

5. TEZİN MUHTEVASI

Çalışmamız giriş, üç tane bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Araştırmanın giriş bölümünde konunun nasıl seçildiğinden, konu hakkındaki kaynaklardan, tezin amacından, tezde kullanmış olduğumuz yöntemlerden ve tezin içeriğinden bahsedilmiştir.

Tezin birinci bölümünde inanç grupları arasındaki mukayeselere yer verilmiştir. Bunlar mü'min-kâfir, mü'min-mürted, mü'min-münafık, mü'min-bedevi, mü'min-zalim, Hıristiyan-Yahudi, itaatkâr-isyankâr mukayeseleridir.

Tezin ikinci bölümünde ise ulûhiyetle ilgili mukayeselerden bahsedilmiştir. Bu başlık altında da Allah'ın meşfeti ile ilgili mukayeselerden, tevhid ile ilgili mukayeselerden, Allah'ın kudreti ve ilmi ile ilgili mukayeselerden ve Allah'ın bazı sıfatları ile ilgili mukayeselerden bahsedilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise ahiret ile ilgili mukayeselere yer verilmiştir. Bu bölümde de cennetlikler ile cehennemliklerin halleri mukayese edilmiş, ahiret hesabı ile ilgili mukayeselere değinilmiş ve son olarak da cezalandırma ve ödüllendirme mukayesesi zikredilmiştir.

Tezin sonuç bölümünde ise tezde ulaştığımız kanaat ifade edilmiştir. Ayrıca kendi bulgu ve tavsiyelerimiz de sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛHİYETLE İLGİLİ MUKAYESELER

1. TEVHİD İLE İLGİLİ MUKAYESELER

Kur'an-ı Kerim'in temel amacı insanları yaratıklara tapmaktan kurtarıp sadece bir olan Allah'a kul yapmaktır. İnsanın Allah'a kul olması, O'nun emirlerine tam manasıyla teslimiyet göstermesi İslam'dır. İslam dini de tevhidi gerçekleştirme dini olduğundan, İslam'ı doğal sadeliğine kavuşturmak üzere gelmiş olan Kur'an'ın ana konusu tevhitir. Her surenin ana teması da budur. Yalnız Kur'an ayetleri, Allah'ın varlığından çok, birliğini kanıtlama yönündedir. Bunun da sebebi; Kur'an'ın hitap ettiği toplumun Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber Allah ile kendileri arasında aracı olduğunu düşündükleri tanrılara tapmalarıydı. İbadetlerinde, kurbanlarında Allah'ın adıyla birlikte o tanrıları da anıyor, onlara da yalvarıyorlardı. Kur'an ise şirki, Allah'a karşı nankörlük olan küfrü şiddetle kınamış ve bunun tutarsızlığını; Allah'ın yanında başka tanrı olmadığını kanıtlarla ispatlamıştır.¹⁰

Tevhid dediğimizde akla ilk gelen surelerden biri kaynaklarda diğer bir isminin de Tevhid olduğu belirtilen İhlâs suresidir.¹¹ İhlâs sûresi, İslâm'ın esas olan tevhîd (Allah'ın birliği) ilkesini özlü bir şekilde ifade ettiği ve Allah Teâlâ'yı tanıttığı için Hz. Peygamber tarafından Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ifade buyrulmuştur. Cenab-ı Hak surede “*De ki: O, Allah birdir. Allah Sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur*”¹² buyurmaktadır. Sure Allah'ın bir-tek (ehad) olmasının zikredilmesi ile (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) başlamaktadır. O Allah celal ve cemal, bütün kemal

¹⁰ Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, I-XXX, Kuba, İstanbul, ts., XXI, 5.

¹¹ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 175.

¹² el-İhlâs 112/3-4.

sıfatları ile varlık kendisinin olmakla hakkıyla ma'bud olan "ehad"dir, ikincisi olmayan tek birdir. Evvel ve ahir şerikten münezzehe hiçbir şey kendisine benzemeyen hep bir, yegâne birdir. Ezelde ve layezelde hep bir olan ve beraberinde diğeri bulunmayan tektir.¹³ Hemen ardından gelen ayette de Allah'ın Samed olduğu (اللَّهُ الصَّمَدُ) zikredilmektedir. Samed ismi hakkında lügat açısından ele alınacak esaslı iki ayrı anlam rivayet edilmiştir. Birincisi; hamd vezninde "samed" masdarından, yani maksatların doğrudan doğruya kendisine yöneldiği maksûd anlamına olmasıdır. "صمد صمده" deyimini bilinmektedir ki, dosdoğru, düpedüz, hiç sapmadan ona kasd ve teveccüh etti, demektir. Bilindiği gibi, kasıttaki bir noktaya doğrudan doğruya yönelme anlamı vardır. Bu anlama göre, bir kavmin ulusuna, yani yönetim ve ihtiyaçlarında kendisine başvuru ve daha üstünü bulunmayan en büyüğüne "kavmin samedî" adı verilir ki mutlaka kadri yüce, şerefi yüksek, şanlı anlamına gelir. İkincisi de hiç boşluğu olmayan, eksiği gediği bulunmayan, nüfûz edilemeyen şeye denilir. Buna bizim dilimizde "som" adı verilir. Nitekim bizim lehçemizde "som, yekpare, salt, kavi, bütün, içi dolu" anlamına som altın, som gümüş, som abanoz, som pelesenk gibi tabirler kullanılır ki, bütün bunlarda karışık olmayan, kaplama bulunmayan, saf ve halis anlamları ifade edilmek istenir. Tefsir âlimlerinin çoğu, ta yukarıda da işaret olunduğu üzere, birinci manadan olarak sıfat-ı sübûtiyye olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da ikinci manadan sıfat-ı selbiyye olduğunu nakletmişlerdir. Başkaları da hem sıfat-ı sübûtiyye, hem de sıfat-ı selbiyye manalarını gözeterek tefsir etmişlerdir ki, bunda her iki manayı da dikkate almak mümkündür. En doğrusu da budur. Bunu çift anlamlı bir sözün her iki gerçek anlamını birden murad etmek şeklinde değil, ilâhî isimlerde nihai maksat olmak bakımından iki manadan hangisine hamledilirse maksada uygun olacağı cihetle genel bir mecaz olarak ikisinin de en mükemmel olan lâzımını irade tarikiyle birleştirilmesidir.¹⁴ Bu doğrultuda ise Zemahşeri'nin de dediği gibi her şey ona muhtaçtır o hiçbir şeye muhtaç değildir.¹⁵

Cenab-ı Hakk'ın doğurmamış ve doğmamış olması (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) da bir sonraki ayette vurgulanmıştır. Ayette geçen لَمْ يَلِدْ fiili Allah'ın doğurmadığını kendisinden kendi zatından bir cüz çıkarmadığını, valid (baba) ve valide (anne) olmadığını ifade eder. O hiçbir yolla üremiş, doğurmuş ve çoğalmış değildir. Çünkü doğurmak, onda ona benzer yeni bir parçanın teşekkül etmesi ve sonra da ondan ayrılması yoluyla olur, böyle bir

¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6277.

¹⁴ Elmalılı, *Hak dini Kur'an Dili*, IX, 6305-6306.

¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 813.

durumu gerektirir. Bu ise onun zatında bir taraftan terkibi, bir taraftan hudûs ve ihtiyacı, değişmeyi, bölünmeyi gerektirir. O da sonuçta faniliği, yani bir süre sonra yok olmayı gerektirir. Çünkü doğuran parçalanır, parçalanan yok olur. Doğurduğu şey de sonuçta aynı duruma düşer. Doğurmak zaten bizzat baki kalamayacak olan faniler içindir ve nevin devamıyla ilgilidir. Bundan dolayı doğurmak, kendi yerine kalacak evladı ve nesli olmak, faniler açısından bir ihtiyaç ve istenen bir amaç olsa da zatında her kemali toplamış olan, ehad, samed ve vâcibu'l-vücûd özellikleri taşıyan bir ilâh olan Allah Teâlâ hakkında bu bir kemal değil, tam aksine bir eksiklik, bir kusur olur. Bütün bunlar Allah'ın ehadiyyetine ve samediyetine aykırı olan ve ters düşen şeylerdir. Allah Teâlâ ehad ve samed olduğu için bölünmez, parçalara ayrılmaz. O'ndan ne bir bölüm, ne bir cevher, ne bir öz, ne bir madde kopup ayrılmaz, O'nun varlığının cinsi, benzeri ve nevi olmaz. Hiçbir şeye olmadığı gibi, üremeye de ihtiyacı bulunmaz. Çünkü hiçbir şekilde ihtiyacı, eksikliği gediği bulunmaz. Ancak O'nun ilminde bulunan mümkinattan her biri, O'nun dilemesi ve yaratmasıyla meydana gelir. 'Ol' demesiyle olur. Bu O'nun özvarlığından, zatından bir parça kopup çıkmak suretiyle O'ndan sudur ve tevellüd etmiş, O'ndan üremiş demek değildir. O'nun yaratması yoğun var etmek, ibdâ' ve icad etmek şeklinde olur.¹⁶ Bunun delili “*O bir işin olmasını murad edince, ona ol der, o da hemen oluverir*” ayetidir.¹⁷

Ayetteki doğmamıştır (وَلَمْ يُولَدْ) fiili ise Allah'ın doğuran bir baba Allah veya doğuran bir ana Allah olmadığı gibi, doğurulmuş bir oğul Allah veya doğurulmuş bir kız Allah da olmadığını ifade eder. Böyle doğmuş ve doğurmuş bir Allah olmadığı gibi, olması da mümkün ve muhtemel değildir, mümtenîdir. Çünkü doğuran fani ve muhtaç olacağı gibi doğan da kadim ve lizâtihi vacibü'l-vücûd olmaz. Sonradan olmuş hâdis, aynı zamanda faniye muhtaç eksik biri olur. Ehad ve samed olan Allah Teâlâ'nın zatında ne geçmişte ne gelecekte yokluk (adem), eksiklik, hudûs ve fanilik bulunmaz. O ezelde ve ebedde hep birdir, hiç eksiksiz bâki ve sameddir.¹⁸

Ayetteki وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ifadesinden de anlaşılmaktadır ki Allah'ın ne öncesinde doğuran bir sabıkı ve üstünü, ne de sonrasında doğmuş ve doğacak bir astı ve eki yoktur. Şan ve değer bakımından da O'na eşdeğer olacak hiçbir şekilde hiçbir denk

¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6320.

¹⁷ Bakara 2/117.

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6322-6323.

mevcut değildir. Ne zatında, ne sıfatında hiçbir eşi, hiçbir benzeri, ne zıtlaşacak, ne birleşecek şekilde hiçbir eşi, arkadaşı, ortağı veya rakibi olmamıştır ve olamaz. Yani ezelde olmadığı gibi, bundan sonra da olmayacaktır. O'ndan başka bir "Vacibu'l-vücut" yoktur. Ezelde olmayınca sonradan olması da muhaldir. Çünkü sonradan olanlar hâdis ve mahlûk olacağı için zaten O'na denk ve eşit olması mümkün değildir. Çünkü sonradan olan da ne kadar kemal farz edilirse edilsin yine de mahlûktur. Bundan dolayı bütün kâinat, bütün âlem ve içindekiler, yani gökler ve yer, âfâk ve enfüs, ruh ve cisim, madde ve sûret, mekân ve zaman, kürsî ve arş, dünya ve ahiret hepsi birden yine O'na eşit ve denk değildir. Çünkü bütün bunlar yokken O var idi ve hepsini O yarattı.¹⁹

Görüldüğü üzere ayette birçok mukayese mevcuttur. İhlâs suresinin ilk ayetinde Allah Teâlâ'nın ma'bud olarak ehad olduğu zikredilmiştir. Yani bir ikincisi olmayan ilahdır. Allah sameddir yani her şey ona muhtaçtır; ama O hiçbir şeye muhtaç değildir. Ve Allah Teâlâ ne sıfatında ne zatında hiçbir eşi, hiçbir benzeri, yukarıda da ifade buyrulduğu üzere ne zıtlaşacak, ne birleşecek hiçbir eşi, ortağı veya rakibi olmamıştır ve olamaz. O'ndan başka bir vacibu'l-vücut yoktur.

Allah Teâlâ'nın doğurmamış ve doğurulmamış olduğuna değinilmişti. Burada ise bu konu ile ilgili mukayeseye örneklik teşkil edecek Kur'an-ı Kerim'de de birçok yerde bahsi geçen Allah Teâlâ'ya çocuk isnat etme konusuna kısaca yer verilecektir. İnsanlığın çocukla ilgili olarak saptığı yanlış anlayışların en büyüğü ve en çirkinini Yüce Yaratıcının çocuğunun olduğunu iddia etmesidir. Allah, Kur'an'da bir kısım insanların Kendi'sine çocuk isnad ettiklerini haber vermekte ve buna şiddetle karşı çıkmaktadır.²⁰ Bu bağlamda ayette "*Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Hıristiyanlar da, Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!*"²¹ buyrulmaktadır. Ayetin sebeb-i nüzulünde ise Yahudiler Hz. Peygamber'e gelmişler ve "Sana nasıl tabi olalım ki sen, kiblemizi terk ettin ve Uzeyr'in Allah'ın oğlu olmadığını iddia ediyorsun" dediler de

¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6333.

²⁰ el-Bakara 2/116; en-Nisa 4/50, 171; el-Maide 5/18; el-En'am 6/100-101; et-Tevbe 9/30; Yunus 10/68-69; el-İsra 17/111; el-Kehf 18/4-5; Meryem 19/35, 88-95; el-Enbiya 21/26; 23/91; el-Mü'minun 25/2; es-Saffat 37/180; ez-Zuhruf 43/81-82; el-Cin 72/3; el-İhlas 112/1-4.

²¹ Tevbe 9/30.

bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirdi.²² Ayette görüldüğü üzere bir tarafta Yahudilerin söylemleri Uzeyir Allah'ın oğludur (عَزِيرُ ابْنُ اللَّهِ) şeklinde, bir tarafta ise Hıristiyanların sözü Mesih Allah'ın oğludur (الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ) olmuştur. Ardından ise onların bu söylemleri kâfir olmuş kişilerin ağızlarında geveledikleri asılsız sözlere benzetilmiştir. Yahudilerin bu sözlerinin kaynağı kaynaklarda mevzu edilmiştir. Şöyle ki; Yahudilerin Tevrat'ı önemsememeleri ve onunla değil de batıl şeylerle amel etmeleri üzerine Allah Teâlâ onlara Tevrat'ı unutturmuş ve onu onların hafızalarından silmişti. Bu sebeple Hz. Uzeyir, Allah'a çok yalvarıp yakardı ve Tevrat onun kalbine ve hafızasına yeniden döndü. O, bununla kavmini inzâr etmeye başladı. Yahudiler Uzeyir'i denediler ve onun samimi ve emin olduğunu gördüler. Bunun üzerine, "Bu iş, ancak Allah'ın oğlu olduğu için Uzeyir'e müyesser oldu" dediler. Yahudiler bundan ötürü Uzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı.²³ Hıristiyanlara gelince ise onlar Allah'a çocuk isnat etme konusunda daha da önde gitmektedir. Çünkü onlar Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu ve aynı zamanda Tanrı olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre Allah'ın oğlu olan İsa Mesih; Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh'dan oluşan Teslis inancının bir unsurudur. Oysaki Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'dan bir kul ve peygamber olarak bahsedilmektedir: O, Allah'ın kulu ve peygamberidir,²⁴ büyük peygamberden (ulü'l-azîm) biridir.²⁵ Allah'ın kelimesidir ve ruhudur,²⁶ Allah'ın kendilerine kitabı ve hikmeti öğrettiği kutlu kişilerden biridir.²⁷ Kıyamet günü kendisine gerektiği gibi inanmayanların aleyhine şahitlik edeceklerdendir.²⁸ Son peygamberin geleceğini müjdelemiştir.²⁹ Dünyada ve ahirette şerefli, itibarlı ve Allah'ın yakınlığına mazhar olanlardan,³⁰ müctebâ yani tercih edilmişlerden ve iyi (sâlih) kullardandır.³¹ İnsanlar için bir mucize, ayet, Allah'tan bir rahmettir; annesine bağlı ve saygılıdır ve Allah'ın

²² Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 446.

²³ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, XI, 409-415; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 34-38.

²⁴ en-Nisâ 4/172; el-Mâide 5/75.

²⁵ el-Ahzâb 33/7; eş-Şûra 42/13; el-Mâide 5/46.

²⁶ en-Nisâ 4/171.

²⁷ Âl-i İmrân, 3/48.

²⁸ en-Nisâ 4/159; el-Mâide 5/117.

²⁹ es-Saf 61/6.

³⁰ Al-i İmrân 3/45.

³¹ el-En'am 6/85-87.

selâmına mazhardır.³²

Yine bu bağlamdaki bir diğer ayette “*Rahmân çocuk edindi, dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahmân’a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden. Hâlbuki çocuk edinmek Rahmân’ın şanına yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân’a gelecektir. O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir. Bunların hepsi de kıyamet gününde O’nun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir. İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır*”³³ buyrulmaktadır. Allah Teâlâ’nın çocuğu olduğunu iddia etmek öyle ağızdan çıkıveren basit bir söz gibi değildir. Böyle bir iddiayı dillendirmek dahi başlı başına dünyayı alt üst edebilir. Ayetlerde de bu durum gayet şiddetli bir şekilde ifade edilmiştir. Vacibu’l-Vücut olan Allah’ın dışında kalan bütün varlıklar, lî-zâtihî mümkün’dir. Zatı gereği mümkün olan varlıklar ise sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılmış olanlar Vacibu’l-Vücûd’un mahlûkudurlar. Mahlûk olan ise Vâcibu’l-Vücûd’un çocuğu olamaz. Çünkü her çoklukta fertler bulunur. Zatları gereği mümkün olan her varlık da bir yaratıcıya muhtaçtır. Bu mümkün varlıkta yaratıcı olan varlığın tesiri, ya bu mümkün varlık henüz yok iken olur veya meydana geldiğinde olur. Her iki ihtimalde de bu varlık sonradan yaratılmış (muhtes) olur. Yani Allah’tan başka her şeyin, daha önce yok olduğu halde sonradan var olan (muhtes) bir varlık olduğu, varlığının ise ancak Allah Teâlâ’nın yaratması, yoktan var etmesi ve icâd etmesiyle meydana geldiği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple, Allah dışındaki bütün varlıklar Allah’ın mülkü ve kuludur. İşte bundan dolayı da O’nun dışındaki varlıkların O’nun çocuğu olması imkânsız olur.³⁴ Ayrıca çocuğun babanın cinsinden olması gerekir. Allah ile onun için farz edeceğimiz çocuğun aynı cinsten olması imkânsızdır. Bu sebeple de Allah’ın çocuğunun bulunması imkânsızdır.³⁵ İşte Allah Teâlâ bu ayet-i kerimesiyle kendisine çocuk isnad eden Hıristiyanları yalanlamakta, onların bu sözleriyle sadece bir iftirada bulduklarını ortaya koymaktadır. Özetle söyleyecek olursak Hz. İsa’nın babasız dünyaya gelmesi mümkün’dir, yani aklen imkânsız değildir; sadece âdete muhaliftir. Bir mucizedir.

³² Meryem 19/19, 33.

³³ Meryem 19/88-96.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, XXI, 169-171.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, c. XI, s. 154-157.

Yahudilerin anlamadığı husus burasıdır. “Üç tanrının olması” veya “Hz. İsa’nın tanrılığı” iddiası ise aklen imkânsızdır, yani mümteni’dir. Hıristiyanların anlamadığı taraf da burasıdır.³⁶ Ayetlerdeki mukayeseye gelince önceki ayette Allah’a çocuk isnat edenlerin durumu yani Allah’a ortak koşanların fena halleri anlatıldıktan sonra ardından gelen ayette iman edip iyi işler yapanların güzel hallerinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda mü’minler ile müşriklerin hallerinin mukayesesi söz konusudur.

Bir diğer mukayese içeren ayette ise “*Onlar, kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehdir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor*”³⁷ diye buyrulurken cahiliye dönemindeki Arapların sapık inanışlarından birine dikkat çekilmektedir. Bilindiği üzere cahiliye döneminde Araplar, Meleklerin Allah’ın kızları olduğunu iddia ediyorlar, onlar adına putlar dikip bunlara “Lat, Menat ve Uzza” gibi kadın isimleri takıyorlar ve onlar aracılığı ile Allah’a yaklaşmayı umarak bu putlara tapıyorlardı.³⁸ Zira her bir kabilenin “filân kabilenin dişisi” diye isimlendirdiği bir putu vardı. Ne yaman çelişkidir ki müşrikler kadınları aşağıladıkları, kız çocukları utanılacak varlıklar olarak gördükleri ve hatta onları sofrada fazladan bir kaşık daha olmasın diye diri diri gömdükleri halde putlarını dişilere mahsus isimlerle tesmiye ediyorlardı. Zira onların nazarında mabud tasavvuru bir kadın hayaliydi. Onlara yalnız dişisi isimleri vermekle yetinmiyorlar; şekil olarak da onları kadına benzetiyorlardı. Ayrıca onları tıpkı kadınlar gibi zevk, sevgi, ümit ve ilham kaynağı olarak tasavvur ediyorlardı. Korku ve saygı duydukları tanrılarına ise “Hübel ve Zü’l-Hüleysa” gibi erkek isimleri veriyorlar; bunlara da şerhlerinden emin olmak için tapıyorlardı.³⁹ Ayrıca meleklerin Allah’ın kızları olarak görülmelerine karşı çıkış olarak ayette سُبْحَانَهُ ifadesi zikredilmiştir. Hâlbuki kendi kızlarını hakir gören ve toprağa diri diri gömmekten kaçınmayan ve kızının kendisine Rabbinden bir müjde olduğunu inkâr eden cahiliye insanların hallerini Kur’an şöyle tasvir etmişti: “*Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenirdi. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı*

³⁶ Cündioğlu, Düccane, *Göz İzi*, Etkileşim, İstanbul 2007, s. 104.

³⁷ en-Nahl 16/57.

³⁸ en-Necm, 53/19-28.

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 1469-1471; Mevdûdî, Ebu’l-Âlâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, I-III, (trc. Ahmed Asrar), Pınar, İstanbul, 1992, II, 32.

tutacak, yoksa toprağa mı gömecekti!”⁴⁰ Yani وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ “Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah’a isnat etmekten de çekinmiyorlardı.⁴¹ Güya Allah’ın kendilerine göre daha az değerliye layık olduğuna ya da bir başka deyişle kendilerinin Allah’a göre daha fazla değerliye layık olduklarına kanaat getirmişlerdi. Ayetteki mukayese ise kendilerini Rableri ile kıyaslamaları Allah’a kendi kanaatlerince hakir gördükleri kızları, kendilerine ise kendi nazarlarında pek değerli erkekleri ayırmalarıydı. Bu bağlamda başka ayetler de mevcuttur.⁴²

Allah’ın evrendeki her şeyi yarattığı, ilk defa yaratanın, daha sonra varlıkların ölümünden sonra tekrar can verenin de yine ancak Allah olduğu ayetlerde sabittir. Yaratma noktasında da Allah’ın hiçbir şeriki yoktur ve hayat vermek de öldürmek de yalnız O’na mahsustur. Ama yaratma konusunda da inanmayanların Allah’a ortak koştukları varlıklar olmuştur. Bu nev’iden ayetlere bakıldığında görülmektedir ki Allah yaratma noktasında bir denginin olmadığını insanlara akıllarını kullanmaya davet ederek ispatlamaktadır. Nitekim Nahl suresi 17. ayette Cenab-ı Hak “*O halde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu? Hâla düşünmüyor musunuz?*” buyurmuştur. Nahl suresinin başından bu ayete kadar sıralanan ayetlerin çoğu, insanı, etrafını çevreleyen tabii varlıklar ve olaylar üzerinde düşünmeye, araştırmaya ve esrarına vakıf olmaya çağırmakta, bir yandan da bu âlemde hizmetine sunulan bu varlık ve olaylar hakkında daha çok bilgiler edinip bunların sağlayacağı imkân ve nimetlerden dünyada en güzelde şekilde yararlanmaya teşvik etmektedir. Diğer yandan da kâinattaki incelikleri, harikaları mümkün olduğunca müşahede etmek yoluyla, bu nizamın intizamının kurucusu olan Ulu Allah’ın varlığını ve kudretinin sonsuzluğunu sezmeye, böylece güçlü bir imana sahip olmaya sevk etmektedir.⁴³ Ayetlerde yaratmanın örneklerinin verilmesinin ardından da her şeyi yaratan Allah Teâlâ’nın yaratamayan putlarla asla mukayese edilemeyeceği bildirilmiştir. Bunun ardından muhataplar düşünmeye sevk edilmekte (أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) akılla bu gerçeğin çok kolay bilinebileceği haber verilmektedir. Aynı mefhumu içeren bir diğer ayette ise “*Kendileri yaratıldığı halde*

⁴⁰ en-Nahl, 16/58-59.

⁴¹ Nahl, 16/62.

⁴² el-İsra 17/40, es-Saffat 37/149, en-Necm 53/21.

⁴³ Diyanet Vakfı Meali, Nahl 18. ayetteki açıklama notu.

*hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?”*⁴⁴ buyrulurak yine müşriklerin yanlış bir inanç ve düşünce içinde oldukları ifade edilmiştir.

Mukayese üslubu içinde Allah'ın bir olduğunun ve yaratma konusunda da bir denginin olmadığını ısbatını içeren bir ayette ise “(Resûlüm!) De ki: (Allah'a) ortak koştuklarınız arasında, (birini yokken) ilk defa yaratacak, arkasından onu (ölümünden sonra hayata) yeniden döndürecek biri var mı? De ki: Allah ilk defa yaratıp (ölümünden sonra) onu yeniden (hayata) döndürür. O halde nasıl saptırılırsınız! De ki: Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mı? De ki: “Hakka Allah iletir.” Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl (böyle yanlış) hükmediyorsunuz? Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pek iyi bilendir”⁴⁵ buyrulmaktadır. Görüldüğü üzere ayette Allah'ın yaratma evrelerine vurgu vardır. Ama bu vurgu yapılırken sorularla inanmayanların düşünme sistemlerinin yanlış olduğuna, zihinlerindeki kıyas mekanizmasını yanlış çalıştırdıklarına dair bir uyarı yapılmıştır. Ayette ilk defa yaratanın da öldükten sonra tekrar yaratma gücüne sahip olanın da ancak Allah olduğu beyan edilmiş, müşriklerin tapmakta oldukları putların ise böyle bir yaratmayı gerçekleştirmekten aciz oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca ayette doğru yola iletenin yalnız Allah olduğu putların ise doğru yola iletmekten aciz oldukları kıyas üslubu ile beyan edilmiştir. Hal böyle olunca uyulmaya en layık varlık da Allah olacaktır. Ayetin devamında ise zan lafzı dikkati çekmektedir. Müfessirler ayetteki الظَّنَّ lafzını delile dayanmayan,⁴⁶ boş hayallere ve gaibi şahide, yaratana yaratılana kıyas etmek gibi fasit bir kıyasa dayanan⁴⁷ bir düşünce, bir söz olarak tefsir etmişlerdir. Müşrikler zanna tabi oluyorlar ve haktan yüz çeviriyorlardı. Ayetteki beyana göre müşrikler hiçbir yaratma şeklini gerçekleştiremeyen putları Allah'a ortak koşarken zandan başkasına (وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا) uymuyorlardı. Zan ise hakka dair hiçbir şey ifade etmez. Buradaki hak (الحَقُّ) kavramı da müfessirlere göre ilim olarak yorumlanmıştır.⁴⁸

⁴⁴ el-A'raf 7/191.

⁴⁵ Yunus 10/34-36.

⁴⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 334.

⁴⁷ Beyzavi, *Envaru't-Tenzil*, I, 435.

⁴⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, s. 473.

Bu şekilde ayette zan ile hak mukayese edilmiş ve zannın haktan hiçbir şeyin yerini tutamayacağı (إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا) beyan edilmiştir.

Kur'an'daki ulûhiyete dair mukayeselerden birisi de “hak” ve “batıl” kavramları üzerinden yapılmıştır. Bu hususa işaret eden bir ayette ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ “Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir; O’ndan başka taptıkları ise hiç şüphesiz bâtıldır. Gerçekten Allah çok yüce, çok uludur”⁴⁹ buyrulur. Ayetin bağlamında Allah’ın geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığından, ay ve güneşin onun hükmüne göre hareketlerine devam ettiğinden bahisle Allah’ın kudretine ve hikmetine vurgu yapıldığı görülmektedir. İşte bu işler bilgi ve kudret sahibi olsalar bile Allah’tan başka hiçbir varlığın gerçekleştiremeyeceği şeylerdir. Çünkü diğer canlıların sahip olduğu bilgi ve kudret cüz’idir. Hal böyleyken müşriklerin taptığı hiçbir bilgi ve kudrete sahip olmayan putların tanrılığı hak değil, ancak batıldır. Onlar hakiki değil, sahte varlıklardır.

2. ALLAH’IN MEŞİETİ İLE İLGİLİ MUKAYESELER

2.1. Allah’ın Bağışlaması ile İlgili Mukayeseler

Meşîet genellikle irade ile eş anlamlı olarak kullanılır. İrade Allah’a atfedilen sıfatlardan biridir. Sözlükte irade lafzı istemek anlamına gelirken, terimsel anlamda ise Allah’ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat diye tanımlanır.⁵⁰ Ayetlerde belirtildiği üzere Allah’ın bir şeyi dilediğinde ona “ol” demesi yeter ve o şey hemen olur. Allah dilerse kullarını bağışlar dilerse azap eder, dilerse kulları hidayete erdirir dilerse saptırır. Dilediğini alçaltır, dilediğini yükseltir. Dilediğine hikmet,

⁴⁹ Lokman 31/30.

⁵⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “İrade” *DİA*, TDV, Ankara, 2000, XXII, s. 279.

rahmet, mal-mülk lütfeder, dilediğine vermez. Dilediğine kız çocuk bahşeder, dilediğine de erkek çocuk verir.⁵¹

Allah Teâlâ'nın meşîeti ile ilgili mukayeselere gelince bir ayette “*Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir*”⁵² buyrulmuştur. Ayette göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'a ait olduğu (لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) haber verilmiştir. Müşrikler de bu egemenlik alanının dışında değildir. Görülüyor ki Allah dilediği kulunu bağışlamaktadır. Dilediği kuluna ise azap etmektedir. Buradaki mukayese ise; Allah'ın dilediği kulunu affetmesi (يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ), dilediklerini de hak ettikleri ve iradelerini kötüye kullandıkları için cezalandırması (يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ) konusundadır. Yine bu ayet-i kerimeye benzer bir ayette de Cenab-ı Hak “*O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Ancak O'na döndürüleceksiniz*”⁵³ buyurmaktadır. Bu ayette de aynı bağlamda Allah'ın meşîeti konusunda bir mukayese söz konusudur. Nitekim Allah dilediği kuluna azap edecek, dilediği kulunu da bağışlayacaktır.

Bir başka ayette ise Allah Teâlâ “*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur*”⁵⁴ buyurarak şirk koşma günahını asla bağışlamayacağını ve Allah'a ortak koşan kişinin büyük iftira etmiş olduğunu bildirmektedir. Ayette şirk koşma günahı ile diğer günahlar mukayese edilmiştir. Allah'ın kendisine ortak koşmayı asla bağışlamayacağı (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ), şirk günahından başka günahı ise dilediği kimseden bağışlayacağı (يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) bildirilmiştir. “*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır*”⁵⁵ buyrulan bir benzeri bir ayette de aynı mukayese söz konusudur.

⁵¹ Muhammed Fuad Abdülbâki, *Mu'cemü'l Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, “şye”, “rvd” md., Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001.

⁵² Al-i İmran 3/129.

⁵³ el-Ankebut 29/21.

⁵⁴ en-Nisa 4/48.

⁵⁵ en-Nisa 4/116.

2.2. Allah'ın Hidayeti ile İlgili Mukayeseler

İrade'nin (meşîet) Allah Teâlâ'nın sıfatlarından olduğuna bir önceki başlıkta değinilmişti. Burada ise Allah'ın hidayete erdirme ve dalalette bırakma noktasındaki meşîetin iki farklı tezahürü incelenecek ve meşîetin bu iki farklı tezahürünün bir arada ifade edildiği ayetlerde yer alan mukayeseye işaret edilecektir. Lakin meşîet ile ilgili ayetlerde kelâmî mevzular tefsirlerde geniş yer tutmuştur. Burada kelâmî açıklamalara ve tartışmalara girilmeyecek sadece ayetin izahına yer verilerek ayetlerdeki mukayeseye dikkat çekilecektir.

Ayette Allah Teâlâ “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse göğze çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir”⁵⁶ buyurarak kişinin hidayete ermesi ve dalalette sapmasında Cenab-ı Hak'ın zatının fonksiyonunun olduğunu haber vermektedir. Bir önceki ayette müşrikler peygamberlere verilenlerin kendilerine de verilmedikçe inanmayacaklarını ilan etmişlerdi. Kendilerinde bulunan bazı zahiri sebeplere takılarak güya peygamberliği kendilerine layık görmüşlerdi. Bu ayet-i kerimede de Cenab-ı Hak kişinin hidayete ermesini dilediğinde kalbini İslâm'a açacağını, İslâm'ı sevdireceğini ve kabul ettireceğini bildirilmektedir. Şayet bir kişinin Hak'tan uzak kalmasını isterse de bu yönde onun kalbini sıkacağını hatta ayette benzetildiği üzere göğze çıkıyormuşçasına kalbini daralttığını bildirmektedir. Öyle ki İslâm'a ve Müslümanlar adına bir şey duyduğunda kalbi daralır, bunalır ve inatlaşır. Buradaki benzetmenin (كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ) şeklinde yapılması da manidardır. Ancak bu zamanda bilinebilen bir gerçeğin 1400 sene evvel Kur'an'da zikredilmiş olması da Kur'an'ın icazına yönelik bir ispattır. Ayette Allah'ın dilediği kulunu hidayete erdirirken ki kulun ruh hali ile dalalette saptırdığı kulun ruh halinin mukayesesi vardır. Bir tarafta gönlü İslâm'a açılmış doğru yola götürülen bir kul (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ) (صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ) vardır. Mukayesenin diğer tarafında ise Allah'ın saptırdığı (مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ) (يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ) -ayetin devamından anlaşıldığı üzere- inanmaması hasebiyle bir murdarlık olarak (كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ) ona verilen bir ruh hali ile kalbi sıkışan, daralan, inanmayan bir kul vardır. A'raf suresi 178. ayette de Allah Teâlâ aynı bağlamda “Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan

⁵⁶ el-En'am 6/125.

odur. *Kimi de şaşırırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır*” buyurmaktadır. Bu ayet-i kerimede de Cenab-ı Hakk’ın hidayete erdirdiği kimselerin doğru yolu bulanlar (مَنْ يَهْدِ) (اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي مَنْ يُضَلِّ فَاُولَئِكَ) (هُمُ الْخَاسِرُونَ) bildirilerek bu iki grup kıyaslanmıştır.

Bir diğer ayet-i kerimede Allah Teâlâ “*Kâfir olanlar diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi? De ki: Kuşkusuz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de hidayete erdirir*”⁵⁷ buyurarak dilediği kulunu saptıracağını, kendisine yöneleni de hidayete erdireceğini beyan etmektedir. Nitekim ayette kâfirlerin söylediği “لَوْ لَأَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً مِنْ رَبِّهِ” (*Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?*) sözleri Allah’ın saptırdığına misaldir. Allah kimi dilerse böyle şaşırır. Ama bu şaşırma da kişinin geçerli mazereti yoktur. Çünkü bu saptırmanın sebebi kulun Allah’a yönelmemesi, gönül vermemesidir. Oysaki Allah kendisine yöneleni hidayete erdireceğini haber vermektedir. Aynı ayette saptırılanlarla hidayete erenler zikredilerek mukayese edilmiştir.

İsra suresi 97. ayette ise Allah Teâlâ hidayet verdiği kişinin doğru yolu bulacağını (مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي) bildirmektedir. Bununla birlikte ayette kimi de hidayetten uzak tutarsa artık onlara Allah’tan başka hiçbir dostun bulunmayacağı (مَنْ يُضَلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ) (أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ) belirtilmiştir. Hidayetten uzakta kalan bu kişilerin ise kıyamet gününde kör, dilsiz, sağır bir halde yüzükoyun vaziyette haşredileceği beyan edilmiştir. Sonunda ise varacağı yerin cehennem olacağını orada kalacaklarını ve ateşleri yavaşladıkça alevlerinin daha da artırılacağı bildirilmiştir. Ayette böylece kendilerine hidayet verilenler ile hidayetten uzak kalanların durumlarının mukayesesi yapılmıştır.

Başka bir ayette de “*(Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi görürdün: Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçerdi. (Böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı). İşte bu, Allah’ın ayetlerindedir. Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın*”⁵⁸ buyrularak yine hidayetten mahrum olanların dost bulamayacağından bahsedilmektedir. Ayette Ashab-ı Kef’ın mağaradaki ibretlik halleri tasvir edilmiştir. Ayette belirtildiği üzere Cenab-ı Hak onların bu ibretlik hallerinin Allah’ın bir ayeti (مَنْ)

⁵⁷ er-Ra’d 13/27.

⁵⁸ el-Kehf 18/17.

(آيَاتِ اللَّهِ) olduğunu beyan etmiştir. Ayetin ilk bölümünde Ashab-ı Kehf'in mağaradaki mucizevi hallerinden bahsedilip onların bu hallerinin Allah'ın ayetlerinden olduğuna işaret edilmesi hemen ardından da Allah'ın hidayet ettiği ve hidayetten mahrum bıraktığı kimselerden bahsedilmesi bu mucizenin insanlara yansımaya işaret eder. Hidayete erenler bunu Allah'tan gelen bir mucize görürken, hidayetten mahrum kalanlar ise mucize olarak görmez, inkârlarında ısrar ederler. Doğru yolu bulmada da bir yardımcı, dost bulamazlar. Ayetin devamında ise adeta doğru yolu bulmak - doğru yoldan sapmak yasası ortaya konuluyor. Buna göre kim Allah'ın ayetlerini yol gösterici edinirse Allah Teâlâ, koyduğu yasa uyarınca onu doğru yola iletir. Bu durumda o kişi, gerçek anlamda hidayete ermiş, doğru yolu bulmuş kimsedir. Kim de doğru yola iletici sebeplere sarılmazsa sapıtır. Bu sapıklığı kuşkusuz ilahi yasa uyarınca gerçekleşir. Şu halde O'nu saptıran Allah Teâlâ'dır. Bundan sonra onu doğru yola iletecek bir önder bulmak imkânsızdır.⁵⁹

Bu ayetin bir benzeri de Zümer suresi 23. ayettir. Bu ayette Allah Teâlâ'nın kitabının kendisine hidayet rehberi olduğu kişi ile kendisine hiçbir rehber bulamayan yani Allah'ın saptırdığı kişinin mukayesesi yapılmıştır. Ayet-i celilede Cenab-ı Hak “Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz” buyurmuştur. Ayetteki sözün en güzeli (أَحْسَنَ) ile kastedilen Kur'an-ı Kerim'dir. Ayetin devamında كِتَابًا مُّتَشَابِهًا ifadesi ise Kur'an'daki bazı ayetler bazılarına benzer lakin birbirini pekiştirir hiçbiri diğeri ile çatışmaz, çelişmez. Ayetin devamında ise mü'minlerin vasıfları Rablerinden korkmaları, Kitab'ın etkisiyle tüylerin ürpermesi, hem bedenleri hem de gönüllerinin Allah'ın zikrine ısınıp yumuşaması (تَقْسَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ) şeklinde ifade edilirken Kur'an'ın inananlar üzerindeki etkisi belirtilmiş olmaktadır. Ayette هُدَىٰ اللَّهُ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ buyrulurken Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına Kur'an ile hidayet ettiği belirtilmektedir.⁶⁰ Hemen ardından da مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fî-Zılâli'l-Kur'an*, VII, 97-98.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 193; Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi el-Kuraşi el-Bağdadi (h. 597), *Zadü'l-Mesir fi Ilmi't-Tefsir*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984, VII, 175.

ifadesi ile Allah kimi de saptırırsa o kimseye artık yol göstericisinin olmayacağı vurgulanır.

Kur'an'da verilmiş olan misallere karşı iman etmeyenlerin olumsuz tepkilerinin olduğu ayetlerde görülmektedir. Yine bu ayetlerden birinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *“Biz cehennemın işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, iman edenlerin imanını arttırsın; hem kendilerine kitap verilenler hem müminler şüpheye düşmesinler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: Allah bu misalle ne demek istemiştir ki? desinler. İşte Allah böylece, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola eriştirir. Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez. Bu ise, insanlık için ancak bir öğüttür.”*⁶¹ Bu ayetten bir önceki ayet olan Müddesir 30. ayette ise Cenab-ı Hak cehennemın üzerinde 19 melek olduğunu (عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشْرَ) beyan etmiştir. Bu ayeti işiten kâfirler ve kalplerinde hastalık bulunanlar alay ederek kendilerinin kalabalık bir topluluk olduklarını bu sebeple de 19 meleğin kendilerine güç yetiremeyeceğini söylemişler. Ardından gelen bu ayeti kerime ile cehennemde görevli meleklerin olduğu belirtilmiş ve bu meleklerle güç yetirmenin mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Şu bir gerçektir ki bütün kâfirler bir araya gelse meleklerden birine bile güç yetiremezlerdi. Ayette 19 sayısının zikredilmesi kâfirler için bir imtihan vesilesi olmuş (وَمَا جَعَلْنَا عَدَّتَهُمْ إِلَّا) (الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا), mü'minlerin de imanlarını artırmıştır (فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا), (لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ), hem kendilerine kitap verilen aynı zamanda da inanlar ise şüpheye düşmemişlerdi (لَمَّا يَرْتَابَ) (الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ). Kalplerinde hastalık bulunanlara (münafıklar) gelince de onlar (مَّاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا) *(Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?)* diyerek sapıklıklarını artırmışlardır. Burada 5 inanç grubunun Kur'an'ın bir misali karşısındaki tutumları mukayese edilmiştir. Kimilerinin sapıklıklarını artıran bu misal kimilerinin de imanlarını artırmalarına vesile olmaktadır. Bu da göstermektedir ki Allah Teâlâ verdiği bir misal ile dilediği kulunu böylece doğru yola eriştirir (يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ), dilediği kulunu da sapıklığı içinde bırakır (كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ).

Bu başlık altında ele alınacak olan son ayetler bu çalışmanın temel meselesine örnek olması açısından önemlidir. Bu ayette Allah Teâlâ *“Körle, gören bir olmaz.*

⁶¹ el-Müddesir 74/31.

Karanlıkla aydınlık da bir olmaz. Gölge ile sıcak da bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah, dilediğine işittirir. Sen kabirlerdekilere işittiremezsin! Sen sadece bir uyarıcısın”⁶² buyurarak birden fazla mukayeseyi bir pasaj içerisinde zikretmiştir. Ayetteki kör (الْأَعْمَى) kimseden kastın Hz. Muhammed (a.s.)’in getirmiş olduğu dine karşı kör olan, gören (الْبَصِيرُ) kişiden kastın ise Peygamber’i tastik eden ve ona tabi olan ve onunla gönderilen şeylerin Allah’tan olduğunu kabul edenler olduğu anlaşılmaktadır. İşte ayette böylece mecazen kâfir ile mü’min kör ve gören kimseler şeklinde isimlendirilerek mukayese edilmiştir. Yine ayette küfrün karanlığı (الظُّلُمَاتُ) ile imanın nurunun (النُّورُ) ve cennet (الْجَنَّاتُ) ve cehennem (الْحَرُورُ) de bir olamayacağı ifade edilmiştir. Ayette kıyaslanarak aynı seviyede olamayacakları (وَمَا يَسْتَوِي) ifade edilen diğer bir misal ise ölü ile dirinin mukayesesidir. Bu kimselerden kasıt Allah’a ve Resulüne iman ve Allah’ın indirdiğini bilmekle kalpleri diri olanlar (الْحَيَاءُ) ile Allah’ın emir ve yasaklarını akletmemiş oldukları ve hidayet ile dalaleti ayıramadıkları için küfrün kendilerine galebe çalmasıyla kalpleri ölü olan (الْمَوَاتُ) kimselerdir. Allah’ın verdiği bu örneklerin her birisinde özet olarak mü’min ile kâfirin yani iman ile küfrün eşit olamayacağı ifade edilmiştir. Ayet-i kerimede hitap burada Hz. Peygamber’e çevrilmekte ve Allah’ın ibret ve nasihat almaları için yarattığı kullarından dilediğine kitapları ile öğüt vereceği, vahyini işittireceği (إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ) ancak Resulullah’ın kabirdekilere işittiremeyeceği (وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ) ifade edilmiştir. Buradaki مَنْ فِي الْقُبُورِ ifadesiyle kâfirler aynı kabirlerde yatan ölüler gibi Allah’ın kitabındaki öğütlerden faydalanmaya gücü yetmeyen kimselere benzetilmiştir. Çünkü onlar diri olmalarına rağmen Allah’ı tanıma, kitabı ve indirdiklerini anlama noktasında kalpleri ölü olan kimselerdir. Hz. Peygamber ise Allah’a ortak koşan ve Allah’ın kalplerini mühürlediği kimseler için sadece bir uyarıcıdır (إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ). Bu sebeple Hz. Peygamber’in sadece bir uyarıcı olduğu ifade edilerek bu duruma üzülmemesi bildirilmektedir.⁶³

⁶² Fatır 35/19-23.

⁶³ Taberî, *Câmi ‘ul-Beyân*, XIV, 356-359.

2.3. Allah'ın Dilediğini Silmesi Dilediğini de Sabit Kılması ile İlgili Mukayese

Allah'ın meşîeti ile ilgili bir başka mevzu ise Cenab-ı Hakk'ın *يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ* *وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ* “Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır”⁶⁴ buyurduğu üzere Allah'ın dilediği hükmü yürürlükten kaldırması dilediği hükmü de baki kılmasıdır. Ayetin sebab-i nüzulü bir önceki ayetle bağlantılıdır. Nitekim bu ayette de Hz. Peygamberden önce de peygamberler gönderildiği, onlara da eşler ve çocuklar verildiği, Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamberin mucize getiremeyeceği ve süreli her şeyin bir kaydı olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁵ Bu ayet-i kerime nesh meselesini inkâr edenlerin delil olarak getirdiği ayetlerdendir. Allah dilediğini yok ederken dilediğini de onun yerine sabit kılar. Öncelikle bu ayetin tecellisi tekvin hususunda görülmektedir ki Allah Teâlâ âlemde bir takım şeyleri yok ederken veya ortadan kaldırırken diğer bir takım şeyleri de durdurur veya yeniden vücuda getirir. Mesela Cenab-ı Hak bir milleti mahvederken başka bir milleti yaşatmaktadır. Mesela bir kişiyi ticaretinde kâh zarar ettirir kâh kar ettirir, rızkını kâh eksiltir kâh ziyadeleştirir, ecelini ömrünü uzatır kısaltır, saadetini şekavete veya şekavetini saadete tahvil eder. Tevbe eden kişinin amel defterinden seyyiatı mahveder hasenat yazar. Adeta kâinat da bir taraftan harfleri veya satırları silinip diğer taraftan yazılan bir kitaba benzetilmiştir. Hal böyleyken de kâinatın bu sayfa düzeninde ne bir silinti ne de kusur bulunmaz. Neshi savunanlar bu ayeti delil getirmişlerdir. Neshin varlığını savunanlar Allah Teâlâ'nın, bir süre için yürürlükte tuttuğu bir şer'î hükmü, diğer bir zaman için yürürlükten kaldırdığını, yerine başka bir hükmü getirdiğini öne sürmüşlerdir. Hükümlerin bir kısmını başka hükümlerle nesh edeceğini söyleyerek “Eğer biz bir ayetin hükmünün kaldırır veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını veya dengini getiririz”⁶⁶ ayetini delil getirmişlerdir. Bu ayet gereğince o hükmün yerine ondan daha hayırlısını ya da en azından onun gibisini ikâme ettiğini söylemişlerdir.⁶⁷ Neshi reddedenler ise bu ayetin kendinden önceki kitapları yürürlükten kaldırdığını söylemişlerdir.⁶⁸ Ayetin devamındaki “عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ” (bütün

⁶⁴ er-Ra'd 13/39.

⁶⁵ Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, XIII, 569.

⁶⁶ el-Bakara 2/106.

⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3002-3003.

⁶⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, I, 179.

kitapların aslı onun yanındadır) ibaresi tefsirlerde uzun uzadıya açıklanmıştır. Allah'ın sabit bıraktığı hükmün de silinenin de Ümmü'l-Kitap'ta yazılı olduğu beyan edilmiştir.⁶⁹ Müfessirler Ümmü'l-Kitap'tan (أُمُّ الْكِتَابِ) maksat “levh-i mahfuzdur” veya “Allah'ın ezeli ilmidir” demişlerdir. Evrende değişecek veya değişmeyecek her şey Allah'ın ezeli ilminde mevcuttur. Bu ayet bir önceki ayetin “Sürelî her şeyin bir kaydı vardır” bölümünü tamamlayıcı mahiyette olup Allah'ın her alanda dilediği değişikliği yapabilecek irade ve kudrete sahip olduğunu ifade etmektedir; Allah'ın yaptığından sorumlu tutulamayacağını bildiren ayet de bu manayı⁷⁰ desteklemektedir. Bu ayetlerle, sahabeden bazılarının yaptığı dualardan kaderin dahi değişebileceği sonucunu çıkarırlar olmuştur.⁷¹ Bu ayet-i celiledaki mukayeseye gelince mukayesenin bir tarafında Cenab-ı Hakk'ın dilediğini sildiğinden bahsedilirken bir taraf da dilediğini sabit kıldığından bahsedilir.

2.4. Allah'ın Rızık Vermesi ile İlgili Mukayeseler

Rızık kavramı; kimi zaman dünya ve ahiretteki bağış; kimi zaman kısmet-pay; kimi zaman da mideye ulaşan ve onunla beslenen şey anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de “*Birinize, kendisine ölüm gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan sadaka verin*”,⁷² “*Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin*”,⁷³ “*Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler*”,⁷⁴ “*Allah'ın verdiği rızka karşı şükürü, onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz?*”,⁷⁵ “*Gökte rızığınız var*”⁷⁶ buyrulduğu üzere ayetlerde rızık kavramı mal, makam ve ilim manalarına gelmektedir. Rızıkın gıda anlamında yorumlandığı bir diğer ayette de Allah Teâlâ “*Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik. Kullara rızık olması için birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik.*

⁶⁹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, XIII, 573.

⁷⁰ el-Enbiyâ 21/23.

⁷¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, III, 297.

⁷² el-Münafikun 63/10.

⁷³ el-Bakara 2/172.

⁷⁴ el-Bakara 2/3.

⁷⁵ el-Vakıa 56/82.

⁷⁶ ez-Zariyat 51/22.

*Ve o su ile ölü toprağa can verdik. İşte hayata yeniden çıkış da böyledir*⁷⁷ buyurmaktadır. Zira tüm bu gıdalar topraktan çıkmaktadır ki Yüce Allah bunu da gökten indirdiği yağmurla gerçekleştirmektedir. Allah'ın ahiretteki bağıışı anlamına gelen rızık kavramı ise ayet-i kerimelerde “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.*”⁷⁸ Yine rızık kavramının aynı anlama geldiği bir diğer ayette de “*Orada boş söz değil, hoş söz duyarlar. Ve orada, sabah-akşam kendilerine ait rızıkları vardır*”⁷⁹ şeklinde geçmektedir. Yine ayetlerde rızıkı yaratan, onu veren ve ona sebep olan olarak Yüce Allah zikredilmektedir.⁸⁰ Nitekim Zariyat suresinin 58. ayetinde *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ* “*Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır*” buyrulurak bu husus ifade edilmiştir. Aynı şekilde başka ayetlerde kâfirlerin dahi gökten ve yeryüzünden rızık verenin *Allah* olduğunu itiraf ettiklerinden bahsedilmektedir.⁸¹ Canlıların yegâne rızık kaynağı olan Allah Teâlâ aynı zamanda rızık verenlerin de en hayırlısıdır.⁸² Canlıları en temiz nimetleriyle rızıklandırmaktadır.⁸³ “*Zengin eden de yoksul kılan da O'dur.*”⁸⁴ Allah Teâlâ, kullarına rızık verirken istediğinin rızıkını daraltmakta istediğinin de genişletmektedir.⁸⁵ Allah'ın nimetlerine şükretmek rızıkı arttıran, nankörlük etmek ise azaltan bir faktördür.⁸⁶

Haram olan rızıklar da yaratılma bakımından Allah'a isnad edilir. Bunların kula nispeti elde etme açısındandır.⁸⁷ Ancak Allah Teâlâ kullarına helalinden, temizinden istifade etmelerini emretmektedir.⁸⁸

⁷⁷ Kâf 50/9-11.

⁷⁸ Al-i İmran 3/169

⁷⁹ Meryem 19/62.

⁸⁰ Rağıb Isfehâni, *el-Müfredat fî Garibi'l Kur'an*, “rzk” md., s. 200-201.

⁸¹ Yunus 10/31; el-Hicr 15/ 21; er-Rûm 30/40; Sebe' 34/24, 39; Fatır 35/3; ez-Zariyat 51/58.

⁸² el-Hacc, 22/ 58.

⁸³ el-Mü'min, 40/64.

⁸⁴ eN-Necm, 53/48.

⁸⁵ el-İsrâ 17/30; el-Bakara 2/212; Al-i İmrân 3/27, 37; el-Kasas 28/79-82; el-Ankebut 29/62; eş-Şûrâ 42/19.

⁸⁶ İbrahim, 14/7.

⁸⁷ el-Cürçani, *Kitabü't-Ta'rifat*, “rzk” md. s. 180.

⁸⁸ el-Bakara 2/172, 267; el-Mâide 5/88; en-Nahl 16/114.

Bu anlamda da kişi Allah'ın gösterdiği yollardan sebeplere yapışarak temin ettiği malın menfaatini bizzat çıkarlarında ve ihtiyaçlarında harcamak sûretiyle bunun semeresini elde edebiliyorsa bu onun için 'rızık' (nasip, kısım) olur. Hz. Peygamber (a.s.), “*Malından sana ait olan sadece yiyip de tükettiğin, giyip de eskittiğin ve tasadduk edip de (ahirete) gönderdiğindir*”⁸⁹ buyurmuştur. Yani rızık fiilen kullanılan, faydalanılan ve istihlak edilen maldır. Şayet bir kişi kazandığı ve biriktirdiği maldan kendi ihtiyaçlarında ve maslahatlarında istifade edemezse sahibine nazaran bu mala rızık ismi verilemez. Mesela miras ölen için rızık değildir; çünkü ölen kişi ondan faydalanamamıştır. Ancak varisler bundan faydalanırlarsa bu miras onlar için rızık olur.⁹⁰

Şimdi de ayetlerdeki Allah'ın meşîetine bağlı rızık meselesi ise Allah'ın dilediğine rızıkı vermesi dilediğine ise rızıkı kısmasıdır. Ama esas alınacaklar bu iki karşıt durumun aynı ayette peşpeşe zikredildiği ayetlerdir. Bu bağlamda Allah Teâlâ فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “*O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızıkı bol verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi bilendir*”⁹¹ buyurmaktadır. Ayetlerde açıkça görülmektedir ki Allah her şeye hâkimdir ve her şey onun elinde dilemesi ile gerçekleşir. Öncelikle ilk ayete bakıldığında gerek insanlar gerekse hayvanlar alemindeki eşlilik hadisesini ve buna bağlı olarak devam eden üreme düzenini var edenin, daha da önemlisi onlara mekan olan gökleri ve yeri yaratanın da Cenab-ı Hak olduğu düşünülürse hiçbir varlığın ona benzer olamayacağı açıkça ortaya çıkmaktadır.⁹² Devamındaki ayette ise Cenab-ı Mevla bu yarattığı, çoğalmalarını sağladığı, onlara mekân tayin ettiği varlıkların dilediğine rızıkı bol vereceğini dilediğinden de rızıkı kısacağını beyan etmiştir. Bir tarafta rızıkı bol verilenler diğer tarafta ise rızıkı daraltılanlar vardır. Bunun sebab-i hikmeti ise Cenab-ı Hakk'ın meşîetine bağlı bir hakikat olmasıdır.

⁸⁹ Müslim, “Zühd” 3, Tirmizi, “Zühd” 31, Nesai, “Vesaya” 1.

⁹⁰ İbn Haldun (808/1406), *Mukaddime*, I-II, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh, İstanbul, 2004, II, 694.

⁹¹ eş-Şura 42/11-12.

⁹² Heyet, *Kur'an Yolu*, IV, 733.

Yüce Allah'ın rızkı dilediği kuluna bol dilediği kuluna kıt vermesinin meşîetine bağlı olmasının bir hikmeti de kullarını bununla imtihan etmesidir. Kimi insanların malının çokluğuyla övünerek şımarıldığını anlatan bir grup ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir. Ve dediler ki: Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz. De ki: Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden) kısar; fakat insanların çoğu bilmezler. Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarımızdır ne de evlâtlarımız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler. Ayetlerimizi boşa çıkarmaya çalışanlara gelince, onlar da azapla yüz yüze bırakılacaklardır. De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz hayra ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁹³

Ayet-i kerimelerde Allah Teâlâ'nın kavimlere peygamberler gönderdiğinden bahsedilmiş ve bu kavimlerden malca ve evlatça zengin olan kimselerin inkâr ettikleri bildirilmiştir. İnkârlarının sebebi ise sahip oldukları şeylere karşı aşırı güven duymaları idi. Onların bu şımarmalarına karşılık Allah peygamberine dilediği kuluna rızkı bol vereceğini, dilediği kuluna kısacağını, fakat insanların bunu bilmekten aciz olduklarını beyan etmektedir. Bununla birlikte ayette Allah'ın huzuruna yaklaştıran şeyin sadece iman edip salih amel işlemek olduğu beyan edilmiştir. Böyle iman edip salih amel işleyenlerin yaptıklarının kat kat fazlasının verileceği, cennet odalarında güven içerisinde olacakları haber verilirken ayetleri hükümsüz bırakmaya çalışanların da azapla yüz yüze gelecekleri bildirilmiştir. Ayetin devamında yine Allah Teâlâ kullarını meşîetine bağlı olarak rızıklandıracağını beyan ederken kulun hayrına harcadığı şeyin karşılığını vereceğini ifade etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak rızık verenlerin en hayırlısıdır (وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ). Ayrıca Allah Teâlâ'nın dünyada iken çokça rızıklandığı kişinin onun huzuruna yakın kul anlamına gelmediği ayetten anlaşılmaktadır. İster mal ister evlat cinsinden olsun dünyada iken verilen rızkın hepsi kul için birer imtihandır. Cenab-ı Hak kula rızkı bol vermekle de kısmakla da kulunu sınar. Bundaki hikmeti ise kul anlayamaz; bunun bilgisi ancak Allah'ın katındadır.

⁹³ Sebe 34/34-39.

Diğer bir ayette ise Allah Teâlâ “Allah rızkı kullarından dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir”⁹⁴ buyurmuştur. Ayet-i kerimede Allah Teâlâ dilediğine rızkı bol vereceğini dilediğinden de kısacağını (اللَّهُ يَسُطُ (الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ) beyan etmiştir. Aynı şekilde bu ayette de mukayese söz konusudur. Bir tarafta rızıklananlar bir tarafta ise rızkı kısalanlar mevcuttur. Rızıkla ilgili bu ayet-i kerimenin de yine إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir) ile son bulması Allah’ın meşiet-i ile ilmi arasındaki bağa işaret eder.

Rum suresi 36-37 ayetlerde “İnsanlara bir rahmet tattırdığımızda ona sevinirler. Şayet yaptıklarından ötürü başlarına bir fenalık gelse hemen ümitsizliğe düşüverirler. Görmediler mi ki Allah, rızkı dilediğine bol bol vermekte, dilediğinkini de daraltmaktadır. Şüphesiz imanlı bir kavim için bunda ibretler vardır” buyrulurak insan psikolojisinin iki önemli hale karşı tavrı mukayeseli bir üslup içinde zikredilmiştir. Bu haller ki insanlar kendilerine bir rahmet tattırıldığı zaman, onunla sevinip şımarırlar (وَإِذَا هَمُّوا كَانُوا لِلَّهِ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَصِينَاتٍ يُكْفِرُونَ بِالَّذِينَ هُمُ الْمُشْرِكُونَ); işledikleri günahlar yüzünden başlarına bir kötülük gelince de hemen ümitsizliğe kapılırlar (إِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ إِذَا هُمْ يَقْتُلُونَ). İnsanlara lütufta bulunulup nimetler tattırıldığı, kendilerine sıhhat ve mallarına bereket verildiği vakit onlar bununla sevinir ve şımarırlar. Şayet onlara, kendi yaptıkları kötü amellerden dolayı bir kıtlık, bir felaket ve bir hastalık gelecek olursa bu defa da onlar Allah’tan ümitlerini keser, kötümserliğe kapılırlar. Mümin insan, her şeyin Allah tarafından geldiğine inandığı için ne kendisine verilen nimetlerle şımarır ne de kendisine gelen felaketler ve afetler karşısında Rabbinden ümidini keser.⁹⁵ Peygamberimiz (a.s.) bu hususa işaret eden bir hadis-i şerifinde “Şaşılır müminin işine, onun her işi hayırdır. Bu hal, müminden başka kimsede yoktur. Mümine sevindirici bir şey isabet ettiğinde şükreder. Bu da onun için bir hayırdır. Mümine bir zarar dokunduğunda ise sabreder bu da onun için bir hayırdır”⁹⁶ buyurmaktadır. Devamındaki ayette ise Allah’ın dilediği kullarına rızkı genişlettiği dilediği kullarına da daralttığından bahsedilip “görmez misiniz” (أَوَلَمْ يَرَوْا) hitabının kullanılmış olması toplum içinde bu durumu fark etmenin çok da zor olmaması sebebiyledir. Ayet-i kerimede kendilerine nimet verilip bolluk içinde yaşayınca şımaran ve sıkıntıya düşünce de Allah’tan ümit kesen bu insanlara her şeyin Allah’ın elinde olduğunu, kullarından dilediğine bol rızıklar verip, dilediğinin

⁹⁴ el-Ankebut 29/62.

⁹⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, XVIII, 501.

⁹⁶ Müslim, “Zühd”,64.

rızkını daralttığına dair bir uyarı vardır. Şüphesiz Allah'ın dilediği kuluna bol dilediği kuluna da rızık kıt vermesinde iman eden topluluk için Allah'ın her şeye kadir olduğunu gösteren deliller vardır.⁹⁷

3. ALLAH'IN KUDRETİ VE İLMİ İLE İLGİLİ MUKAYESELER

3.1. Allah'ın Kudreti ile İlgili Mukayeseler

Râğıb'a göre kudret, insan için kullanıldığında bir şeyi yapabilme gücünün insanda hazır bulunmasıdır. Kudret lafzı Allah için kullanıldığında ise acziyeti Allah'tan uzak tutmak manasına gelir. Allah'tan başka varlıkların mutlak kudret ile vasfedilmesi ise muhaldir.⁹⁸ Bu bölümde ise Allah Teâlâ'nın kudretinin sonsuzluğu ve üstünlüğünden bahsedilen ayetlerdeki mukayeseli üsluba değinilecektir.

Allah Teâlâ Hac suresi 66. ayette “*O, (önce) size hayat veren, sonra sizi öldürecek, sonra yine diriltecek olandır. Gerçekten insan, çok nankördür*” buyurmaktadır. Ayette görüldüğü üzere insanı ilk defa yaratma (hayat veren) gücüne sahip olan sonra da öldüren ve sonrasında da tekrar dirilten yalnız Allah'tır. Ayet, bir grup müşrik hakkında nazil olmuştur.⁹⁹ Müşrikler öldükten sonra dirilmeye inanmazlarken kendilerinin ilk yaratılışlarını ve ölümlerini hiç akıllarına getirmiyorlardı. Ayette ise onların bu nankörlüklerine istinaden *إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ* buyrulmuştur. Ayette Allah'ın kudretinin iki türlü tecelli ettiği, insanı yaratma kudretine de onun canını alma kudretine de ve hatta öldükten sonra tekrar diriltme kudretine de sahip olduğu ifade edilerek müşriklerin Allah'ı yanlış tanıdıklarına işaret edilmiştir. Çünkü onlar, ölmeyi maddenin zaman içinde dirilik özelliğini kaybetmesi olarak anlıyorlar ve tekrar dirilmeye ise hiçbir şekilde inanmıyorlardı. Bu sebeple ayet hem

⁹⁷ Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, XVIII, 502. Yine bu bağlamda Allah'ın meşîeti ile bağlantılı olarak mukayeseli bir üslup içeren rızık konusundaki ayetler için bk. Zümer 39/52; Mülk 67/21.

⁹⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l Kur'ân*, “kdr”, s. 395.

⁹⁹ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, 622.

hayat vermenin hem ölümün hem de öldükten sonra tekrar dirilmenin Allah'ın kudretine bağlı olduğunu bildirmiştir.

Allah'ın kudretinin birbirine kıyasla iki farklı şekilde tecelli ettiğini ifade eden başka bir ayette ise “*Doğrusu güldüren de ağlatan da O’dur. Öldüren de dirilten de O’dur. Şurası muhakkak ki erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı. (Rahime) atıldığı zaman nutfeden. Şüphesiz tekrar diriltmek de O’na aittir. Zengin eden de yoksul kılan da O’dur*”¹⁰⁰ buyrulmaktadır. Ayette kulunu sevindirerek güldürenin de (اضحك) kuluna verdiği bir musibetle ağlatanın (ابكى) da Allah olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı şekilde ayette insanı öldüren (امات) ve diriltenin (احيا), mal mülk vererek kulunu zengin eden (اغنى) ve rızkını kısararak yoksul bırakanın (اقتى) yalnız Allah olduğu bildirilmektedir.

Ra’d suresi 14. ayette el açıp yalvarmaya layık olan varlığın yalnız Allah olduğu mukayeseli bir üslupla şöyle beyan edilmiştir: “*El açıp yalvarmaya lâayık olan ancak O’dur. O’nun dışında el açıp dua ettikleri onların isteklerini hiçbir şeyle karşılamazlar. Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir. Hâlbuki (suyu ağzına götürmedikçe) su onun ağzına girecek değildir. Kâfirlerin duası kuşkusuz hedefini şaşırmıştır.*” Ayetin Allah’ın kudreti ile bağıntısına gelince ayetin ‘el açıp yalvarmaya layık olan ancak O’dur’ kısmıdır. El açmak yalvarmak istekte bulunmanın bir göstergesidir. Her türlü isteğe cevap veren de yalnız Allah’tır. O ki “*Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı “ol” demekten ibarettir. Hemen oluverir*”¹⁰¹ Bu noktada da Allah’ın hiçbir benzeri ve dengi yoktur. Allah’ın hak dinine, gönderdiği peygamberlere inananlar Allah’a sığınırken, hak dine inanmayanlar ise çeşitli batıl tanrılara tapıp onlardan yardım istemişlerdir. İşte ayet-i kerimede insanların bu durumu bir benzetme ile anlatılmıştır. Su almak için uzaktan avuçlarını suya uzatan kimsenin ağzına su kendiliğinden gelip onun ihtiyacını gideremeyeceği gibi batıl tanrılara sığınıp onlardan yardım isteyenlerin istek ve dileklerine de hiçbir şekilde cevap verilmeyecektir. Zira tanrı diye taptıkları o varlıklar yaratan değil, yaratılmış varlıklardır; bu sebeple başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaktan acizdirler.¹⁰² Böylece kâfirlerin aciz varlıklara yaptıkları dualar boşa gitmiştir.

¹⁰⁰ en-Necm, 53/43-48.

¹⁰¹ Yasin 36/83.

¹⁰² Heyet, *Kur’an Yolu*, III, 279.

Allah Teâlâ'nın kudretinden bahsedilen ayetlerde yaratıcının gücünün sonsuzluğuna ve benzersizliğine vurgu vardır. Özellikle bazı ayetlerde de kudretinin birbirine zıt tecellileri göze çarpmaktadır. Bir ayette Allah Teâlâ cezalandırmanın da tam tersi bağışlamanın da kendi elinde olduğunu *إِعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* “Biliniz ki Allah’ın cezalandırması çetindir ve yine Allah’ın bağışlaması ve esirgemesi sınırsızdır”¹⁰³ buyurarak haber vermektedir. Ayetin öncesinden de anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. İnsanların gizli ve açık hiçbir ameli Allah’a gizli kalmaz. Allah Teâlâ’nın kendisine isyan eden ve emirlerine karşı direnen kişiye karşı ise azabı çetindir. Ayrıca kendisine itaat eden ve yönelen kişinin de günahlarını bağışlar ve örter.¹⁰⁴ Yani cezalandırmak da bağışlamak da yalnız Allah Teâlâ’nın kudreti dâhilindedir.

Allah’ın kudretinin kendi meşîeti doğrultusunda birbirine zıt iki farklı şekilde tecelli ettiğini ifade eden bir mevzu da Allah’ın zarar ve fayda vermesi ile ilgilidir. Konu ile ilgili bazı ayetlerde bu özellik ilahlığın bir vasfı olarak anılmıştır. Söz konusu ayetlerde fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan varlıklara (*مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ*) tapanlar kınanmıştır.¹⁰⁵ Başka ayetlerde de Hz. Peygambere hitaben “Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O’ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun keremini geri çevirecek de yoktur” (*وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ*) buyrulurken Allah’ın zarar ve fayda verme konusundaki mutlak kudretine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁶

3.2. Allah’ın İlmî ile İlgili Mukayeseler

İlim Allah’ın ona nisbet edilen sübûtî sıfatlarından bir tanesidir. Sözlükte ilim “bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek” demektir. İlâhî bir sıfat olarak ise “Allah’ın gerek duyular âlemine gerekse duyular ötesine ait bütün nesne ve olayları

¹⁰³ el-Maide 5/98.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, IX, 11.

¹⁰⁵ er-Ra’d 13/16, el-Enbiya 21/66.

¹⁰⁶ Yunus 10/107. Ayrıca bk. el-En’am 6/17.

bilmesi” diye tanımlanabilir. Kur’an’da Allah’ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu alîm, habîr, şehîd, hafız, muhsî, vâsî’ gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim “zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek” manasına gelir. İlim Kur’ân-ı Kerim’in yaklaşık 380 ayetinde isim, muhtelif fiil sîğaları ve sıfatlar şeklinde Allah’a nisbet edilerek zikredilmiştir.¹⁰⁷

Allah’ın ilmi o kadar geniş ve kuşatıcıdır ki her durum her hal ona aşikârdır. O öyle bir ilme sahiptir ki her türlü hale vakıftır. Bu haller birbirine zıt farklı haller olsa dahi O hepsinden haberdardır. Gizliye-aşikâra, sözü gizleyene-açığa vurana, görülene-görülme-yene... her türlü O’na ayan beyandır. Ayetlerde dikkati çeken ve burada incelenecek olan mevzu ise Allah’ın ilminden bahsedilen bazı ayetlerdeki mukayeseli hallerdir. Bu ayetlerde iki zıt durum ya da iki farklı halin birlikte anılması muhatabın dikkatini çekmekte, Allah’ın ilminin kuşatıcılığının nihayetsizliğini zihinlerde daha belirgin hale getirmektedir. Bu bağlamda Ra’d suresi 8-10 ayetler bu sözlerimizin kaynağıdır. Ayette Allah Teâlâ “*Her dışının neye gebe kalacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi ziyade edeceğini Allah bilir. Onun katında her şey ölçü iledir. O, görüleni de görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, yücedir. Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir*”¹⁰⁸ buyurmuştur. Görülmektedir ki ayette mukayeseli bir üslupla Allah’ın ilminin sınırsızlığı ve kuşatıcılığı beyan edilmiştir. Ra’d suresi 8. ayette Cenab-ı Hak her dışının neye gebe kaldığını rahimlerin neyi eksik neyi ziyade edeceğinin bilgisinin kendisinde olduğunu haber vermektedir. Aynı zamanda bu alanda insanların bilgisinin ne kadar sınırlı, eksik ve değişmeye açık olduğunu da belirtmektedir. Oysa Allah’ın ilmi sonsuz, tam ve kesindir. Zira insanın ana rahmine düşmesinden son nefesine kadar geçireceği hayat safhalarına ait bilgi bakımından da insan bilgisi, ilahi bilgi ile kıyaslanamayacak kadar eksiktir. Ayetteki مَا تَغِيضُ الرَّحَامُ وَمَا تَزِدَادُ (Rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracığı) ifadesini müfessirler, “rahimdeki ceninin yaratılışındaki eksikliği, fazlalığı; sayısını ve kalma süresini yani rahimdeki yavrunun vaktinden önce mi, sonra mı yoksa normal zamanında mı dünya geleceğini Allah bilir” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁰⁹ Ayetin devamında Allah’ın görüleni/görüneni (الشَّهَادَةَ) de görülmeyeni/görünmeyeni (الغَيْبِ) de

¹⁰⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *DİA*, TDV, Ankara, 2000, XXII, 109.

¹⁰⁸ er-Ra’d 13/8-10.

¹⁰⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, III, 277.

bileceğinden bahsedilmektedir. Ayetin bu şekilde varlık âleminin her iki boyutunu mukayeseli bir ifade ile anlatması Allah'ın ilminin tahdid edilemeyeceğine işaret eder. Yine ayetin devamında sözü gizleyenle açığa vuranın, geceleyin gizlenen ile gündüzün yürüyenin Allah'ın ilmi noktasında aynı olması Allah'ın ilminin kuşatıcılığına bir örnektir. Çünkü sözünü gizleyen ile açığa vuran (مَنْ أَسْرَأَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ); geceleyin gizlenen ile gündüzün yürüyen de (مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ) Allah katında birdir. Çünkü Allah her şeyden haberdardır. Bu ayetlerde dikkati çeken gizli olan ve aleni olandır. Allah katında da gizli olanla aleni olan eşittir ona hiçbir şey gizli kalmaz. Nitekim bir başka ayette de beyan edildiği vechile “*De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de aşikârı da bilen Allah! Kullarının arasında, ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin*”¹¹⁰ buyrulmaktadır. Bu ayet-i kerimede de Allah Teâlâ'nın gizli olanı da aşikâr olanı da bildiğinden mukayeseli bir üslupla bahsedilmiştir.

4. ALLAH'IN BAZI SIFATLARI İLE İLGİLİ MUKAYESELER

Bu bölümde Allah'ın tüm sıfatları ile diğer canlılardan üstünlüğünü, en yüce sıfatların ona ait olduğunu, Allah'ın kendisine ortak koşulan varlıklardan münezzeh ve onlarla kıyas edilemeyecek şekilde benzersiz olduğunu izah eden ayetler incelenecektir. Burada dikkati çekmek istediğimiz nokta bahsedilen bu ayetlerdeki karşılaştırma üslubu ve bu yolla muhatabın ikna edilmesidir.

Nitekim bir ayette Allah Teâlâ'nın en yüce sıfatların kendisine ait olduğu **لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ** “*Kötü sıfat, ahirete inanmayanlar içindir. En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir. Çünkü O, her şeyden üstün ve hikmet sahibidir*” ifadesi ile haber verilmiştir.¹¹¹ Kötü örnek teşkil eden sıfatları erkek çocuklara ihtiyaç duyup kız çocukları aşağılamak ve reddetmek, ilkel bir namus anlayışı veya geçim endişesi ile onların canına kıyacak kadar merhametsizleşmek ya da cimrileşmek şeklinde sıralayabiliriz. Allah'a ait olan sıfatlar, en yüksek nitelikler de O'nun evrende hiçbir şeye muhtaç bulunmayacak derecede eksiksiz, kusursuz olması,

¹¹⁰ ez-Zümer 39/46.

¹¹¹ en-Nahl 16/60.

yaratılmışlara özgü vasıflardan münezzehtir bulunması, O'na kız veya oğul isnad edilememesi şeklindeki vasıflardır.¹¹²

Allah'a özgü yüce vasıflardan mukayeseli bir üslupla bahsedilen bir diğer ayet-i kerimede “Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir. Elbette sabırlı davrananlara yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz”¹¹³ buyrulmaktadır. Ayet-i kerimeden kulların yanında olan dünyalığın fani, yalnız Allah katındakilerin baki olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki mukayeseye gelince çok açıktır. Allah Teâlâ dünyadaki malın tükeneyeceğini (مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ) bildirirken, hemen ardından da kendi rahmet hazinelerinin tükenmeyeceğini (مَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ) haber vermektedir. Bu ayetle bağlantılı mukayese içeren bir diğer ayette “Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve diyeceğiz ki: Tadın o yakıcı azabı!”¹¹⁴ buyrulmuştur. Yahudilerin söylemiş olduğu bu alaylı söz (قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَكُنَّا أَغْنِيَاءُ)-haksız yere peygamber öldürmek gibi- onların işledikleri büyük günahlarla bir tutulmuştur. Yahudilerin bu yalan sözlerine herhalde en güzel cevap da yukarıda incelediğimiz Nahl suresi 96. ayet olabilir. Onların bu söyledikleri küfür dolu sözler ve işledikleri büyük günahlar neticesinde ayet-i kerimeden Allah'ın onlara yakıcı bir azabı tattıracağını (تَقُولُ دُوفُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ) biliyoruz.

Muarız bir gruba hitap etme söz konusu olduğu zaman onlardan bir dizi “evet” cevabını alacak tarzda söze başlanması önemlidir. Kur'an-ı Kerim de vermek istediği mesajın yerine ulaşması için muarızlardan bir dizi evet cevabını alacak şekilde konuya giriş yapar. Bu söyleneni ispatlar tarzda hem de Allah'ın varlığını, birliğini ve sonsuz kudretini delillerle ortaya koyması açısından önemli olan bir diğer ayette şöyle buyrulmuştur:

“(Resûlüm!) De ki: Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçkin kuldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur. (Onlar mı hayırlı) yoksa

¹¹² Zemahşerî, el-Keşşâf, II, s. 589; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, V, 3103; Heyet, Kur'an Yolu, III, 410-411.

¹¹³ en-Nahl 16/96.

¹¹⁴ Al-i İmran 3/181.

yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar. (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz! (Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları müjdecî olarak gönderen mi? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehdir. (Onlar mı hayırlı) yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! De ki: Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin!"¹¹⁵

Baştanbaşa mukayese üslubunun görüldüğü ayetlerde Allah Teâlâ öncelikle ve özellikle Hz. Peygamber'e hem hamdetmesini, hem de Allah'ın seçtiği güzide kullarına "selam olsun o seçtiği kullarına" diye bir selam hediye etmesini emretmiştir. Elmalılı'nın da dikkat çektiği üzere bununla adeta bir hutbeye giriş yapılarak müşriklerin başına kakma ve onları susturmak için şöyle bir *karşılaştırma* yürütülmüştür: Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? Bütün hayır ve kudret elinde olan Allah ile hiçbir şey denk ve benzer tutulamayacağından bu karşılaştırmanın sadece müşriklere başa kakma için olduğu apaçıktır. Allah'ın en hayırlı olduğunu ispatlayan bütün nakli deliller gelmişken (kıssalar) inanmayan müşriklere karşı derece derece başa kakmanın kuvvetini artırmak için daha açık ve genel akli delillere geçilmiş ve bu deliller ardı ardına gelen ayetlerde sıralanmıştır. Devamındaki ayette Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasından, gökten su indirmesinden bahsedilmektedir. Bu su ile yeşeren bahçeleri ise (çalışma ve bilgimizle biz yetiştiriyoruz diyerek) kendilerine mal etmeye çalışan zihniyeti ayet-i kerime sapıklıkta ısrar eden guruh olarak vâsfetmektedir. O güzel bahçelerin yetişmesinde biz insanların da hizmeti ve gayreti yok değil ama insanların kendi kendine o bahçelerin meyvelerini ve tüm güzel faydalarını yetiştirmek şöyle dursun bir ağacını bile bitirmeye güçlerinin yetemeyeceğini ayet-i kerimede bize haber verilmektedir. Bundan dolayı insanların amel ve işleri yaratıcının emri sınırları içerisinde kulluk etmekten ileri geçmez. Yani hal böyle iken O'na ortak tutulacak bir tanrı daha bulunmasına imkân ve ihtimal var mıdır denilerek ayette karşılaştırmalı bir üslupla Allah'ın birliği ifade edilmektedir. Neml suresi 61. ayette de Allah varlığını ve birliğini ispatlayan delilleri, yeryüzünü yerleşime

¹¹⁵ en-Neml 27/59-64.

elverişli kılmak, nehirler akıtmak ve tüm bunların olması için yeryüzüne sabit dağlar yaratması şeklinde zikretmiştir. Karşılaştırımalı bir üslup ile de tüm bunları yaratan ve yapan Yüce yaratıcı mı hayırlıdır yoksa sizin ortak koştuklarınız mı (*اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ*) denilerek ne kadar cahil oldukları bildirilmiştir. Allah'ın çaresiz kulun tek merci olduğunu haber veren ayet-i kerime de bir sonraki ayettir. Ayetteki “المُضْطَّرُّ” kelimesi hastalık veya diğeri bir şiddet ve ihtiyaç ile sıkışan, bunalan çaresiz demektir. Allah Teâlâ kendisine yalvardığı zaman bunalmışa karşılık verip başındaki sıkıntıyı giderir, yani uzaklaştırır. Nitekim En'am suresi 41. ayetteki “*O dilerse kaldırılmasını istediğınız belayı kaldırır*” ifadesi bunu teyit eder. Devamındaki Allah Teâlâ'nın kudretini yansıtan ayetlerde de Allah'ın karanın ve denizin karanlıkları içinde yol gösterdiğinden ve rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları müjdecisi kıldığından bahsedilmekte ve Allah'ın ona ortak koştukları varlıklardan münezze ve yüce olduğu bildirilmektedir. Ayette yine Allah'ın önce yaratan sonra yaratmayı tekrar edip döndürüp yine yaratacak ve gökten, yerden rızık verdiğinden bahsedilmiş Allah'a ortak koşulan varlıkların ise bundan aciz olduklarına vurgu yapılmıştır.¹¹⁶

¹¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3688-3697.

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ GRUPLARI ARASINDAKİ MUKAYESELER

1. MÜ'MİN - KÂFİR MUKAYESESİ

1.1. Hidayet ve Dalalet Açısından Mü'min - Kâfir Mukayesesi

Hidayet ve dalalet Kur'an-ı Kerim'de sıkça rastlanılan iki önemli kavramdır. Kuran'ı Kerim bu iki ifadeyi mukayese üslubu içinde peş peşe kullanmıştır. Böylece muhataplarını hidayete sevk etmiş, dalalete karşı uyarmıştır. Genel olarak **hidayet**; yol göstermek, doğru yola iletmek, gerçeğe ulaştırmak, doğru yolu bulmak, yola girmek demektir.¹¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de ise hidayetten ziyade hüdâ (هُدَى) kelimesi ve türevleri kullanılmıştır. Fakat ikisi de aynı anlama gelmektedir.

Râğıb Isfehânî'ye göre; Allah'ın insana hidayeti dört türdür. Birincisi; Allah'ın her canlıya verdiği kabiliyet ve içgüdü anlamındadır. Taha suresi 50. ayette; “*Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir*” buyrulurken buradaki “هُدَى” kelimesi bu anlamdadır. İkincisi; Allah'ın peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla insanları hakka çağırması manasındadır. Nitekim A'raf suresi 181. ayet-i kerimede; “*Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten (يَهْدُونَ بِالْحَقِّ) ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur*” buyrulmaktadır. Yüce Allah hakka çağırmada peygamberleri vasıta kıldığını da şu ayette açıkça beyan etmiştir: “*Onları,*

¹¹⁷ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XV, 353; et-Tahânevî, Muhammed Ali (1158/1745), *Mevsûatü Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I-II, (nşr. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1996, II, 1737-1740.

*emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren (يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا) önderler yaptık.*¹¹⁸ Böylece ayette peygamberlerin ve din önderlerinin Allah'ın buyruğu ile doğru yola çağırımları anlatılmaktadır. Üçüncü olarak hidayet; Allah'ın insana verdiği doğru yolu bulma istidadı olanlara özgü başarı anlamındadır. Nitekim “*Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür (يَهْدِ قَلْبَهُ) Allah her şeyi bilendir*”¹¹⁹ ayetinde insana verilen hidayet başarısına işaret edilmektedir. Dördüncüsü; Allah Teâlâ'nın insanları cennete iletmesi manasındadır. Yüce Allah A'raf suresi 43. ayette; “*Cennette onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız ve onlar derler ki; bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا) Hidayetiyle Allah bizi doğru yola iletmeseydi (وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ) kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. (لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ) Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Onlara; işte size cennet, yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız diye seslenilir*” buyurarak cennete ulaşmanın ancak Allah'ın hidayeti ile olduğunu belirtmektedir.¹²⁰

Dalalet ise; doğru yoldan sapmak demek olup hidayetin karşıtı bir anlama sahiptir. Kasten veya yanılarak, az veya çok yoldan ayrılmaktır. Dalâlet, bilerek veya yanılarak az veya çok doğru yoldan şaşma olduğundan dolayı herhangi bir yanılğı içine düşene de dalâl sözü nispet edilebilir.¹²¹ Kur'an-ı Kerim'de ise genel olarak dalalet; doğru yoldan ayrılmak, yolunu şaşırıp kaybolmak, açık bir şekilde bile bile sapıklığa dalmak, dalaletle götürdüğünü bildiği halde şeytan, nefis ve sapık liderlere tabi olmak, peygamberler ve onların getirdiği inanç esaslarını terk edip hidayet yolundan uzaklaşmak gibi manalarda ifade bulmuştur.¹²²

Kur'an'ı Kerim'de hidayet-dalalet ikilisi en çok zikredilen karşılaştırmalardandır. Yüce Allah Bakara suresi 16. ayette; “*İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve*

¹¹⁸ el-Enbiya 21/ 73.

¹¹⁹ et-Teğabün 64/ 11.

¹²⁰ Râğıb Isfêhânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502/1108), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Halil İytânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, “hdy”md., s. 516-518.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 390; et-Tahânevi, *Mevsûâtü Keşşâfî Istilâhâti'l Fünûn ve'l-Ulûm*, II, 1119-1120.

¹²² Yılmaz, Aytekin, “Kur'an'da Hidayet ve Dalalet”, (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, s. 87.

kendileri de doğru yola girememişlerdir” buyurmaktadır. Görüldüğü gibi ayette hidayet (بِالْهُدَى) ve dalalet (الضَّلَالَةَ) benzetme yapılarak bir ticaret mantığı içinde mukayese edilmiştir. Yapılan mukayesenin sonucunda hidayet verilerek satın alınan dalalet اشْتَرَوْا fiili kullanılarak ticarete benzetme yapılmış ve bu ticaretin kazançlı olmadığı (فَمَا رِبِحَتْ) (تَجَارَتُهُمْ) vurgulanmıştır. Malumumuzdur ki; ticarete esas, kazanç sağlamaktır. Kazançsız ticaret zarardır ve neticesi hüsrandır. Aynı şekilde ayetin hitap ettiği kimselerin doğru yola girememeleri (وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ) de bunu göstermektedir. Ayet-i kerimede geçen “وَأُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى” şeklindeki ifade müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Abdullah b. Abbas (h. 68), Abdullah b. Mes’ud (h. 32) ve diğer bir kısım sahabeler, bu ifadeyi “Sapıklığı alıp hidayeti bıraktılar” şeklinde izah etmişlerdir. Katade (h. 117) ise “Sapıklığı hidayete tercih ettiler” şeklinde, Mücahid (h. 103) de; “Önce iman edip sonra kâfir oldular” diye izah etmiştir. Taberi (310) ise ayeti “Sapıklığı hidayete tercih ettiler?” şeklinde izah edenlerin, Arapların, “Satın alma” kelimesini “Tercih etme” manasına kullandıklarını dikkate alarak ve “*Semûd’a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler. Böylece yapmakta oldukları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımını onları çarptı*”¹²³ ayetini de göz önünde bulundurarak ayeti bu şekilde izah ettiklerini söylemektedir. Yine Taberi’ye göre her ne kadar bu izah tarzı yorumlardan biri ise de o bu izah tarzını tercih etmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ayetin devamında “Ticaretleri kâr getirmedi” buyurmaktadır. Bu da ayette zikredilen ‘satın alma’ kelimesinin, “Bir şeyi verip karşılığında bir şeyi alma” manasında kullanıldığını gösterir. Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes’ud’dan rivayet edilen “Sapıklığı alıp hidayeti bıraktılar” şeklindeki izah, tercihe şayandır. Zira her kâfir, imanı verip yerine inkârı almış olur. Böylece sanki bir eşyayı verip diğer eşyayı satın almış gibi bir davranışta bulunur.¹²⁴ Nitekim buna benzer bir ifade de şu ayet-i kerimede zikredilmiştir: “...Kim imanı küfre değişirse (وَمَنْ يَبَدِّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ) şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.”¹²⁵

Bir diğer ayeti kerimede ise “*Onlar doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. (اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ) Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!*”¹²⁶ buyrulmuştur. Kurtubî bu ayeti kerimeyi

¹²³ Fussilet 41/17.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân* I, 324-332.

¹²⁵ el-Bakara 2/108.

¹²⁶ el-Bakara 2/175.

yukarıda ele alınan Bakara 2/16 ile ilişkilendirip azap ile sapıklığı, mağfiret ile de onların kabul etmedikleri, bir kenara ittikleri hidayeti eşleştirmiştir. Ayette geçen اشْتَرَوْا filinin ise anlam genişlemesi sonucu onların bu tutumlarını ifade ettiğini söylemiştir.¹²⁷

Mü'min ve kâfir mukayesesini açık bir şekilde gördüğümüz Bakara suresinin ilk ayetlerinde Allah Teâlâ “*Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinkes inanırlar. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır. Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır*”¹²⁸ buyurmaktadır. Bu ayetlerde Yüce Allah evvela mü'minlerin en önemli özelliklerini sıralamakta sonra da bu özellikleri taşıyan mü'minlerin hidayet üzere (عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ) olduklarını ve kurtuluşa ereceklerini (هُمْ الْمُفْلِحُونَ) haber vermektedir. Ardından gelen ayetlerde ise muhatabın zihnine iman ve küfrün ne kadar birbirine zıt şeyler olduğunu yerleştirmek maksadıyla kâfirlerin ahlaki tutum ve akıbetleri anlatılmıştır. Bu ayetlerde nitelenen kâfirler, hak din karşısındaki düşüncelerini ve tutumlarını gizlemeyen, tercihlerini açık bir şekilde inançsızlık ve red yönünde kullanan ve zaman geçtikçe inkârcılıkla şartlanan, Hak dine ise kulaklarını, göz ve gönüllerini kapayan kimselerdir. Çünkü bu (ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) kâfirlerin en belirgin özelliğidir. Burada geçen mühürleme ve perdeleme (خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً) eylemini gerçekleştiren kulun kendisidir. Aksini düşünmek ise akla ve vahye aykırıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın - ilim, hikmet ve adalet sahibi olduğuna göre- kullarına onların irade ve etkileri olmadan günah işletmesi, kalplerini mühürlemesi bundan sonra da onları cezalandırması düşünülemez. Ayrıca pek çok ayet ve hadiste kulların iradelerinden, belli alanlarda hürriyete sahip olduklarından bahsedilmektedir. Kulun serbest iradesiyle yaptığı fiiller de dahil olmak üzere her şey O'nun ilim ve iradesine uygun düşmektedir. O istemeseydi kul irade ve tercih sahibi olamazdı; hayrı veya şerri, doğruyu veya yanlış, küfrü veya imanı tercih edemezdi; kulağını hak davetine açamaz veya tıkayamazdı. Bu anlamda

¹²⁷ el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr (671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehü mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (nşr. Abdullah b. Ömer el-Muhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, III, 51-52.

¹²⁸ el-Bakara 2/3-7.

hidayete erdiren, saptıran, mühürleyen, hayrı veya şerri işleyen Allah'tır. Kulakları, dikkatleri ve idrakleri ilahi irşâda kapalı olan inkârcılara ise nasihatın fayda vermeyeceği, nasihatın ancak gerçeği arayan ve Allah kelamını dinleyenler üzerinde etkili olacağı açıktır.¹²⁹

Yine Bakara suresi 38-39. ayetlerde Yüce Allah mü'minlerle kafirleri mukayeseye tabi tutmuş ve şöyle buyurmuştur: “*Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar.*” Ayette kendilerine Rablerinden hidayet gelen ve ona tabi olan hidayet ehli ile inkâr edip ayetleri yalanlayanlar kıyas edilmiş ve beraberinde her ikisinin de akıbetleri zikredilerek ayet tamamlanmıştır. Nesefî ayetteki “هُدًى” lafzını Allah Teâlâ'nın göndereceği peygamber ve indireceği kitap olarak yorumlamışlardır. Nesefî devamında bu yorumunu delillendirirken ardından gelen ayete dikkat çekmiş ve ayetin كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ifadesi ile başlamasının هُدًى lafzının yukarıda yaptığı yorumunu desteklediğini söylemiştir.¹³⁰ Razi ise tefsirinde hidayete tabi olmayı; akîl ve şer'î delilleri düşünmek, onlardan bilgiler istihrac etmek ve bu deliller ile amel etmek olarak yorumlamıştır. Ayrıca Râzî hidayete tabi olanlar için söylenen فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ifadesine vurgu yapmış ve korkunun kalkmasını afetlerin tamamından emin olmak, hüznün kalkmasını ise bütün lezzetlere ve maksatlara ulaşmak şeklinde yorumlamıştır. Râzî, hidayete erenler için mükâfat olan korku ve hüznün olmayışının dünyada değil de ahirette gerçekleşeceğini söylemiş ve buna da “*Bizden hüznümüzü gideren Allah'a hamdolsun. Hiç şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayıcı ve çok nimet vericidir*”¹³¹ ayetini delil göstermiştir.¹³² Aynı görüşler başka müfessirler tarafından da dile getirilerek hidayete tabi olmak Allah'a iman ve itaat üzere amel etmek olarak yorumlanmıştır.¹³³ Görüldüğü gibi ayette önce hidayete tabi olanlardan (mü'minler) ve mükâfatlarından bahsedilmesi hemen ardından da mukayesenin diğer tarafındaki inkârcılardan (kâfirler) ve onların akıbetlerinden söz

¹²⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, I, 76.

¹³⁰ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, s. 48.

¹³¹ Fatır 35/34.

¹³² Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 27.

¹³³ Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî (911/1505), *Tefsiru'l-Celâleyn li'l-Kur'âni'l-Azîm*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 7; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, el-Mektebü'l-Asriyye, Beyrut, 2006, I, 43.

edilmesi ve aynı zamanda bu iki ayetin peşpeşe olması muhataplara karşı konunun izahı ve zihinlerine yerleştirilmesi anlamında çok etkili Kur'anî bir üsluptur.

Bir karşılaştırma da Bakara suresi 143. ayette yer almaktadır: “İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mûtedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.” Ayette kiblenin Kudüs’ten Mescid-i Haram’a çevrilmesinin bir hikmeti olduğuna işaret edilmektedir. Bu hikmet Peygambere tâbi olan mü’min kimselerle ökçeleri üzerinde geri dönenlerin ayırt edilmesiydi. Kiblenin değiştirilmesi insanların taraflarını belli etmelerini sağlamıştır. Münafıklar, Müslümanlar için önce başka bir kibleye yöneliyorlardı şimdi ise başka bir kibleye yöneliyorlar diye dedikodu çıkardılar. Müslümanlar da, hayatta iken Kudüs’e doğru namaz kılan arkadaşlarının namazlarının kabul edilip edilmeyeceği noktasında tereddüte düştüler. Yahudiler ise, doğduğu yeri özledi, kendi kiblelerine yönelmeye devam etseydi bekledikleri kişi olacaktı diyerek kendilerince Hz. Peygamber’i alaya alıyorlardı. Mekkeli müşrikler, güya bu olayın Hz. Peygamber’in kendi dinlerine tabi olacağına bir işareti olacağını düşünüyorlardı. Bunun üzerine bu ayet-i kerimeler nazil oldu. Burada ayetin مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ kısmını açıklamak yerinde olacaktır. Taberi ayeti kerimede zikredilen “gerisin geri dönen”, kimse ile “Dinden dönüp mürted olan, nifaka düşen, kâfir olan veya Hz. Muhammed’e karşı gelen kişi” anlamına geldiğini söylemiştir. Ayetin devamındaki وَأَنَّ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَىٰ الْاَللّٰهِ ifadesiyle Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerin dışındakilere ağır gelen şeyden maksat ise Abdullah b. Abbas (h. 68), Mücahid (h. 103) ve Katade (h. 117)’ye göre, kiblenin Kudüs’ten çevrilip Mescid-i Haram’a doğru dönmesidir. Yukarıda da zikredildiği gibi kiblenin değiştirilmesi birçok insanı fitneye düşürmüştür. Taberi de bu görüşün daha doğru olduğunu söylemiştir. Yine Taberi’ye göre insanları asıl fitneye düşüren belli bir kiblenin seçimi ve ona yönelmesi değil kiblenin değiştirilmesi olayıdır. Çünkü bu olay insanlarda güvensizlik oluşturmuş, imanı zayıf olanları tereddüde düşürmüş, münafıkların da dedikodularına yol açmıştı.¹³⁴ İşte bu şekilde ayetlerde Yüce Allah kiblenin değişimi ile insanları imtihana tabi tutmuş ve bu iki

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 638-639, 646-655.

grubu Peygambere tabi olanlar (مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ) ile ökçeleri üzerinde geri dönenler (مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ) olarak mukayese etmiştir.

1.2. Kendilerine Verilen Misaller Karşısındaki Tutumları Açısından Mü'min - Kâfir Mukayesesi

Edebi sanatlardan temsil, teşbih, örnekleme sözü güzelleştiren aynı zamanda anlamayı kolaylaştıran sanatlardandır. Kur'an-ı Kerim'de de bu sanatlar yer almaktadır. Nitekim örnekleme Kur'an'da çokça yer verilmiş edebi bir sanattır. Kâfirlere yağmur, bulut, örümcek gibi örnekler verilmesi bunun üzerine kendilerince alaya almaları ve Allah böyle şeyleri örnek vermez demeleri üzerine “Allah gerektiğinde sivrisineği, hatta daha küçük ve önemsiz şeyleri bile örnek verir” denilerek onların bu alaylarına cevap verilmiştir.¹³⁵ Allah Teâlâ bu misalleri verirken kullarının Hakkı görmelerini istemiştir. Kullarına da bu doğrultuda peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Ancak inkârcılar bu noktada akletme ve irade yeteneklerini inkâr yönünde geliştirirlerken buna karşın aynı irşad ve bilgi karşısında bir kısım insanlar ise iman etmeyi tercih etmişlerdir.¹³⁶

Yukarıda da işaret edildiği üzere Bakara suresi 26. ayette “Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince; Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır” buyrulmaktadır. Bu ayetlerde Yüce Allah hakkı açıklamak için إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا “Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez” buyurarak kâfirlerce küçük ama hakikatte çok ince ve hikmetli bir misal vermektedir. Aynı zamanda ayette kâfirlerin sivrisineğin misal verilmesi karşısındaki küçümseme tavırlarına işaret edilmekte ve Yüce Allah'ın sivrisineğin daha üstünde örnekler vermekten aciz olmadığı da haber verilmektedir. Bu ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili en meşhur rivayete göre bu ayet Hac suresi 73. ayet ve Ankebut suresi 41. ayet ile irtibatlandırılmıştır. Hac suresi 73. ayette “Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız

¹³⁵ el-Bakara 2/26.

¹³⁶ Heyet, *Kuran Yolu*, I, 93.

(taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!”¹³⁷ buyrulurak cahiliye devri putperestlerinin taptıkları putların, bir sinekten dahi aciz olduğu ifade edilmektedir. Taptıkları putların bir sineği yaratmak şöyle dursun bir sineğe karşı dahi kendini savunamayan aciz bir varlık olduğu ve bunlara tapmanın, yalvarmanın saçmalığına işaret edilmektedir. Ankebut 41. ayette “Allah’ın dışında dostlar edinmiş olanların misali örümceğin misali gibidir ki örümcek bir yuva edinmiştir. Hâlbuki yuvaların en çürüğü hiç kuşkusuz örümceğin yuvasıdır” buyrulunca müşrikler; “Görüyor musunuz Allah’ın Muhammed’e indirdiklerine, sinek ve örümceği misal veriyor. Acaba bu kadar değersiz şeyleri misal getiren tanrı nasıl bir tanrıdır ki! Bir tanrı bunu yapar mı?” demişler ve Bakara suresi 26. ayet kerime nazil olmuştur.¹³⁸

Ayet-i kerimenin devamında bu örnek karşısında mü’minlerin ve kâfirlerin sergiledikleri tutum ve davranışlar karşılaştırılmıştır. Allah Teâlâ’nın iman edenlerle haktan sapanları birbirinden ayırt etmek için sunduğu bu misaller karşısında mü’minlerin “Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu” (الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ) bilerek tam bir teslimiyet tavrı sergiledikleri, kâfirlerin ise “Allah böyle misal vermekle ne murat eder?” (فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ) diyerek inkârlarında ısrar ettikleri görülmektedir. İşte bu noktada ayetin son kısmı aslında Allah Teâlâ’nın bu misaller ile kullarını imtihan ettiğini haber vermektedir. Neticede ise bu misallerin Allah’tan gelen bir hak olduğunu bilenler hidayete ermiş, onları inkâr edenler ve alaya alanlar da dalaletle düşmüşlerdir ve “fasık” olarak nitelendirilmişlerdir. Fasık kelimesi ise sözlükte belirli bir sınırı aşan, onun dışına çıkan anlamına gelir. Dinî bir terim olarak “haktan sapan, Allah’ın emirlerine karşı gelen kişi” demektir. Taberi’ye göre; münafık da kâfir de fasıktır çünkü ikisi de Rablerine itaatten çıkmışlardır.¹³⁹ Nitekim Allah Teâlâ fasıklığı iblisin sıfatı olarak zikretmiştir.¹⁴⁰ Beyzâvî de fasık için imandan çıkan kimse demiştir.¹⁴¹

Bu çalışma açısından çok önemli olan ve hatta çalışmanın özüne örneklik teşkil edecek bir diğer mukayese örneği de Tahrim suresi 10. ve 11. ayetlerde yer almaktadır. Söz konusu ayetlerde iki zıt karakter ardı ardına zikredilerek mukayeseye tabi

¹³⁷ el-Hac 22/73.

¹³⁸ Çetiner, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, I-II, Çağrı, İstanbul, 2003, I, 19-20.

¹³⁹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, I, 434.

¹⁴⁰ Kehf 18/50.

¹⁴¹ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vîl*, I, 45.

tutulmuştur. Öncelikle Tahrim suresi 10. ayette peygamber nikâhı altında bulunan (كَانَتَا) kâfir iki kadın (أَمْرَاتُ نُوحٍ وَأَمْرَاتُ لُوطٍ) misal verilmiştir. Ayette bu iki kadının eşlerine ihanet (فَخَانَتَاهُمَا) ettikleri ifade edilmiştir. Müfessirler buradaki ihanetten maksadın inkar ile eşlerine inanmamak olduğunu söylemişlerdir. Yoksa ki hıyanetin zina ve ahlaksızlık olmadığı tefsirlerde beyan edilmiştir. Eşlerine inanmayan bu kadınlardan Hz. Nuh'un karısı eşine delilik iftirasında bulunmuş, arabozuculuk yapmış ve Nuh'un sır olarak telakki ettiği vahiy haberlerini müşriklere duyurmuştu. Hz. Lut'un karısı ise münafıklık ediyor, evinde duyduğu haberleri kavmine bildiriyordu. Lut'un gizli gelen misafirlerini de o haber vermişti.¹⁴²

Tahrim 11. ayette ise; Yüce Allah yukarıda bahsedilen kadınların tam aksi bir konumda bulunan Firavun'un karısını (أَمْرَاتُ فِرْعَوْنَ) misal vermiştir. Bu ayet-i kerimenin bir önceki ayetle ve bir sonraki ayetle bağıntısı vardır. Bir önceki ayet-i kerime kâfirlere örnek olarak gösterilen iki peygamber hanımı vardı. Nitekim onlar kavimlerini cennete götürmek isteyen iki salih kişinin eşleri idiler. Hayır ve iyilik içinde cennete götürülecek halde iken küfürleri sebebiyle cehennemi hak ettiler. Bu ayet i kerime de ise tam aksine öyle bir hanım var ki; tarihte kavimlerini ateşe sürüklemiş olanların en önde gideni, şirk ve zulmün en büyük timsali olan Firavun'un elinde ateşe götürülmek istenirken imânı ve ihlâsı sayesinde cennetin en yüksek makâmına, Rahmân'ın yanına yükselmiştir.¹⁴³ Bir sonraki ayetle bağıntısına gelince nitekim Cenab-ı Hak, Firavun'un hanımının halini ayette zikretmiş ve bir Allah düşmanı zalimin zevcesi olmasına rağmen Allah katındaki mertebesini Hz. Meryem ile beraber faziletli hanımlar olarak onlardan bahsetmiştir.¹⁴⁴

1.3. Tevbe Etme Bakımından Mü'min - Kâfir Mukayesesi

Yüce Allah Şems suresi 8. ayette “Ona kötü ve iyi olma kabiliyetleri verene (yemin olsun)” (قَالَهُمَا فُجُورًا وَتَقْوِيًا) buyurmuştur. Bu ayetten insanın ahlâkî bakımdan

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 111; Beyzâvi, *Envârü't-Tenzil*, II, 505-506; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer ed-Dımeşkî (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XV, (nşr. Mustafa Seyyid Muhammed), Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 2000, XIV, 64; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 558-559.

¹⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 5132.

¹⁴⁴ Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX, 49-50.

çift kutuplu bir varlık olduğu, iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebileceği bir tabiatta yaratıldığı ve onun kurtuluş veya mahvoluşunun bu seçime bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayetteki “fücur” her türlü kötülüğü, günah ve sapmayı; ayette fücurun karşıtı olarak kullanılan “takva” ise doğruluk, iyilik ve hak yolda kararlılığı ifade eder.¹⁴⁵ Yani insan fitratı gereği suça eğilimli bir varlıktır. Bu sebeple de insanoğlu rızai ilahiye uygun olmayan bir takım davranışlarda bulunabilir. Bu durumda da kişinin çıkış yolu Tevvâb ism-i şerifinin tecellisi olan tevbe kapısından geçmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de tevbenin önemine işaret eden birçok ayet-i kerime mevcuttur.¹⁴⁶ Ragıp el-İsfahanî *Müfredat*'ında tevbeyi; “günahı en güzel şekilde terk etmektir” şeklinde tanımlamıştır. Şeriata göre ise; “tevbe kötülüğünden dolayı günahı terk etmek, yaptığına pişman olmak, o günaha bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek ve düzeltilebilecek hareketlerini dönüş yaparak düzeltmektir.”¹⁴⁷

Bakara suresi 160. ve 161. ayetlerde “*Ancak tevbe edip durumlarını düzelterler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyemim. (Ayetlerimizi) inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerindedir*” buyrulurken tevbe edenler (تَابُوا) ile inkâr edip kâfir olarak ölenler (كَفَرُوا وَمَاتُوا) karşılaştırılmıştır. Ayette görüldüğü üzere Allah Teâlâ tevbe edenlerin tevbesini kabul edecektir. Fakat inkâr edip tevbe etmemekte ısrar ederek o hal üzere ölenler de Allah, melekler ve tüm insanlar tarafından lanetlenmektedir.

Yine Yüce Allah Nisa suresi 17. ve 18. ayetler de إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ اللَّهَ قَالَ أَوْلَئِكَ أَتُوبُ وَلَا أَلْفُتُ الْبَنَاءَ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “*Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca “Ben şimdi tevbe ettim” diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır*” buyurarak yukarıdaki ayeti tefsir eder şekilde hangi tevbenin kabul geçerli hangi tevbenin geçersiz olduğunu bize haber vermektedir.

¹⁴⁵ Heyet, *Kur'an Yolu*, V, 630.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/54, en-Nur 24/31, el-Maide 5/74, et-Tevbe 9/117-118, el-Furkan 25/71.

¹⁴⁷ Râğib İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, “tvb” md., s. 83.

Ayette makbul tevbe; bilmeden işlenen bir kötülüğün ardından tez elden yapılan tevbe olarak tanımlanmış, kabul olunmayacak tevbeden ise; kötülükleri yapıp yapıp da tevbe etmeyip kendisine ölüm gelip çatınca aklı başına gelen kişinin yaptığı tevbe olarak bahsedilmiştir. Bu noktada “cehâlet” kavramı dikkatleri çekmekte olup ayetler arasındaki mukayese bu kavram üzerinden yapılmaktadır. Ayette geçen “cahillik” (جَهَالَةٌ) kelimesinin tefsiri hususunda müfessirler farklı görüşler zikretmiştir. Birinci görüşe göre Allah’a isyan eden herkes câhil, yaptığı o fiil ise cehalet diye adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf’tan bahsederken, “... *Onlara meyleder, cahillerden olurum*”¹⁴⁸ buyurmuştur. Ayrıca O Hz. Yusuf (a.s.)’tan naklederek, Yusuf’un, kardeşlerine “*Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf a ve kardeşine neler yapağınızı biliyor musunuz? dedi*”¹⁴⁹ buyurmuştur. Yine “*Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim*”¹⁵⁰ ve “*Musa, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım, demişti*”¹⁵¹ buyrulmuştur. Bazen, efendi kölesine, kölesinin yaptığı bir işten dolayı onu kınarken, “Ey câhil, niye şöyle şöyle yaptın?” der. Rabbi’ne isyan eden kimseye ise şu sebeple câhil denir: Şayet bu kimse, kendisinde mükâfaat ve cezanın ne olduğu hususundaki bilgisini kullanmış olsaydı, bu günahı işlemez, ona yeltenemezdi. Bu sebeple o bu ilmini kullanmayınca, sanki hiç ilmi yokmuş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı da, Rabbi’ne isyan eden kimseye câhil denir. Bu izaha göre, insanın yaptığı şeyin, günah olduğunu bilerek veya bilmeyerek işlediği her ma’siyet ve günah cehalet mefhumuna dahildir. İkinci görüşe göre ise insanın, yaptığı şeyin günah olduğunu bildiği halde, onun cezasının miktarının ne kadar olacağını bilmeyerek işlemiş olduğu günahlardır. Nitekim insanın, neticesinde meydana gelecek olan belâ ve musibetlerin miktarını bilmediği halde, yaptığı şeyin, yapılmaması gereken bir şey olduğunu bilerek o günahı işlemeye yeltenip, onu yaptığinde bu kimseye, mecazî olarak, “O, ne yaptığını bilmiyor” denilir. Bu konudaki üçüncü görüşe göre ise bundan maksat insanın, onun bir günah olduğunu bilmesinin mümkün olması şartıyla ama günah olduğunu bilmeyerek bir günah işlemesidir. Buna göre o kimse de, cezaya müstehak olur. İşte bu sebepten dolayı bir Yahudi, Yahudiliğin bir günah

¹⁴⁸ Yusuf 12/33.

¹⁴⁹ Yusuf 12/89.

¹⁵⁰ Hud 11/46.

¹⁵¹ el-Bakara 2/67.

olduğunu bilmemekle beraber, onun bir günah ve ma'siyet olduğunu bilebilmesinin mümkün olması sebebiyle, bir cezaya müstehak olacaktır. Razi'ye göre bu görüş, cehalet lâfzının ilk iki görüşte mecazî; bu görüşte ise hakikî manaya hamledilmiş olması bakımından, diğerlerine râcih ve üstün bir görüştür. Ama ne var ki bu görüşe göre, ayetin ifade ettiği hükme ancak, yaptığının kötü ve günah olduğunu bilmeyerek onu irtikâb eden kimseler dâhil olur. Bu kabîh fiili kasten işleyenler ise, ayetin ifade ettiği hükme dâhil olmayıp, bu kimselerin durumu, ancak 'Yaptığının ne olduğunu bilmeden yapan bu câhile tevbe etmek vacip olunca, kasten bir kabahatte bulunan bir kimsenin tevbe etmesi daha şiddetle vacip olur' gibi bir kıyas yoluyla bilinir.¹⁵²

1.4. Dost Edinilecek Kimseler Olarak Mü'min - Kâfir Mukayesesi

Medine-i Münevvere'de Müslümanlardan bazıları Yahudilerle süt emme ve yeminle birbirine bağlanma gibi nedenlerle birbirleriyle dostluk geliştirmişlerdi. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde ise bu dostluklarının doğru olup olmadığını dostluklarını devam ettirmelerinde bir sakınca olup olmadığından endişe ettiler ve bu durumu Hz. Peygamber'e sordular. Bunun üzerine Nisa suresinin 144. ayet-i kerimesi nazil olmuştur.¹⁵³ Ayette “*Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin* (لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ) *Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?*”¹⁵⁴ buyrulmaktadır. Bu ayet-i kerimede Yüce Allah dost edinme noktasında mü'minleri uyarmakta ve onların (اوليَاء) mü'minleri dost edinmesini emretmektedir. Ayette dost edinme noktasında mü'minlerle kâfirler mukayese edilmiş ve ayetin devamında ise bu mukayesede kâfirleri dost seçenler *أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا* “*Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?*” buyrularak uyarılmıştır.¹⁵⁵ Seyyid Kutub tefsirinde mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmenin münafıkların bir özelliği olduğuna işaret etmekte ve mü'minleri uyarmak amacıyla soru

¹⁵² Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 2-5.

¹⁵³ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 282.

¹⁵⁴ en-Nisa 4/144.

¹⁵⁵ Yine bir diğer ayette mü'minleri bırakıp kâfirlerle dostluk kurmanın Allah nezdinde hiçbir kıymetinin olmadığı da haber verilmiştir. (bk. Al-i İmran 3/28.)

şeklinde îmâ ile yapılan bu ikazın mü'minlere yettiğini söylemektedir.¹⁵⁶ Kâfirlerle dost olmak yasaklanmakla birlikte buradaki yasaklama mü'minlerle gayri müslimler arasındaki bütün iyi ilişkileri yasaklayan bir hüküm olarak anlaşılmalıdır. Ayette مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ kaydı düşülmesi önemlidir. Mü'minleri bırakmamak, ilk şartta onları dost, veli tutmak kaydıyla gayr-i müslimlerle de bütün insanlık için hayırlı olacak, yarar sağlayacak, felaketleri önleyecek antlaşmalar yapmak dayanışma da bulunmak yasak değildir.¹⁵⁷ Nitekim Mümtehine suresi 7. ve 8.ayetlerinde “*Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever*” buyrulması bu görüşü desteklemektedir.

1.5. Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kimselerin Mukayesesi

Birçok ayette Allah'ın sevdiği ve sevmediği kimselerin mukayesesinin yapılmış olduğunu görmekteyiz. Nitekim Al-i İmran suresi 162. ayet-i celilede Allah'ın rızasını gözeten (اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ) ile hışmına uğrayan (بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ) kimse karşılaştırılmış ve ikinci kişinin akıbetteki yerinin çok kötü bir varış noktası olan (وَبئْسَ الْمَصِيرُ) cehennem olduğu bildirilmiştir.

Kur'an'da birçok yerde “اللَّهُ لَأُحِبُّ.../اللَّهُ يُحِبُّ...” kalıbıyla gelen ifadelerde Allah Teâlâ bazı insanları işlemiş oldukları ameller ile isimlendirmiştir. Allah Teâlâ iyilik edenler, korunanlar, sabredenler, zalimler, haddi aşanlar vb. ifadelerle andığı bu kimselerin söz konusu hallerini onaylayıp onaylamadığını sevgi fiili ile belirtmektedir.

Yüce Allah Bakara suresi 222. ayette temizlenenleri ve tevbe edenleri sevdiğini (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُنتَهِرِينَ) bildirmektedir. Bir diğer ayette ise Allah Teâlâ'nın sakınanları seveceği (بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ) haber verilmiştir.¹⁵⁸ Aynı şekilde bir grup ayet de Allah Teâlâ'nın sabredenleri, iyilik yapanları, bir karar

¹⁵⁶ Seyyid Kutub, *Fî-Zılâli'l-Kur'an*, III, 110.

¹⁵⁷ Heyet, *Kur'an Yolu*, II, 168-169.

¹⁵⁸ Al-i İmran 3/76.

verdikten sonra tevekkül edenleri, adaletle hükmedenleri, müttakileri, tevbe edenleri ve temizlenenleri sevdiği, onların bu hareketlerinin hoşuna gittiği, onlardan razı olduğu beyan edilmiştir.¹⁵⁹ Bunun aksine bazı ayetlerde de Allah'ın günaha ısrar eden kimseyi, kâfirleri, zalimleri, kendini beğenen ve hep böbürlenip duran kimseyi, hainliği ve nankörlüğü meslek edinenleri, fesat çıkarıcıları, haddini aşanları, kötü sözün dillendirilmesini sevmediği ifade edilmiştir. Aynı şekilde bu fiiller Allah'ın hoşuna gitmemekte, O bunlara razı olmamaktadır.¹⁶⁰

2. MÜ'MİN - MÜRTEDE MUKAYESESİ

İnanç grupları arasında İslam'a hiç girmemiş kâfirler ile Müslümanların içinde bulunan münafıklardan başka mürtedler de vardır. Bunlar, evvelce Müslüman oldukları halde sonradan dinden dönen, İslam'ı terk eden kişilerdir. Hz. Peygamber (s.a) zamanından itibaren İslam dünyasında az da olsa irtidat olayları olmuş, bazı şahıs veya guruplar İslam'ı terk etmişlerdir. Ancak bunların, İslam'ın yayılmasına ve yaşamasına hiçbir zararı olmamış, Allah'ın, cihanı aydınlatmak için yaktığı meş'ale her geçen gün biraz daha kuvvetlenerek ışığını beş kıtaya ulaştırmıştır.¹⁶¹

Al-i İmran suresinin 86-90 ayetlerinin bulunduğu pasajda iman edenler ile dininden dönenler karşılaştırılmış ve dinden dönenin çok kötü bir sonuca duchar olacağı bildirilerek şöyle buyrulmuştur:

“İman etmelerinden, Resûl'ün hak olduğuna şehadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lânetine uğramalarıdır. Bu lânete ebedî gömülüp gidecekler. Onların azapları hafifletilmez; yüzlerine de bakılmaz. Ancak, bundan sonra tevbe edip yola gelenler başka. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve

¹⁵⁹ Ayrıca bkz. Al-i İmran 3/146-147, 159, 195; el-Maide 5/13, 42, 93; et-Tevbe 9/4, 7, 108; el-Hucurat 49/9; el-Mümtehine 60/8; es-Sâf 61/4.

¹⁶⁰ Ayrıca bkz. el-Bakara 2/205, 276; Al-i İmran 3/32, 57, 140, 190; Nisa 4/36, 107, 148; Maide 5/64, 87; el-En'am 6/141; el-A'raf 7/31, 55; el-Enfal 8/58; en-Nahl 16/23; el-Hac 22/38; el-Kasas 28/76, 77; er-Rûm 30/45; Lokman 31/18; eş-Şûra 42/40; el-Hadid 57/23.

¹⁶¹ TDV. Meali, Maide 5/54'teki açıklama notu.

*merhametlidir. İnanıldıktan sonra kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir ve işte onlar, sapıkların ta kendisidirler”.*¹⁶²

Görüldüğü üzere ayet-i kerimede iman etmenin temel iki esası olan Allah’a iman edip Hz. Muhammed’in peygamberliğine şahadet ettikten sonra kendilerine de apaçık deliller gelmesine rağmen inkar eden bir kavimden (قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ (الرَّسُولَ حَقًّا وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ) bahsedilmektedir. Mürted olarak vasıflandırılan grup bu gruptur. Nitekim Yüce Allah bu insanlara hidayet etmeyeceğini ve zalimler topluluğunu doğru yola iletmeyeceğini haber vermiş ve onların cezalarının Allah’ın, meleklerinin ve bütün insanlığın lanetine uğramaları olduğunu bildirmiştir. Bu ayet-i kerime gösteriyor ki, dinden çıkan mürtedler, dünyada da âhirette de lanete maruz kalacaklardır. Çünkü bunlar, İslam’ın yüceliğini gördükleri ve onu iyice bildikleri halde inkâr etmiş ve dinden çıkmışlardır. Bu sebeple onların cezaları daha şiddetlidir.¹⁶³ Sonraki ayetlerde yer alan mukayese de dikkatleri çekmektedir. Ayetlerde evvela mürted olup daha sonra samimiyetle tevbe eden ve durumlarını düzeltenlerin tevbesini Allah Teâlâ’nın kabul edeceğinden bahsedilmiş ardından gelen ayette ise; mürted olup daha sonra inkârcılığa sapıp küfründe ileri giden ve bu nokta da da ısrarcı olan kimseden bahsedilip böylesi sapıkların tevbelerinin asla kabul edilmeyeceği haber verilmiştir.¹⁶⁴

Maide suresinde ise Allah Teâlâ “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah’ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah’ın lütfu ve ilmi geniştir*”¹⁶⁵ buyurarak mü’minleri içlerinden mürtedler çıkabileceği ihtimaline karşı ikaz etmiş ve imandan dönenlerin yerine getirilecek kulların özelliklerini sıralamıştır. Görüldüğü gibi dininden dönenlerin yerine Allah’ın onları sevdiği, onların da Allah’ı sevdiği, mü’minlere karşı boyunları aşağıda, kâfirlere karşı ise başları yukarıda, Allah yolunda mücahede eden, dil uzatanın kınamasından korkmayan

¹⁶² Al-i İmran 3/86-90.

¹⁶³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, V, 562.

¹⁶⁴ Al-i İmran 3/89-90.

¹⁶⁵ el-Maide 5/54.

kimselerin getirileceği bildirilerek iki grup karşılaştırılmıştır. Allah Teâlâ bu mukayesede de mü'minleri seçmiştir.

Allah'ın mümin grubu seçmesi, yeryüzünde Allah'ın dininin yürürlüğe koyulması bağlamında takdir-i ilahinin gerçekleşmesine vesile olmaları, insanların yaşamlarında Allah'ın otoritesini egemen kılmaları, tavır ve düzenleri O'nun sistemine göre belirlemeleri yeryüzünde kurtuluşu, iyiliği, temizliği ve gelişmeyi sağlamaları içindir. Bunları gerçekleştirmek üzere müminlerin seçilmiş olması, Allah'ın bir lütfü, bir bağışdır. Ayet-i Kerime'nin burada çizdiği seçkin topluluğun bu tablosu, karakteristik özellikleri son derece belirgin, çizgileri de oldukça güçlü bir tablodur. Ardından ayetin akışı, bunların müminlere karşı alçak gönüllü olduklarını bildirmektedir. Bu itaatkârlıktan, uysallık ve yumuşaklıktan kaynaklanan bir sıfattır. Buna göre mümin bir diğer mümine karşı, son derece alçak gönüllüdür. Hiçbir zaman zorluk çıkarmaz. Son derece rahat ve uysaldır. Kolaylaştırıcıdır, kardeşinin ihtiyacını karşılamaya büyük özen gösterir. Oldukça hoşgörülü ve şefkatlidir. Onlar, kâfirlere karşı ise dirençli, yüz vermez ve üstün bir konumdadırlar. Bu insanın kendi üstünlüğünü sağlama amacına yönelik değildir. Aksine bu, inancın onurudur. Bu üstünlük, sahip oldukları inancın tamamen iyilik olduğuna olan güvenlerinden kaynaklanmaktadır. Onlar, Allah yolunda cihad ederler, hiç kimsenin yergisinden ve kınamasından çekinmezler.¹⁶⁶

Netice olarak ise; dininden dönenlerin (mürtedler) nasıl bir duruma düşecekleri ve akıbetlerinin ne olacağı da ayetlerde açıkça bildirilmiştir. Bakara 217. ayette Cenab-ı Allah “...Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar” buyurarak kâfirlerin asıl hedefinin güçleri yettiğince inanları dinlerinden döndürmek olduğunu (حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا) beyan etmiştir. Bununla birlikte ayetin devamından da anlaşıldığına göre dininden dönen kimselerin amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir ve onların akıbetleri de cehennem olacaktır.

¹⁶⁶ Seyyid Kutub, *Fî-Zılâli'l-Kur'an*, III, 298.

3. MÜ'MİN - MÜNAFIK MUKAYESESİ

3.1. Mü'min Erkek - Kadın ile Münafık Erkek - Kadın Mukayesesi

Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik eden ve onlara inanan kimseye mü'min denir.¹⁶⁷ Münafık ise, küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imanla küfür arasında bocalayan kimse demektir.¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim'de mü'minler ile münafıkların mukayese edildiği görülmektedir. Bu mukayese bazen onların vasıflarını ön plana çıkarırken bazen de ahiretteki akıbetlerinden haber vermektedir.

Tevbe suresi 67-72 ayetler arasında mü'minlerle münafıklar mukayese edilmiş ve bu mukayese de onların kendilerine özgü vasıfları açıkça ortaya konulmuştur:

67. Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir. 68. Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vâdetti. O, onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır. 69. (Ey münafıklar! Siz de) sizden öncekiler gibi (yaptınız). Onlar sizden kuvvetçe daha üstün, mal ve evlâtça daha çok idiler. Onlar (dünya malından) paylarına düşenden faydalandılar. İşte sizden öncekiler nasıl paylarına düşenden faydalandıysalar, siz de payınıza düşenden faydalandınız ve (bâtıla) dalanlar gibi siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Ve onlar ziyana uğrayanların kendileridir. 70. Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberi onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler. 71. Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir. 72. Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından

¹⁶⁷ Sinanoğlu, Mustafa, "İman" DİA, TDV, İstanbul, 2000, XXII, 213.

¹⁶⁸ Alper, Hülya, "Münafık" DİA, TDV, İstanbul, 2006, XXXI, 565-567.

*irmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.*¹⁶⁹

Söz konusu ayetlerde öncelikle münafıkların vasıfları zikredilmiştir. Buna göre vasıflardan ilki onların birbirlerinden olmasıdır. Bu husus ayette *بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ* tabiri ile ifade edilmiştir. Zemahşeri'ye göre bu ifade ile münafıkların dilleriyle kendilerinin mü'minlerden olduklarını iddia etmelerine rağmen onlardan olmadıkları kastedilmiştir. Nitekim onlar mü'minlerin aksine küfrü ve kötülüğü emrederler, iman ve itaatten alıkoyarlar, Allah yolunda infak etme konusunda cimri davranırlar.¹⁷⁰ Ayrıca ayette onların Allah'ı unuttukları Allah'ın da onları unuttuğundan bahsedilmektedir. Onların Allah'ı unutması (تَسُوا اللَّهَ) O'nu anmaktan gafil olmak; Allah'ın onları unutması ise; lütfundan ve fazlından uzaklaştırması anlamındadır.¹⁷¹ Çünkü onlar küfürde direnen ve her türlü hayırlı işten geri duran fasık kimselerdir.¹⁷² Ayetin devamında ise; münafık erkek ve kadınların akıbetlerinin cehennem olacağı ve Allah Teâlâ'nın da onlara lanet ettiği bildirilmiştir. Yine devamında münafıklara seslenilerek kendilerinden önce gelmiş geçmiş kavimlerden misal verilmiş genel anlamda aynı davranışları sergilediklerine dikkat çekilerek sonlarının da aynen onlar gibi olacağı haber verilmiştir. Bundan sonraki ayette ise diğer ayetlerde bahsedilen münafık tiplemesinin tamamen zıttı bir karakter olarak mü'minlerden bahsedilmiştir. Ayette mü'min erkek ve kadınlar birbirlerinin dostu, iyiliği emreden kötülükten nehyeden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, Allah ve Rasulü'ne itaat eden kimselerdir. Allah onlara merhametle muamele edecektir. Allah onlara Adn cennetlerini vaat etmiştir. Görüldüğü üzere ayetlerdeki *بَعْضٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ* - *يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* - *يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* - *وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي* - *وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي* - *وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي* - *وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي* ifadeleri birebir mukayese içermektedir.

Bir başka ayette ise; münafık-müşrik-mü'min sınıflarının tevbelerinin makbul olup olmayacağı yönünden bir mukayeseye tabi tutulduğu görülmektedir. Nitekim Allah Teâlâ "Münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır. Allah

¹⁶⁹ et-Tevbe 9/67-72.

¹⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 278.

¹⁷¹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, I, 411.

¹⁷² Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, s. 443.

*bağışlayandır, merhamet edendir*¹⁷³ buyurarak münafik erkeklerle kadınları, müşrik erkek ve kadınlarla birlikte zikretmiş her iki grubun da Allah'ın azabına düşer olacağını bildirmiştir. Ayet-i kerimede münafik ve müşriklere kıyasla inananların tevbelerin kabul edileceği de haber verilmiştir. Çünkü inananlar münafik ve müşrikler gibi nifak ve şirk bataklığına düşmemişler işledikleri kusurlar için Allah'ın afv ve merhametini dilemişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah;

“Mümin erkeklerle mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından, (amellerinin) nurları aydınlatıp giderken gördüğün günde, (onlara): Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir, denilir. İşte büyük kurtuluş budur. Münafik erkeklerle münafik kadınların, müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceği günde kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde الْمُضْطَرُّ rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir. Münafıklar onlara: Biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. (Müminler de) derler ki: Evet ama, siz kendi başınızı belaya soktunuz; fırsat beklediniz; şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı!”¹⁷⁴

buyurmuş ve mü'minlerle münafıkların akıbetlerini ardı ardına böylece zikrederek tam tersi akıbetlerinin olacağını bir mukayese üslubu içinde belirtmiştir. Ayet-i kerimede bahsedilen 'o gün'den kasıt kıyamet günüdür. O gün amellerine göre nur verilir ve sıratı o şekilde geçerler. Kiminin nuru dağ gibi, kiminin nuru ağaç gibi, en aşağısı nuru baş parmağında olandır. O da yanıp söner. Cumhuriyet görüşü de bu nurun aslının yeminlerinde olduğudur, önlerindeki nurun ondan yayılan ziyadır.¹⁷⁵ Zemahşeri ise ahirette mutlu olacakların amel defterlerinin ayette belirtilen yerden, önlerinden ve sağlarından (بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ) verileceği; eşkıyaların ise sollarından ve arkalarından verileceğini söyler.¹⁷⁶ Mü'minler nurları sağlarında ve önlerinde giderken cennetle müjdelenirler. Münafıklar ise mü'minler koşarak giderken onlara yetişemeyip karanlıkta kalacaklar mü'minlere seslenerek bizden tarafa bir bakın da nurunuzdan bizden ışık alalım, istifade edelim (لَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ) derler. Zira onların olduğu tarafa bakarlarsa onların nurundan istifade edeceklerdi. Ancak aralarına bir sur çekilir (فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ). Buradaki sur kimilerine göre cennet ve cehennem arasında bir settir. Zemahşeri'nin

¹⁷³ el-Ahzab 33/73.

¹⁷⁴ el-Hadid 57/12-14.

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4739.

¹⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 463.

görüşü budur. Kimilerine göre de A'raf'tır.¹⁷⁷ Bu surun içi rahmet, dışı ise azaptır ki dışındakilere azap o cihetten geliyordu.¹⁷⁸ Nihayetinde münafıklar çaresizce hala dünyadaki iki yüzlülüklerine güvenerek onlara sizinle beraber değil miydik (يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ) diye seslenirler. Mü'minler de onlara siz kendinizi fitneye düşürdünüz, şüpheye düştünüz, yok yere işkillendiniz derler. Bunun sebebi ise güvendiklerinin onları aldatmasıydı (وَعَرَّكُمُ اللَّامَانِي) ve onların İslam'ın muvaffak olamayacağını zannetmeleriydi.¹⁷⁹ Ta ki Allah'ın emri yani ölüm gelinceye kadar mağrur şeytan onları Allah'ın onları affedeceğini, azap etmeyeceğini (عَرَّكُمُ بِاللَّهِ الْعُرُورُ) söyleyerek kandırmıştı.¹⁸⁰

3.2. Cihada Gitme Konusunda Mü'min - Münafık Mukayesesi

Cihad; hak dine çağrı demektir. Allah yolunda savaşmak ya doğrudan üstün gayret sarfetmek ile ya mal ile mücadele ederek ya fikir ile ya da toprak artırarak olur. Bundan başka şeylerle de olabilir.¹⁸¹ Nitekim Kur'an'dan cihadın deliline dair "(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır"¹⁸² "Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever"¹⁸³ gibi ayetler örnek verilebilir. Ayetlerden anlaşıldığına göre Allah yolunda cihada giden kimselerin en belirgin özellikleri teslimiyetleridir. Yüce Allah'ın bu noktada kullarından isteği de budur. Tam bir teslimiyetle iman eden mü'minler Allah'ın emirlerine nasıl riayet ettilerse Yüce Allah'ın cihad emrine de öylece boyun büklerler. Ancak şüphe içinde olan, görünürde mü'minler ile birlikte olduklarını söyleyip her fırsatta kaytaran münafıklar cihad emri gelince yine kaytarma yoluna gitmişlerdir. Nitekim "Geride kalanlar kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Bu

¹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 463.

¹⁷⁸ Elmahlı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4741.

¹⁷⁹ Elmahlı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4742.

¹⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 464.

¹⁸¹ el-Cürçânî, Ali b. Muhammed Şerif el-Huseyniye'l-Hanefi (h.816), *Kitâbü't-Ta'rifât*, (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2003, "chd" md., s. 142.

¹⁸² et-Tevbe 9/41.

¹⁸³ es-Sâf 61/4.

*yüzden onlar anlamazlar. Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarıdır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur*¹⁸⁴ ayetinde münafıkların cihad emri karşısındaki tutumlarını, psikolojilerini en güzel şekilde izah edilmiştir. Ayetin devamında ise münafıkların tam zıttı olarak mü'minlerden bahsedilmiş ve onların canlarıyla, mallarıyla cihad ettikleri ve elde edecekleri mükâfatları haber verilmiştir. Bu ayetlerde birbirine iki zıt karakter olan mü'minlerle münafıklar mukayese edilir. Ayette ikiyüzlülük, zayıflık ve gevşeklik karakteri ile gerçek iman, kuvvetlilik ve belalara karşı dayanma karakteri mukayese edilir. Bunlar iki farklı yoldadır. Bir yanda münafıkların yolu döneklilik, geri çekilme, aşağılık şeylere razı olma yolu ile mü'minlerin yolu doğruluk, fedakârlık ve onurluluk yolu olmuştur.

Bir diğer mukayese de Tevbe Suresi 101-102. ayetlerde görülmektedir. Yüce Allah bu ayeti kerimelerde cihada gitmeyen münafıklar ile cihada gitmeyen mü'minlerin akıbetlerini mukayese etmiştir. Nitekim ayette “*Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir. Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir*”¹⁸⁵ buyrulmuştur. Ayetin inmesine vesile olan olayla ilgili rivayetlerin ayrıntılarında farklılıklar bulunmakla beraber bu rivayetler, durumları müsait olduğu halde Tebuk Seferi'ne katılmaktan kaçınıp sonra samimi olarak pişmanlık duyan ve mazeret üretme cihetine gitmeksizin hatalarını itiraf eden kişilere işaret edildiği noktasında birleşirler. Sayılan ve kimlikleri ile ilgili farklı rivayetler bulunan bu kişiler sefere çıkmaktan geri kalanlarla ilgili ayetleri duyunca öylesine bir vicdan azabı ve pişmanlık hissetmişlerdi ki, kendilerini Mescid-i Nebevi'nin direklerine bağlamışlar ve Resûlullah kendilerini çözmedikçe orayı terk etmeyeceklerine yemin etmişlerdi. Hz. Peygamber seferden döndüğünde âdeti üzere önce mescide gitti, onların bu durumunu sordu. Çevredekiler durumu açıklayınca Resûlullah vahiy gelinceye kadar kendisinin de onları çözmeyeceğine ve özürlerini kabul etmeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine bu ayet

¹⁸⁴ et-Tevbe 9/ 87-89.

¹⁸⁵ et-Tevbe 9/101-102.

nazil oldu ve Hz. Peygamber bir kişiyi gönderip onları çözdürdü ve onların özürlerini kabul etti.¹⁸⁶ Görülüyor ki ayette aynı günahı işlemiş iki grup insan karşılaştırılmıştır. Bir tarafta günahı bilerek münafıklıkları sebebiyle işleyenler, diğer tarafta ise günahı işledikten sonra pişman olup tevbe eden Müslümanlar, ardı ardına gelen iki ayette karşılaştırılmıştır. Neticesinde ise münafıklara verilecek azab iki kat artırılmıştır. Mü'minlerin ise tevbeleri kabul edilmiş ve Allah'ın mağfiretine nail olmuşlardır.

3.3. Samimiyet Noktasında Mü'min - Münafık Mukayesesi

Kur'an'ın dikkat çektiği mü'minle münafık arasındaki en ayırıcı farklardan birisi samimiyetleridir. Samimiyetsiz olan münafıklar her durumda fırsatçılığı elden bırakmamışlardır. *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi* ismiyle doktora tezi hazırlayan Mehmet Yolcu bu fırsatçı münafıkları karanlık kişiler olarak betimler ve bu ifadesini ayet ve hadislerle delillendirir.¹⁸⁷ Karanlık kişiler, çıkarıcı ve fırsatçıdır.¹⁸⁸ Onların içi başka, dışı başkadır. İçi kıskançlık, kin ve düşmanlık ile doludur. Gizli plan ve hesapları ortaya çıkacak diye,¹⁸⁹ her zaman korkak ve ürkek bir şekilde hareket eder.¹⁹⁰ Kendisini üstün görüşlü, akıllı ve her şeyi en iyi bilen olarak görür. Ölümden alabildiğine korkar. Değer yargıları tümüyle dünyevidir. Zevk sefa içinde bir ömür sürmek biricik amacıdır. Kâfirlerin açıktan yapmak istediğini, onlar gizliden yapma hesapları içindedirler. Kâfirler bir ölçüye kadar mal ve canlarından fedakârlık yaparak haysiyetli bir hayat mücadelesi verirler. Münafıklar ona da gelmezler.¹⁹¹ Onların feda edecekleri hiçbir şeyleri yoktur. En basit şeyleri bile çok kıymetlidir. Çıkarlarını korumak için her tür hayata katlanırlar. Kalben ve ruhen öyle olmasalar da güçlüden yana görünürler. Yükümlülük altına girmeye yanaşmazlar. Sıkıştıklarında beraberlik konusunda yemin

¹⁸⁶ Heyet, *Kur'an Yolu*, III, 54-55.

¹⁸⁷ Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra, İstanbul, 2004, s. 71-73.

¹⁸⁸ el-Maide 5/41.

¹⁸⁹ el-Münafikun 63/4.

¹⁹⁰ Muhammed 47/20.

¹⁹¹ et-Tevbe 9/81-84.

ederler, yeminlerini birer kalkan olarak kullanırlar.¹⁹² Söz verip gereğini yapmak onların huyu değildir. Sözleri kendilerini bağlayıcı değildir.¹⁹³

Kur'an, münafıkları kalplerinde hastalık olan,¹⁹⁴ mal, evlat, giyim, rahat konusunda göz dolduran, ağzı iyi laf yapan,¹⁹⁵ ancak bununla beraber hain ve düşman olan, hakka ve davete karşı sağır, dilsiz ve kör olan insanlar olarak tanımlar.¹⁹⁶ Onlara verilen dünya nimetleri sizi aldatmasın der.¹⁹⁷ Onları zalim, fasık ve kâfir olarak niteleyip şüphesiz münafıklar cehennem en alt tabakasındadırlar¹⁹⁸ diyen de yine Kur'an'dır. Kur'an kâfirler ve münafıkları kadın erkek ayrımı yapmadan bir tutup aynı cezayı vereceğini bildirir.¹⁹⁹ Onları müşriklerle de bir tutar.²⁰⁰ Kendilerini fasık olarak niteler.²⁰¹ Hz. Peygamber'e verdiği emirde kâfirlere ve münafıklara itaat etme der.²⁰² Kur'an'da "*Ey Peygamber, kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve sert davran*"²⁰³ buyrulur. Allah hakkında kötü zanda bulunan²⁰⁴ ve Allah'ı ve insanları kandırmaya çalışanların²⁰⁵ münafıklar olduğunu bildirir. Nifak olayına ciddiyetle bakan sahabe yer yer kendi Müslümanlığından şüpheye düşmüş ve bu durumunu Resul'e arz etmişlerdir.²⁰⁶ Hadislerde nifakın üç belirtisinden söz edilmiştir. Bunlar; yalan konuşmak, sözünde durmamak ve emanete hıyanet etmektir.²⁰⁷

¹⁹² el-Münafikun 63/1-3.

¹⁹³ el-Haşir 59/11-22.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/10.

¹⁹⁵ et-Tevbe 9/8, 62; el-Münafikun 63/4.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/18.

¹⁹⁷ el-Mü'min 40/4.

¹⁹⁸ en-Nisa 4/145.

¹⁹⁹ en-Nisa 4/140; et-Tevbe 9/68.

²⁰⁰ el-Ahzab 33/73; el-Fetih 48/6.

²⁰¹ et-Tevbe, 9/67.

²⁰² el-Ahzab 33/1, 48.

²⁰³ et-Tevbe 9/73.

²⁰⁴ el-Ahzab 33/10; el-Fetih 48/12.

²⁰⁵ el-Bakara 2/9.

²⁰⁶ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-IV, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1993, "İman", 36; el-Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, (neşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1955-1956, "Salât", 178; en-Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübrâ*, (nşr. Abdülgaflar

Cenab-ı Hak Al-i İmran suresi 119. ayette “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında “İnandık” derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölü! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir” buyurarak mü’minlerle münafıkları samimiyet noktasında karşılaştırmaktadır. Mü’minler içtenlikle severlerken (أولاء تُحِبُّونَهُمْ) münafıklar onlardan nefret ediyorlardı (وَلَا يُحِبُّونَكُمْ). Mü’minler bütün kitaplara inanırken, münafıklar ise bir yandan inandıklarını söylüyorlar (وَإِذَا لُفُّوا قَالُوا آمَنَّا) diğer yandan da baş başa kaldıklarında kinleri ve hırsları sebebiyle parmaklarını ısırıyorlardı (وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ). Ayette münafıkların parmaklarını ısırması kin ve öfkelerinin şiddetinden dolayı bir mecazdır.²⁰⁸ Ayrıca bu lafız ile Allah Teâlâ ayet-i kerimede mü’minlerle münafıkların birbirine karşı olan davranışlarını ve duygularını ortaya koymaktadır. Mü’minler münafıklara karşı iyi niyetli ve acıma duygusuna sahip iken münafıklar mü’minlere karşı katı kalpli ve kindardırlar.

Münafıkların samimiyetsizliğini ortaya koyan bir diğer ayette ise Ahzab suresinde şöyle geçmektedir: “Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir. Çünkü Allah sadâkat gösterenleri sadâkatları sebebiyle mükâfatlandırarak, münafıklara -dilerse- azap edecek yahut da (tevbe ederlerse) tevbelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”²⁰⁹ Ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak zikredilen bir rivayete göre sahabeden bazıları Rasûlullah (a.s..) ile beraber bir harpte bulunacak olurlarsa mutlaka sebat etmeyi ve şehit oluncaya kadar savaşmayı adanmışlardı. İşte bu ayet-i kerime onların bu adakları üzerine nazil olmuştur.²¹⁰ Burada mü’minleri münafıklardan ayıran en önemli özellik hadis-i şerifte de zikredildiği üzere münafıkların söz verdikleri zaman sözünde durmamalarıdır. Bu ayet-i kerimede mü’minler için وَمَا

Süleyman Büandarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), I-V, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, “İmâme”, 41.

²⁰⁷ Buhari “İman”, 24; Müslim “İman”, 102, 128; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî, *Kitâbü’s-Sünen: Sünenü Ebû Dâvûd*, (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Dârü’l-Kable li’s-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998/1419, “Vitr”, 32; Nesei “İman”, 19-20.

²⁰⁸ Mahalli, Süyuti, *Tefsiru’l-Celaleyn*, s. 60.

²⁰⁹ el-Ahzab 33/23-24.

²¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 516.

بَدَّلُوا بُدِيلًا ifadesi kullanılarak mü'minlerin sözlerine nasıl sadık olduklarına vurgu yapılmıştır. Bir tarafta sadıklar (الصَّادِقِينَ) diğer tarafta azabı hak edecek olan münafıklar (يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ) vardır. Yüce Allah mü'minleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandırarak iken münafıklara ise dilerse azap edeceğini (وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ) veya tevbe ederlerse tevbelerini kabul edeceğini (يَتُوبَ عَلَيْهِمْ) haber vermiştir.

Bu konudaki bir diğer ayet de Tevbe suresinde yer almaktadır. Yüce Allah ayetlerde “(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez”²¹¹ buyurarak mü'minlerle münafıkları mukayese etmiştir. Bu ayetlerin sebab-i nüzulü olarak nakledilen bir rivayete göre münafıklardan bir grup Küba mescidinde toplanıp birlikte namaz kılan Müslümanların arasına ayrılık sokmak, onları bölmek için mescid-i dırası (مَسْجِدًا ضِرَارًا) inşa ettiler ve gelip Peygamberimizin orada namaz kıldırmasını istediler. Gerekçeleri sel geldiği takdirde mescide gidememeleri idi. O vakit kendi inşa ettikleri mescitte namaz kılacaklardı. Sel geçtiğinde ise yine döneceklerdi. Esas amaçları ise nifak sokmaktı. Bu sebepten bu ayet-i kerime nazil olmuştur. Peygamberimiz hayatta iken bu mescid yıkılmıştır. İnsanlar çöplerini, pisliklerini oraya atmışlardır.²¹² Yine ayette mukayesesini yapılmış diğer mescid ise takva üzerine kurulmuş olan mescid (لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ) (اَوَّلَ يَوْمٍ) idi. Alimler “Takva mescidi”nin neresi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Burasının Küba mescidi olduğu söylenmişse de ekseri alimler burasının Mescid-i Nebevi olduğu görüşündedirler.²¹³ Görüldüğü üzere ayette münafıklar mü'minlere zarar veren, hakkı inkar eden, mü'minlerin arasına ayrılık sokan (وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ), yalancı olan, yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp

²¹¹ et-Tevbe 9/107-109.

²¹² Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 480-482.

²¹³ Fahreddin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 198.

cehennem ateşine giden zalimler topluluğu olarak tavsif edilmiştir. Mü'minler ise münafıklara kıyasen temizlenmeyi seven, mescitlerini takva, Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimseler olarak vasıflanmıştır. Ayetteki mukayese açıktır.

4. MÜ'MİN - ZALİM MUKAYESESİ

Bir önceki başlıklarda da değinildiği üzere mü'minlerle kâfirlerin, mü'minlerle mürtetlerin, mü'minlerle münafıkların, mü'minlerle bedevilerin mukayesesi yapılmıştır. Bu başlıkta ise mü'minler ile zalimler arasındaki mukayeseye değinilecektir.

Allah Teala Al-i İmran suresi 86-90 ayetlerde “İman etmelerinden, Resul’ün hak olduğuna şahadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte onların cezası, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanlığın lânetine uğramalarıdır. Bu lânete ebedî gömülüp gidecekler. Onların azapları hafifletilmez; yüzlerine de bakılmaz. Ancak, bundan sonra tevbe edip yola gelenler başka. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir” buyurarak iman ettikten (بَعْدَ إِيمَانِهِمْ), Rasul’e tabi olduktan (وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ) ve kendilerine gelen apaçık delilleri gördükten (وَجَاءَهُمْ) sonra tekrar inkârcılığa geri dönen mürted diye isimlendirdiğimiz grubu zalimler topluluğu (الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) olarak vasıflandırmıştır. Ayet bu kimselere hidayet edilmeyeceğini ve cezalarının Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramaları olduğunu bu ebedi lanete gömülüp gideceklerini haber vermektedir. Neticesinde ise azaplarının hafifletilmeyeceği (لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ) ve yüzlerine bakılmayacağı (وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ) bildirilmiştir. Ayetten anlaşılıyor ki buradaki zalim lafzı mürted manasında kullanılmıştır. Diğer tarafta ise bu günaha düştükten sonra tevbe edip yola gelenlere farklı muamele edileceği bildirilmekte ve Allah’ın mağfiretine ve merhametine mazhar olacakları haber verilerek bu ayette iki grup açık bir şekilde mukayeseye tabi tutulmaktadır.

Yine başka bir ayette Cenab-ı Hak “Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapsağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah

dilediğini yapar”²¹⁴ buyurarak sağlam sözle iman edenler ile zalimleri mukayese etmiştir. Sağlam söz diye çevrilen الْقَوْلُ الثَّابِتُ lafzını Hz. Peygamber kelime-i şehadet olarak açıklamıştır.²¹⁵ Taberi ise tefsirinde Hz. Peygamber’in bu hadisini dünya hayatında sadece onları Allah’a ve Rasulü’ne imanla sabit kılması, ahirette ise yine dünya hayatında olduğu gibi kabirlerinde sual olunacakları tevhid ve Rasulullah’a iman ile sabit kılması olarak yorumlamıştır.²¹⁶ Yani Allah Teâlâ, iman edenlerin kalbine bu sağlam sözü sarsılmaz bir biçimde yerleştirir ve onları hem bu dünya hayatında hem de ahirette iman üzerinde kararlı ve sabit kılar. Müminler imanın verdiği şuurla dünyada dengeli ve mutlu bir hayat yaşarlar, fitne, fesat ve kötülüklerden kendilerini korurlar; ahirette ise kurtuluşa erip bahtiyar olurlar. Zalimler ise inkârcılıktaki ısrarları sebebiyle kendi hallerine bırakılır ve böylece doğru yolu bulamazlar. Böylece hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında bedbaht olurlar. Allah hidayete ermek isteyenleri hidayete erdirir, sapkınlıkta ısrar edenleri de kendi hallerine bırakır.²¹⁷ Allah Teâlâ kelime-i şehadet üzere olanları (الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ) dünya ve ahirette sağlam tutacağını (يُبَيِّنُ) yani saptırmayacağını haber verirken diğer tarafta da kelime-i şehadet üzere olmayan zalimleri (الظَّالِمِينَ) yani kâfirleri saptıracağını (يُضِلُّ) bildirmiştir.

Bu bağlamda başka bir ayette ise Yüce Allah “*Biz, Kur’an’dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca zıyanını artırır*”²¹⁸ buyurmuştur. Ayette bir taraftan Rabbimizin insanlığa göndermiş olduğu yüce kelamının mü’minler için şifa ve rahmet olduğu diğer taraftan ise zalimlerin zararlarını artırdığı belirtilmiştir. Burada indirilen Kur’an ayetlerinin muhataplara yansımaları açısından bir mukayese söz konusudur. İndirilen ayetler bir tarafta mü’minler için şifa ve rahmet olurken diğer tarafta zalimlerin ise zararlarını artırmalarına sebep olmaktadır. Yani mü’min Kur’an’dan feyz, bereket, almasını bilir ve bu maksatla okur ve dinler ise Kur’an ayetleri kendisine şifa ve rahmet olurken, buna karşılık hastanın kendisine şifa olacak ilaçtan yararlanmak istemeyişi onun hastalığını artırdığı gibi zalimin Kur’an’dan uzak durması da onun küfrünü artırır. Kur’an’ın mü’minler için şifa ve rahmet (شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ) olmasını Zemahşeri ve Beyzavi tefsirlerinde mü’minlerin

²¹⁴ İbrahim 14/27.

²¹⁵ Buhârî, “Tefsir”, 14/2.

²¹⁶ Taberi, *Câmi’u’l-Beyân*, XIII, 667.

²¹⁷ Heyet, *Kuran Yolu*, III, 316.

²¹⁸ el-İsrâ 17/82.

imanlarını artırmaları, dinlerini ıslah etmesi, hastalıktan şifa bulmaları olarak açıklarlar. Zalimlerin ziyanlarını artırmalarını (لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا) ise onların yalanlarını ve küfürlerini artırmaları olarak beyan etmişler ve Zemahşeri bu ayet ile “Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: ‘Bu sizin hanginizin imanını artırdı?’ İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münaфіklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler”²¹⁹ ayeti arasında bağlantı kurmuştur.²²⁰

Hac suresi 52-54. ayetlerde zalimlerle kendilerine ilim verilen kimselerin karşılaştırıldığı görülmektedir. Ayette kalplerinde hastalık olan, kalpleri katılaştırmış zalim kimselerin şeytana uyarak vahiy etrafında fitne uyandırmaya çalıştıklarından bahsedilir. Buna karşın kendilerine ilim verilmiş samimi mü’minler ise Kur’an’ın hakikaten Rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu bilirler ve onların kalpleri huzura kavuşur. Böylece zalimler çok derin bir ayrılığa düşerlerken iman edenler doğru yola yönelmişlerdir. Ayetlerde bu durum şöyle ifade edilir:

*52. Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi ayetlerini sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 53. (Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler. 54. Bir de, kendilerine ilim verilenler, onun (Kur’an’ın) hakikaten Rabbin tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar, bu sayede kalpleri huzur ve tatmine kavuşsun. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir.*²²¹

Önemine binaen burada bu ayetlerle ilgisi olması hasebiyle Garanik meselesine yer vermek istiyoruz. Hac suresinin 52. ayet-i kerimesini bazıları yanlış anlayıp şeytanın vahye müdahale ederek peygamberlerin vahye aykırı söz ilave etmelerine sebep olduğunu iddia etmiş ve ayrıca uydurulmuş bir hadiseyle de irtibat kurarak meseleye İslam’ın vahiy itikadına uymayan bir mahiyet kazandırmaya çalışmışlardır. Bazı müsteşrikler ise bu asılsız rivayeti Kur’an ayeti derecesine çıkarmak suretiyle vahyin

²¹⁹ et-Tevbe 9/125.

²²⁰ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, I, 580; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 662.

²²¹ Hac 22/51-54.

pek de Müslümanların inandığı kadar kesin olmadığı, Kur'an'dan çıkarılan ayetlerin de bulunabileceği, dolayısıyla tahriften büsbütün masun olmayabileceği şüphesini uyandırmak istemişlerdir.²²² Durum böyle olmakla birlikte maalesef bazı İslami kaynaklarda bu konuya dair bazı rivayetler yer almıştır. Mesela Taberi'de bu rivayet genel olarak şu şekilde anlatılmaktadır:

Bir gün Resulullah (a.s.) Kureyş müşriklerinin çokça bulduktan bir toplantı yerinde bulunuyordu. Orada bulunduğu sırada müşrikleri kendisinden uzaklaştıracak herhangi bir ayetin inmesini temenni ediyordu. İşte o sırada Necm suresi indi. Resulullah onu okudu ve “*Andolsun o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü. Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı.*”²²³ ayetlerine varınca şeytan şu iki sözü araya soktu: “Bunlar yüce kuğulardır. Bunların şefaati umulur.” Resulullah farkına varmadan bu sözleri söyledi, sonra devam ederek sureyi bitirdi. Sure bitince secdeye vardı. Onunla birlikte orada bulunan herkes secde etti. Bütün müşrikler Resulullah'ın bu sözlerinden memnun oldular “Biz, Allah'ın, diriltene ve öldüren, yaratan ve rızıklandıran olduğunu biliyorduk. Fakat bu ilahlarımız, Allah katında bizim için şefaati olacaklardır. Madem ki sen onlara da bir paye verdin, artık biz seninle beraberiz” dediler. Akşam olunca Cebrail (a.s.) Resulullah'a geldi. Necm suresini ona okutarak dinledi. Resulullah, Şeytan'ın soktuğu bu iki söze gelince Cebrail (a.s.) “Ben bunları sana getirmedim.” dedi. Bunun üzerine Resulullah (a.s.) şöyle buyurdu: “Ben, Allah'a karşı iftirada mı buldum? Ben, Allah'ın söylemediği bir şeyi mi söyledim?” Bunu üzerine Allah Teâlâ “*Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaktılar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi. Eğer seni sebatkâr kılmıyaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın*”²²⁴ ayetlerini indirdi. Bunun üzerine Resulullah (a.s.) devamlı üzüntülü bir halde yaşıyordu. Nihayet, “*(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resül ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğu anda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi ayetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir*” ayeti nazil oldu ve Resulullah (a.s.) üzüntüden kurtuldu.²²⁵

²²² Yıldırım, Suat, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk, İstanbul, 2003, s. 213-214.

²²³ en-Necm, 53/19-20.

²²⁴ el-İsrâ, 17/73-75.

²²⁵ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, 604.

Taberi belki de konuya dair bütün bilgileri ortaya koymak gayesiyle bu rivayeti tefsirine almıştır. Ancak böyle bir rivayeti kabul etmek mümkün değildir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Garanik kıssasının birçok tarikten rivayet edilmesine rağmen muttasıl ve sahih bir senetle gelen tek bir rivayeti mevcut değildir. Ravilerin büyük çoğunluğu ya yalancılık ya da güvenilir olmamakla itham edilmişlerdir.²²⁶ Metin yönünden incelendiğinde ise rivayetin bazen çelişiklere kadar varan, lafızlarının çok fazla ve farklı varyantlarının bulunması, birçok ayete açıkça aykırı olması, mantıklı izahları imkânsız olan pek çok problem içermesi gibi sebeplerden dolayı uydurma bir senaryo olduğu anlaşılmaktadır.²²⁷

Ayrıca rivayette geçen ayetlerin nüzul zamanları dikkate alınırca bu olay nedeniyle Peygamber'in (a.s.) "azarlandığı" iddia edilen İsrâ suresinin 73-75. ayetleri peygamberliğin on birinci veya on ikinci yılında, yani bu olaydan beş-altı yıl sonra nazil olmuştur. Şeytanın ilka ettiği şeylerin iptal edileceğini bildiren bu ayet (Hac 52) ise, Hicret'in birinci yılında, yani "azarlama"dan yaklaşık iki yıl sonra nazil olmuştur. Bu ekleme için Peygamber'in (s.a) altı yıl sonra azarlanacağını ve bundan iki yıl sonra da bu eklemenin iptal edileceğini kabul etmek pek mümkün görünmemektedir.²²⁸

Şu konuyu ele almak da faydalı olacaktır Nasıl olmuş da bu kadar çok ravi bu hadisi rivayet etmişlerdir? Bu, bu olayda bir gerçeklik payı bulunduğunu göstermez mi? Aksi takdirde, çok güvenilir ve büyük hadis alimlerinin de içinde bulunduğu bu kadar çok ravi, Kur'an'a ve Peygamber'e (s.a) böyle büyük bir iftira etmezlerdi. Bu sorunun cevabı güvenilir hadis kitaplarından Buhari'de yer almaktadır. Peygamber (s.a) Necm suresini okumuş ve sonunda secde etmiştir. Bunun üzerine tüm dinleyenler, Müslüman olsun müşrik olsun, secdeye kapanmışlardır.²²⁹ Olay budur ve bunda bir gariplik de yoktur. Peygamber (s.a) çok veciz olan Kur'an'dan şiddetli bir bölümü etkileyici bir şekilde okuyordu. Doğal olarak bu durum duygusal bir etki yaratıp ve dinleyenler ister istemez onunla birlikte secdeye kapandılar. İşte Hz. Peygamber'in müşriklerin putlarını

²²⁶ Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, 2004, s. 441-442; Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, s. 223-224.

²²⁷ Balbay, Muhammed, "Garanik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımlar", (Yüksek Lisans), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007, s. 69.

²²⁸ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan, İstanbul, 2005, III, 381.

²²⁹ Buhârî, "Tefsir", 53/4.

yücelttiği şeklindeki hikâyeye gelince, Kureyşliler bunu, yenilgilerini gizlemek için uydurmuş olmalıdır. Habeşistan'daki Muhacirler ise Hz. Peygamber ile Kureyşliler arasında bir uzlaşma olduğuna işaret eden bu uydurma hikâyeyi duyunca, Mekke'ye dönmüşlerdir. Bu üç olay (Kureyş'in secde etmesi, onların bu olayı gizlemek için yaptıkları açıklama ve Habeşistan'daki Muhacirlerin geri dönüşü) böyle bir hikâye oluşturmak üzere birleştirilmiştir. Öyle görünüyor ki bazı güvenilir alimler bile buna kanmışlardır.²³⁰

Kur'an'ı Kerim'deki bir çok ayete de bakıldığında vahye böyle bir ifadenin sızabileceğinin imkan dahilinde olmadığı anlaşılmaktadır: “Eğer (peygamber söylemediğimiz) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı elbette onun sağ elini kapıverir, sonra da muhakkak ki onun kalp damarını koparırdık”²³¹, “De ki: onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak bir şeydir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam”²³², “O kendi hevasından söylemez, O kendisine ilka edilen bir vahiyden başkası değildir”²³³, “Onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye seni bile neredeyse fitneye düşüreceklerdi. O takdirde seni dost edineceklerdi”²³⁴

Ayet-i kerimede öncelikle peygamberlerin yanılabilceği, ancak Allah'ın onları yanılığdan ve şeytanın vesvesesinden koruduğundan bahsedilmektedir. Sonra da zalimler kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşımlar (لَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةُ) olarak tavsif edilip onların şeytana tabi oldukları ifade edilmiştir. Buna karşılık ise ayette kendilerine ilim verilenlerin (الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ) Kur'an'ın hakikaten Allah tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilerek ona inandıkları ve bu sayede kalplerinin huzur ve tatmine kavuştuğu zikredilmiştir.

Casiye suresi 19. ayette “Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda vermezler. Doğrusu zalimler birbirlerinin dostlarıdır; Allah da takvâ sahiplerinin dostudur” buyrulurak zalimlerle takva sahipleri mukayese edilmiştir. Ayet haktan sapan zalimlerin birbirleri ile dostluk ve dayanışma içinde olduklarını (إِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) haber

²³⁰ Mevdudi, *Tefhimü 'l-Kur'an*, III, 382-383.

²³¹ el-Hakka 69/44-46.

²³² Yunus 10/15.

²³³ en-Necm 53/3-4.

²³⁴ el-İsra 17/ 73.

vermektedir. Bir başka ayette de münafıklar için yine böyle bir ifade (الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ) (بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ) geçmiştir.²³⁵ Ayette takva sahiplerinin dostunun ise Allah'ın kendisi olduğu (اللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ) bildirilmiştir. Takva sahiplerinden maksat şeriata tabi olanlar olarak yorumlanmıştır.²³⁶

Kur'an'da ayrıca zalimlerle mü'minlerin akıbetlerinin mukayese edildiği görülür. Meryem suresi 72. ayette “*Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarıyoruz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz*” buyrulmuştur. Bu ayet bir önceki ayetle birlikte düşünüldüğünde²³⁷ konu daha da netleşmektedir. Zemahşeri'ye göre وَتَدْرُ الطَّالِمِينَ فِيهَا حَتِيًّا cümlesiyle kastedilen o zalimlerin cehennemde etrafında diz üstü çökmüş olarak bulunacaklarıdır. Mü'minler ise cehennemden kurtarıldıktan sonra cennete girerek kâfirlerden ayrılacaklar ve kâfirler de buldukları yerde diz üstü çökmüş olarak kalacaklardır.²³⁸ Ayetteki mukayese açıktır. Bir tarafta cennete sevk edilecek takva sahipleri,²³⁹ diğer tarafta ise cehennemde çaresiz bir vaziyette kalacak zalimler konularak her iki taraf karşılaştırılmıştır.

Kötülükten men edenler ile zulmedenlerin akıbetlerinin karşılaştırılmasının yapıldığı bir ayette Cenab-ı Hak “*Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttu, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık*”²⁴⁰ buyurmuştur. Ayetin baş kısmında yer alan (فَلَمَّا) (نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ) ifadesi cumartesi yasağını ihlal edenler ile ilgilidir.²⁴¹ Ayette bir tarafta kötülükleri engellemeye çalışanlara kurtuluş müjdesi (الْحَيِّتَا الَّذِينَ يَهْوُونَ عَنِ السُّوءِ) verilirken

²³⁵ et-Tevbe 9/67.

²³⁶ Beyzavî, *Envarü't-Tenzil*, II, 388.

²³⁷ “İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür” (Meryem 19/71). Bu ayeti kerimede geçen وَتَدْرُ الطَّالِمِينَ فِيهَا حَتِيًّا ifadesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. **a)** Bunlardan maksat sıradan geçenlerdir. Mümin olsun kâfir olsun bütün insanlar aynı zamanda cehennemde üstünde kurulmuş olan sıradan geçmek zorunda oldukları için oraya uğramış olurlar, Ancak 72. ayete göre “kötülükten sakınanlar” cehennemden esirgenirken “zalimler diz üstü çökmüş olarak” orada bırakılacaktır. **b)** Maksat kâfirlerdir ve bunlar cehenneme gireceklerdir. **c)** Potansiyel olarak her insan ameline göre cennete olduğu kadar cehenneme de girebilecek durumdadır. (Heyet, *Kur'an Yolu*, III, 613)

²³⁸ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 34.

²³⁹ Beyzavî, *Envarü't-Tenzil*, II, 36.

²⁴⁰ el-A'raf 7/165.

²⁴¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, II, 613-614.

diğer taraftan ise zulmedenlerin yaptıkları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azabı hak edecekleri (أَلْخَدْنَا الذَّنِينَ ظَلَمُوا بَعْدَآبِ بَيْسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) haber verilerek iki tarafın kıyas edildiği görölmektedir.

Mü'minler ile zalimlerin akıbetlerinin mukayese edildiği bir başka ayette ise Allah Teala “Yaptıkları şeyler başlarına gelirken zalimlerin, korkudan titrediklerini göreceksin. İman edip iyi işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlara diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur”²⁴² buyurmuştur. Zalimlerin yaptıkları kötülükler nedeniyle başlarına gelecek felaketi gördüklerinde korku ile titredikleri (تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ) ayette anlatılmaktadır. Ardından ise iman edip salih amel işleyenlerin yaptıkları iyilikler sebebiyle cennet bahçelerini hak edecekleri, diledikleri her şeyi orada bulabilecekleri (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ) bildirilmektedir. Bu iki grubun mukayese edildiği başka bir ayette ise Allah “Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hâkim olan Allah için eğilip boyun bükümüştür. Zulüm yüklenen ise, gerçekten perişan olmuştur”²⁴³ buyurmuştur. Taberî kıyamet gününde bütün varlıklar, ezeli ve ebedî olarak diri olan ve bütün yaratıkları sevk ve idare eden Allah’a boyun eğip teslim olacaklarını söylemiştir. O günden maksadın kıyamet günü olduğu da zikredilmiştir. Nitekim ayette zulüm yüklenenin perişan olacağı (قَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا) bildirilmiştir. Taberî, tefsirinde “ظُلْمًا” lafzını Allah’a şirk koşmak, küfür ve kötü amel olarak yorumlamıştır. Zira o günde bütün yüzler eğilip boyun bükerken, zulüm yüklenen kişi hüsrana uğrayacak ve ümitsiz kalacaktır.²⁴⁴

5. İTAATKÂR – İSYANKÂR MUKAYESESİ

İtaat emre uymak demektir.²⁴⁵ İsyân ise itaatten ayrılmaktır.²⁴⁶ Burada itaatkâr lafzı ile Allah ve Resulü’nün emir ve yasaklarına uyan kimse; isyankâr ise Allah ve Resulü’nün emir ve yasaklarına uymayan ve karşı gelen kişi anlamında kullanılacaktır.

²⁴² eş-Şura 42/22.

²⁴³ Taha 20/111.

²⁴⁴ Taberî, *Câmi`u'l-Beyân*, XVI, 174.

²⁴⁵ el-Cürcânî, *Kitabü't Ta'rifât*, s. 214.

Nitekim ayette Allah Teâlâ “*De ki: Allah’a itaat edin, Peygamber’e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber’in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber’e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır*”²⁴⁷ buyurarak önce Allah’a itaati daha sonra da Rasullullah’a itaati zikretmiştir. Ayette iki durum karşılaştırması vardır. İlk durumda Yüce Allah insanlara seslenmekte ve eğer yüz çevirmeyi tercih ederlerse (*فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا*) (*عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ*) onların bu yüz çevirmelerine karşılık peygamberin hiçbir suçunun olmadığını, onun vazifesi olan tebliği en iyi şekilde ifa ettiği bildirmiş ve ardında da insanlara sorumluluklarının kendilerine emredilen şeyleri yerine getirmek olduğunu hatırlatmıştır. İkinci duruma göre ise şayet onlar itaat ederlerse doğru yolu bulmuş olacakları (*إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا*) ifade edilmektedir. Son olarak da ayetin ilk bölümünde zikredilen Peygamberin sorumluluğunun açık seçik duyurmak (*مَا عَلَى الرَّسُولِ*) (*إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ*) olduğu bildirilmiştir. Görüldüğü üzere ayette iç içe iki mukayese vardır. İlk mukayesede Peygamberimizin sorumluluğu belirtilmiş hemen ardından da insanın sorumluluğundan bahsedilmiştir. İkinci mukayesede ise Rabbimiz iki birbirine zıt durumu bizim önümüze seçenek olarak sunmuştur. Bir tarafta itaat diğer tarafta yüz çevirme vardır. Cenab-ı Hak her ikisini de muhatap, zihninde doğru ve yanlış ayrımını kolayca yapabilsin diye peşpeşe serdedetmiştir..

Nisa suresi 13. ve 14. ayeti kerimelerde ise “*Bunlar, Allah’ın (koyduğu) sınırlardır. Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdır; işte büyük kurtuluş budur. Kim Allah’a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır*” buyrulurak itaatkârlar ile isyankârların akıbetlerinden mukayeseli bir şekilde haber verilmiştir. Ayette Allah’ın hudutları için “*حُدُودُ اللَّهِ*” ifadesi geçmektedir. Bu ifadenin izahı önceki iki ayette açıklanmıştır. Bunlar miras, vasiyet ve borçla ilgili hükümlerdir.²⁴⁸ Ayetin devamında

²⁴⁶ Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l Kur'an*, “asy” md., s. 339.

²⁴⁷ en-Nur 24/54.

²⁴⁸ “*Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altında bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa,*

ise Allah ve Rasulü'ne itaat eden (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) kimselerin cennete gireceği müjdelenmiştir. Hemen ardından da tersi bir durum olarak kim de Allah ve Rasulü'ne isyan ederse ve sınırları aşarsa (وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ) devamlı kalacağı bir ateşe sokulacağını bildirilmiştir. Buradaki وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ lafzıyla da yukarıda bahsi geçen hükümler kastedilmektedir. Ayetteki mukayese açıktır. Önce Allah'ın sınırlarına işaret edilmekte ve kim Allah'a ve Resulü'ne itaat ederse mükâfatının cennet olacağı bildirilmektedir. Sonra ise Allah ve Resulü'ne isyan edenlerden ve O'nun sınırlarını aşanlardan bahsedilmiş, onların yerinin cehennem olacağı haber verilerek bu iki grup mukayese edilmiştir.

Yine emre uyanların ve uymayanların akıbetlerinin kıyaslandığı bir diğer ayette ise *“Rablerinin emrine icabet edenlere daha güzeli var, ona icabet etmeyenler ise eğer yeryüzünde olanların tümü ile bunun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) onu mutlaka feda ederler. İşte onlar var ya, hesabın en kötüsü onlardır. Varacakları yer de cehennemdir. O ne kötü yataktır!”*²⁴⁹ buyrulmuştur. Ayette yukarıdaki ayetlerdeki gibi “itaat” fiili değil, uymak, icabet etmek anlamına gelen “اسْتَجَابَ” fiili kullanılmıştır. Birinci kısım insanlara (لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ) en güzel gaye olan cennet²⁵⁰ müjdelenirken, ikinci kısımdakilere (وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ) de bağışlanmayacak olan günah ile hesaba çekilecekleri²⁵¹ ve varacakları yerin cehennem (مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَسَّ الْمَهَادُ) olacağına dair uyarı vardır. Ayetteki mukayese açıktır. Bir tarafta emre icabet edenler ve cenneti hak edenler, diğer tarafta ise emre icabet etmeyenler ve cehenneme girenler vardır.

anasına altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir. Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa, sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarıdır (zevcelerinizindir). Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarıdır. Eğer bir erkek veya kadının, anababası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar. (Bu taksim) yapılacak vasiyetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın (yapılacaktır). Bunlar Allah'tan size vasiyettir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, halîmdir.” (Nisa 4/11-12)

²⁴⁹ er-Ra'd 13/18.

²⁵⁰ Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna et-Teymiyye (h. 210), *Mecâzü'l Kur'an*, I-II, Mektebetü'l Hancı, Kahire, ts., I, 329; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2976.

²⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 504.

Kur'an'ı Kerim'de Allah Teâlâ Peygamberlerine “*Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım. Sen O mutlak galip ve engin merhamet sahibine güvenip dayan*”²⁵² ayetiyle kendilerine tabi olanlara ve kendilerine karşı gelenlere nasıl muamele etmeleri gerektiğini öğretmiştir. Ayet-i kerimede Hz. Peygamber’e hitap edilerek kendisine tabi olanlara merhamet kanatlarını indirmesi (وَإِخْفُضْ جَنَاحَكَ) gerektiği ifade edilmektedir. Yani “kanat indirmek” alçak gönüllülükle muamele, merhamet ve şefkat manasına istiareddir.²⁵³ Ayetin devamında ise Hz. Peygamber’e karşı gelen olursa kendisinin onların amellerinden uzak olduğunu söylemesi ve Rabbine tevekkül etmesi tavsiye edilmektedir. Ayette Peygamberin mü’minlerden kendisine uyanlara (اتَّبِعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) muamelesi ile kendisine karşı gelenlere (فَإِنْ عَصَوْكَ) muamelesi kıyaslanmıştır.

Cin suresi 14. ayette ise Cenab-ı Hak “*İçimizde, (Allah’a) teslimiyet gösterenler de var, hak yoldan sapanlar da var. Teslimiyet gösteren kimseler, doğru yolu arayanlardır. Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.*” ayet-i kerimesinde teslimiyet gösterenlerle yoldan sapanları mukayeseye tabi tutmuştur. Burada iki grup insandan bahsedilmektedir. Bir yanda Rabbimizin ifadesi ile teslimiyet gösterenler (المُسْلِمُونَ) ki bunlar ayette doğru yolu arayanlar olarak nitelenmişlerdir. Taberi bu grubu Allah’a itaatle boyun eğenler olarak yorumlamıştır. Bir tarafta ise hak yoldan sapanlar (القَاسِطُونَ) vardır ki Taberi bunları da İslam’dan yüz çeviren, dönen ve Hakk’a ulaştıracak olan yoldan uzaklaşanlar olarak yorumlamıştır.²⁵⁴ Teslimiyet gösterenler ayette belirtildiği üzere doğru yolu arayanlar olarak belirtilmiş diğer yandan hak yoldan sapanların da cehenneme odun olacakları haber verilmiştir. Bu iki grupta birbirine karşıt iki kavram belirginleşmektedir. **Teslimiyet** ve **hak yoldan sapsak** bu iki ifadenin aynı ayette ardı ardına zikredilmesi de manidardır. Başka bir ayetteki أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ “*Öyle ya, (Allah’a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç*”²⁵⁵ buyrulurken teslimiyet gösterenler yani itaatle boyun eğenler ile günahkârlar birebir mukayese edilmesi de aynı hususa işaret eder. Bu ayette de itaat edenlerle isyankârların aynı olmadığı ve bu iki grubun denk kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.

²⁵² eş-Şuara 26/215-217.

²⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3647.

²⁵⁴ Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 333.

²⁵⁵ el-Kalem 68/35.

6. HİRİSTİYAN – YAHUDİ MUKAYESESİ

Kur'an-ı Kerim'de ehli kitabın kendi içinde mukayese edildiği görülmektedir. Bu konuda önemi haiz ayetler olan Maide suresi 82-86 ayetlerde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“İnsanlar içinde iman edenlerin en amansız düşmanlarının yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da “Biz hıristiyanız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Peygamber’e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz! İman ettik, bizi şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz Rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dahil etmesi olduğuna göre, Allah’a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?” Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur. İnkâr edip ayetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliklerdir”

Ayetlerin sebebi nüzulleri ile ilgili birçok farklı rivayet mevcuttur. Bu rivayetleri tek tek zikretmeyip genel bir çerçevede değerlendirecek olursak bu ayetlerin Habeş Necaşisi Ashame ve etrafında bulunan insaf sahibi Hıristiyanlar hakkında nazil olduğu tefsirlerde meşhur olanıdır. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre ayet-i kerimenin nüzülü Habeşistan’a elçi gönderilmesi üzerine olmuştur. Allah Rasûlü (a.s.) Mekke-i Mükerreme’de müşriklerin, kendi ashabına kötülük yapmalarından korkuyordu. Bunun için ashabından bir grubu Necaşi’ye gönderip “O salih bir kralmış; zulmetmez ve yanında kimseye zulmedilmezmiş. Ona gidin. Umulur ki Allah Müslümanlara bir açıklık, ferahlık ve kurtuluş yeri kılar” buyurmuştu. Ashap Necaşi’nin yanına varınca Necaşi onlara ikramda bulunmuş ve “Size indirilenden bir şeyler biliyor musunuz?” diye sormuş; onlar da “Evet” demişler, o da “O halde onlardan okuyun” demişti. Etrafında papaz ve rahipler de vardı. Onlar her bir ayeti okuduklarında ondaki hakkı tanıyıp bildikleri için gözlerinden yaşlar süzülmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirmiştir. Diğer bazı rivayetlerde ise Necaşi’nin Hz. Peygamber’e kendi mensuplarından, kimi rivayetlere göre papaz ve rahiplerden oluşan bir grup göndermişti. Grubun kaç kişiden oluştuğu konusunda ise ihtilaf vardır. Bu grup Hz. Peygamber’e gelmişti. Hz. Peygamber ise onlara Kur’an okumuş, onlar da çok etkilenmişler, kalpleri incelmış, gözlerinden yaşlar boşalmış, hakikati görerek iman

etmişlerdi. Döndüklerinde Necaşi'ye durumu anlatmışlar ve o da Müslüman olmuştu. Necaşi'nin Müslüman olduktan sonra Medine'ye hicret etmek için yola çıktığına ve yolda vefat etmiş olduğuna dair de rivayetler vardır. Ama bu rivayetlerin tarihi vakiya aykırı olduğunu, Habeş kralı olarak Habeşistan'da vefat ettiğini bildiren rivayetler de mevcuttur.²⁵⁶ Görülüyor ki ayette mevzu edilen Hıristiyanlar Habeşistan'a göç eden Müslümanları iyi karşılayan ve güzel muamelede bulunan Hıristiyanlardı. Neticesinde ise hıristiyanız demelerine rağmen Kur'an ayetlerini işitmeleri ile beraber iman etmişler, *“Rabbimiz! İman ettik, bizi şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz Rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dahil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?”* diyerek de duada bulunmuşlar ve Müslümanlardan olmuşlardı. Ayette onların bu imanlarına karşılık altlarından ırmaklar akan cennetlerle mükâfatlandırılacakları belirtilmektedir.

Ayette bu örneğin verilmesinin öncesinde Hıristiyanların sevgi bakımından Müslümanlara daha yakın olduğu belirtilmektedir. İman edenlere en çok düşmanlık besleyenlerin ise Yahudiler ve Allah'a şirk koşanlar olduğu beyan edilmektedir. Burada açık ve net bir mukayese söz konusudur. Müslümanlara yakın olma ya da düşmanca davranma noktasında üç inanç grubu mukayese edilmiştir. Bunlardan ilki Müslümanlara düşmanlıkta en azılı insan grubu (أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً) olan Yahudilerdir. Müşriklerden önce Yahudiler zikredilmektedir. Bunun sebebi Yahudilerin Kur'an'da birçok surede yerilmiş olmalarından da anlaşılacağı üzere Yahudilerin Peygamberlerini öldürmeleri ve başkalarının mallarını haksız yemeleri olabilir. Ama neticede Yahudilerin de cahiliye Araplarının da Müslümanlara düşmanlık beslemelerinin altındaki ortak vasıfların başında kendini beğenmişlik, haddini bilmezlik, ırkçılık, sevgi ve merhamet duygularında olan zayıflama vardır. Her toplumda kötüler olduğu gibi iyiler de vardır. Bu vasıflar da bahsedilen inanç gruplarının toplumsal karakteridir. Ayette Hıristiyanların ise tam tersi olarak Müslümanlara sevgi bakımından daha yakın oldukları (لَنَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوْدَّةً) bildirilmektedir. Bunun sebebinin ise büyüklük taslamamaları (أَلَّهُمْ لَّا يَسْتَكْبِرُونَ) olduğu belirtilmiştir. Ardından da Müslüman olan Hıristiyanlardan bahsedilmiştir. Müslümanlara olan düşmanlık ve yakınlık anlamındaki mukayesede kastedilen inanç bazında değil de daha çok Müslümanlara olan davranıştaki muameledir. Çünkü inanç anlamında yakınlık kastedilseydi Yahudiler inanç yönünden

²⁵⁶ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 329-331.

Müslümanlara daha yakındı. Çünkü Yahudilerde tek tanrı inancı varken Hıristiyanlarda teslis inancı vardır. Kur'an'da Hıristiyanlar da eleştirilmiştir. Bu ayetteki mukayese açıktır. Yahudi, müşrik ve Hıristiyanların Müslümanlara olan ahlaki davranış ve muamelelerindeki farklılıkların kıyas edildiğini görmekteyiz.²⁵⁷

Başka bir ayette de kible konusu ile ilgili Müslümanların ve ehli kitabın tutumlarının mukayesesi söz konusudur. Nitekim Cenab-ı Hak ayette “*Yemin olsun ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü ayeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun*”²⁵⁸ buyurmaktadır. Bilindiği gibi Müslümanlar ilk önce kible olarak Kudüs’e yönelmişlerken Bakara suresi 144. ayetle Cenab-ı Hak kibleyi Mescid-i Haram tarafına çevirmişti. Kiblenin değiştirilmesi ile ilgili kesin hükmün Allah’tan gelmiş olmasına rağmen Ehl-i kitap bu değişikliği kabul etmemekte direnmişlerdi. Bir önceki ayette de görüldüğü üzere ehli kitap Rablerinden gelenin gerçek olduğunu biliyorlardı lakin bencillik, ırkçılık, taassup, ayrılıkçılık gibi duyguların ve düşüncelerin tesiri ile bunu yapıyorlardı. Ama artık kible değişikliği emri gelmişti ve Müslümanlar bu emre tabi olacaklardı. Yahudiler ve Hıristiyanlar ise bu durumu çekemiyorlardı. Aslında Yahudilerle Hıristiyanların kible uygulamaları farklı idi. Yahudiler Kudüs tarafına yönelirken, Hıristiyanlar ise doğu tarafına yönelerek ayin yapıyorlardı.²⁵⁹ Ayetteki “onlar senin kiblene uymazlar” ifadesi onların imana gelmeme konusunda büyüklenmelerinin açığa vurulmasıdır. “Sende onların kiblelerine tabi olmazsın” ifadesi ise Hz. Peygamberi böyle bir durumdan tenzih eder.²⁶⁰ Maksat Müslümanlara müdahale etmektir. Yahudilerin hatırı için de onların kiblesine uyulamazdı; çünkü bir tarafta Allah’ın emri vardı. Nitekim ayetteki “*وَلَئِن أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ*” (Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen zalimlerden olursun) ifadede Hz. Peygamber’e bir ihtar vardır. Ayrıca ayetten ehli kitabın hevalarına uyan bir topluluk olduğu da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ayetin “*وَلَئِن أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ*”

²⁵⁷ Heyet, *Kur'an Yolu*, II, 327

²⁵⁸ el-Bakara 2/145.

²⁵⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, I, 232.

²⁶⁰ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1984, II, 36-37.

(Yemin olsun ki; sen ehl-i kitaba her türlü ayeti getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler.) kısmından da ehl-i kitabın çok inatçı ve mutaassıp bir karakterde olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber ne yaparsa yapsın Müslümanların kıblelerine dönmeyeceklerdi ve onlar aynı zamanda da birbirlerinin kıblelerine dönmezlerdi (وَمَا بَعْضُهُمْ بِنَائِبٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ). Ayyete Hz. Peygambere de hitap edilmiş sende onların kıblesine dönecek değilsin (وَمَا أَنْتَ بِنَائِبٍ قِبْلَتِهِمْ) denilmiştir. Görüldüğü üzere ayetteki mukayese açıktır. Kible ile ilgili ehl-i kitabın Müslümanlara karşı olan tutumu, ehl-i kitabın birbirlerine karşı takındıkları tavır ve Müslümanların kible ile ilgili takınmaları gereken tutum ve tavır ayette mukayese edilmiştir.

7. MÜ'MİN - MÜ'MİN MUKAYESESİ

Kur'an-ı Kerim'de yapılmış olan mukayeseler genel manada zıt kavramlar ve zıt gruplar arasında olmuştur. Bu başlık altında ise mü'minlerin birbiri içinde yapılmış olan mukayesesine değinilecektir. Neticede her iki grup da mü'min iken nasıl mukayese edilmiş olabilir diye akla bir soru gelebilir. İşte bu sorunun cevabı tam olarak Mülk suresi 2. ayette yer almaktadır. Ayette Yüce Allah *“O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır”* buyurarak ölümün ve hayatın insanların imtihanı için yaratıldığını haber vermektedir. Ayette mü'minler içinde de ‘daha güzel amel yapma’ (أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) noktasında ayrımın olduğunu görülmektedir. Bu başlık altında aynı imtihan karşısında farklı tutum sergileyerek güzel davranma noktasında derecelendirilen ve mukayese edilen mü'minler konu edinilecektir:

7.1. Cihada Gidenlerle Gitmeyenlerin Mukayesesini

Cihada gidip gitmeme konusunda mukayese edilen mü'minlerle münafıklar ve mü'minlerle bedeviler önceki başlıklarda ele alınmıştı. Bu başlık altında ise cihada giden ve gitmeyen mü'minler kendi içinde bir mukayeseye tabi tutulacaktır. Nitekim Nisa suresi 95. ve 96. ayetlerde *“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları*

ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir” buyrulmaktadır. Ayetin sebab-i nüzulünü anlatan bir rivayete göre bu âyet-i kerime nazil olduğunda bunu işiten âmâ Abdullah ibn Ümmi Mektûm (h. 15) Allah’ın Rasûlü (a.s.)’ne gelip “Ey Allah’ın elçisi, Allah cihad hakkında senin de bildiğin ayeti indirdi. Ben, gözleri kör bir adamım, cihada gücüm yetmiyor. Benim için, evimde oturup cihada katılmamaya Allah katında bir ruhsat yok mu?” diye sordu. Allah’ın Rasûlü, “Senin durumun hakkında bana bir emir gelmedi. Sen ve senin gibiler için bir ruhsat olup olmadığını bilmiyorum.” buyurdu. İbn Ümmi Mektûm, “Ey Allahım! Gözlerimin görmemesi konusunda sana müracaat ediyorum!” dedi ve daha sonra Allah Teâlâ, Rasûlü’ne “Mü’minlerden, özür sahibi olanlar dışında (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlar bir olmaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları derece itibariyle onlardan çok üstün kıldı” ayetini indirdi.²⁶¹

Ayette açık bir şekilde mukayese olduğu لا يَسْتَوِي lafzından anlaşılmaktadır. Mukayese taraflarından biri Allah yolunda malları ve canları ile cihad edenler (الْمُجَاهِدُونَ) (في سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ الْقَاعِدُونَ مِنْ) (مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرِ أُولِي الضَّرَرِ) cihada katılmayanlardır. Ayette bu iki grubun mükâfatlarının aynı olmayacağı cihad edenlerin oturanlardan daha üstün derecelere nail olacağı bildirilmiştir. Allah’ın mücahidliğe çok önem verdiği ayetin فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ (Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları derece itibariyle onlardan çok üstün kıldı) cümlesinden anlaşılmaktadır. Bununla beraber kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vereceği (دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) bildirilerek mücahid olan mü’minlerin öbür dünyada diğer mü’minlerden daha yüksek derecelere ve lütuflara mazhar olacağı haber verilmiştir.

Cihada gidenlerle gitmeyenlerin mükâfatlarının, derecelerinin mukayesesinin yapıldığı bir diğer ayette de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ne oluyor size ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir.

²⁶¹ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, IV, 95-96.

*Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vâdetmiştir. Allah'ın yaptıklarınızdan haberi vardır.”*²⁶² Ayette mukayese kıstasının ‘fetihten önce Allah yolunda harcamak’ olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki fetihten maksadın Mekke'nin fethi olduğu söylenmiştir. Ancak fetihle Hudeybiye barışının da kastedildiğini söyleyenler olmuştur.²⁶³ Görüldüğü gibi ayet zor dönemlerde özveride bulunmanın ve güçlülere katlanmanın normal zamanlara nazaran daha değerli olduğuna işaret etmekte ve fetihten önce Allah yolunda harcayan kimselerin dah üstün olduğunu bildirmektedir.

7.2. Hicret Edenlerle Etmeyenlerin Mukayesesi

Hicret, Hz. Peygamber'in ve Mekkeli müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder. Medine'ye göç eden Müslümanlara muhacir, Resûl-i Ekrem'e ve muhacirlere yardım eden Medinelî Müslümanlara da ensâr unvanı verilmiştir.²⁶⁴ Hicret edenlerin övüldüğü ve mükâfatlarının büyük olacağını bildirildiği bir ayette Allah Teâlâ “*Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. (Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir*”²⁶⁵ buyurmaktadır. Ayette Mekke'de kâfirlerden gördükleri eziyetten sonra Medine'ye hicret edenler müjdelenmekte ve onların dünyada güzel bir mekâna yerleştirilecekleri ve de ahirette büyük mükâfata nail olacakları haber verilmektedir. Nitekim bu muhacir Müslümanlar, dinlerini kurtarmak için vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmışlardı. Bunun vermiş olduğu sıkıntılardan kurtulduktan sonra Peygamberimizin önderliğinde huzurlu, güçlü bir toplum meydana getirmişlerdi.

Enfâl suresinin 72. ayetinde hicret edenlerle hicret etmeyenler mukayese edilmiştir. Ayette öncelikle iman edip hicret edenler ve Medine'deki ensarın birbirleri ile dost olduklarından bahsedilmektedir. Buradaki “dostluğu” (أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) birbirlerine varis olma olarak yorumlayanlar olmuştur. Yani ensar ve muhacir akrabalık bağı olmaksızın birbirlerine varis oldular. Ancak bu miras hükmünün Enfâl suresi 75.

²⁶² el-Hadid 57/10.

²⁶³ Heyet, *Kur'an Yolu*, V, 240.

²⁶⁴ Önkal, Ahmet, “Hicret” *DİA*, TDV, İstanbul, XVII, 458.

²⁶⁵ en-Nahl 16/41-42.

ayetle²⁶⁶ nesh olunduğu söylenmiştir.²⁶⁷ Daha sonra ayet-i kerimede iman edip de hicret etmeyenlerden bahsedilmiş ve hicret eden Müslümanların onlarla akrabalığı bulunanlara hicret edinceye kadar mirasçı olamayacakları haber verilmiştir. Görüldüğü üzere ayette hicretle kurulan kardeşlik bağı akrabalık bağının önüne geçmiştir. Ayetin devamında ise o hicret etmeyen Müslümanlar din hususunda hicret edenlerden yardım isterlerse - mü'minlerle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın- onlara yardım etmenin hicret eden Müslümanların üzerine borç olduğu bildirilmiştir.

7.3. Mü'minlerin Dindarlık Açısından Mukayesesi

Kur'an-ı Kerimde mü'minlerin kendi içinde dindarlıklarına göre mukayese edildiği görülmektedir. İlgili ayette “*Sonra Kitab’ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur*”²⁶⁸ buyrulmuştur. Ayet-i kerimede mü'minler üç grup halinde zikredilmektedir. İlk grup kendine zulmedenlerdir. İkincisi orta gruptur. Sonuncusu da hayır işlemek için yarışanlardır. Tefsirlerde bu üç grup çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Buna göre kendilerine zulmedenler (فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ); ameli eksik, cahil, günahkâr, mahşerde uzun uzadıya hesaba çekilecek ve Allah’ın buyruklarını terk edip yasaklarını işleyen kimseler şeklinde açıklanmıştır. Ortada olanlar (وَمِنْهُمْ مَّقْتَصِدٌ) ise; farzları işleyip haramlardan kaçınan, ameli tam olan, ilim öğrenen, ahirette kolay bir sorgulama geçiren, -sonuç almada tam başarılı olmasalar da- ilâhî buyruklara karşı gelmemek için çaba harcayan kimseler olarak ifade edilmiştir. Hayırda öne geçenlerin (وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ) ise; amellerine ilim ve irşad katanlar, alim olanlar, cennete girenler ve orada hesapsızca

²⁶⁶ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
“Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.”(el-Enfal 8/75)

²⁶⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 392; Ebussuud b. Muhammed el-Ammadi'l Hanefî (982), *Tefsiru Ebissuud: İrşâd-ü Akli's-Selim ilâ Mezêya'l-Kitâbi'l-Kerim* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), I-V, Mektebetü Rıyadî'l-Hadis, Riyad, ts., II, 511.

²⁶⁸ el-Fatır 35/32.

rızıklananlar olduğu söylenmiştir.²⁶⁹ Ayette bu son grup büyük fazilet sahibi kişiler (ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ) olarak anılmıştır. Taberi bu üç grup için, birincisi çetin bir hesaptan sonra cennete girecek, ikincisi kolay bir hesaptan sonra girecek, üçüncüsü ise hesap vermeden cennete girecek, yorumunu yapmaktadır.²⁷⁰ Görüldüğü üzere ayette mü'minler amelleri ve amellerinin karşılığı bakımından karşılaştırılmıştır.

Hz. Adem'in oğulları ile ilgili kıssada da böyle bir mukayese görülmektedir. İlgili ayetlerde bu olay şöyle ifade edilmektedir:

27. Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), Andolsun seni öldüreceğim, dedi. Diğeri de Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder, dedi (ve ekledi:) 28. Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. 29. Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur. 30. Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: bu yüzden de kaybedenlerden oldu. 31. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim, dedi ve ettiğine yananlardan oldu.²⁷¹

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre Hz. Adem'in iki oğlu Allah'a birer kurban takdim ettiler. Kardeşlerden birinden kurban kabul edilirken diğerinden kabul edilmemişti. Kendisinden kurban kabul edilmeyen kardeş diğerini kıskanarak onu öldürmek istedi. Onun bu kastına diğer kardeş mukabelede bulunmadı. Neticede kıskanç olan nefesine yenilerek kardeşini öldürdü. Ancak kardeşini nasıl gömeceğini bilemedi. Bunun üzerine Allah ona bunu bir karga ile öğretti. Sonrasında yaptığına pişman oldu.

Her iki kardeş de görüldüğü üzere Allah'a inanmakta idiler. Çünkü her ikisi de Allah'a kurban takdim etmişlerdi. Ancak aralarında dindarlık açısından fark vardı. Dindar olanın kurbanı kabul edilirken dindar olmayanın kurbanı kabul edilmedi. Birisi takva sahibi iken (أَمَّا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ) diğer kardeş kıskanç²⁷² bir nefse sahipti. Dindar olmayan

²⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 370-377; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 273; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26, 24-25.

²⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 373.

²⁷¹ el-Maide 5/27-31.

²⁷² Heyet, *Kur'an Yolu*, II, 255.

kardeşini öldürmeye teşebbüs etti ve katil oldu. Dindar olan kardeş ise Allah'tan korktuğunu (إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ) ve kesinlikle böyle bir şeye teşebbüs etmeyeceğini söyledi. Dindar olan günahın kişiyi cehenneme götüreceğini biliyordu. Dindar olmayanın ise böyle bir kaygısı yoktu. Sonuçta dindar olmayan kardeş kaybedenlerden oldu (فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ).

Cenab-ı Hak bir diğer ayette de Hz. Meryem'in dünya kadınlara olan üstünlüğünden bahsederken “*Hani melekler demişlerdi: Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünyaya kadınlara tercih etti*”²⁷³ buyurmuştur. Hz. Meryem'in Allah tarafından seçilmiş hanım (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَيْكِ) olma sebebini anlamak için Kur'an-ı Kerim'e müracaat edilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in dünyaya gelişinden bahsedilirken annesinden İmran'ın karısı olarak bahsedilir ve annesinin onu daha karnında iken Rabbine adadığı görülmektedir. Doğan bebeğin kız olması üzerine isminin annesi tarafından Meryem konulduğunu ve Rabbine emanet edildiğini ve Allah'ın da bu dileği kabul ettiğini yine ayet-i kerimeden öğrenilmektedir.²⁷⁴ Mabette Hz. Meryem'in bakımı ile Zekeriya (a.s.) ilgilenmiştir. Zekeriya (a.s.) onun yanına ne zaman girse Hz. Meryem'in yanında bir rızık bulur. Şaşırarak bu rızıkların nereden geldiğini Hz. Meryem'e sorduğunda o, kendisine gelen rızıkın Allah tarafından olduğunu söylerdi. Kur'an-ı Kerim'de zikredildiği üzere Hz. Meryem güzel bir bitki gibi yetiştirilir (وَكَانَتْهَا نَبَاتًا حَسَنًا).²⁷⁵ Yine Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilen, diğerleriyle arasını bir perde ile ayıran Hz. Meryem'e düzgün bir insan şeklinde görünen melek ona bir erkek çocuk doğuracağını müjdeler. Hz. Meryem'in, kendisine bir erkek eli bile değmemişken bunun nasıl olacağını sorması üzerine, “*Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona ol der, o da olur*” (قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) cevabını verir.²⁷⁶ Kur'an'da, “*İmrân kızı Meryem'e ruhumuzdan üfledik*” buyrulur Hz. Meryem'in hamile kalışı anlatılmaktadır.²⁷⁷ Hz. Meryem'in doğum sancısı başlayınca bir hurma ağacına yaslanır ve o durumda “*Keşke daha önce ölseydim de unutulup gitseydim*” demesi de Kur'an'da bildirilen haberlerdendir. Kendisine üzülmemesi, alt

²⁷³ Al-i İmran 3/42.

²⁷⁴ Al-i İmran 3/35-36.

²⁷⁵ Al-i İmran 3/37.

²⁷⁶ Al-i İmran 3/35-47; Meryem 19/16-21; et-Tahrîm 66/12.

²⁷⁷ et-Tahrîm 60/12.

yanında bir ark meydana getirildiği, hurma dalını silkeleyip yemesi ve insanlarla karşılaştığında konuşmaması buyrulur.²⁷⁸ Kur'an'da bildirildiğine göre doğumdan sonra kavminin yanına gelen Hz. Meryem'e halk, “*Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi, annen de iffetsiz değildi*” diyerek onu kınar. Hz. Meryem ise hiç kimseyle konuşmama adağında bulunduğu için kendisi cevap vermeyip bebeği gösterir²⁷⁹ ve bebek olan Hz. İsa ise kendini tanıtan açıklamalar yapar.²⁸⁰

Kur'an'da ve hadislerde en çok övülen kadınların başında gelen Hz. Meryem iffet, ismet ve takva gibi faziletleri kendinde toplamış bir şahsiyettir. Daha doğmadan Rabbine adanması, daha sonraki hayatında da iffetli, ayetteki tabirle tertemiz, itaatkâr, Rabbi'nin sözlerini, kitaplarını tasdik eden bir mü'mine olması hasebiyle seçilmiştir.²⁸¹ Bununla birlikte bu sayılan vasıflar Allah'ın ona bir lütfudur. Çünkü Yüce Allah'ın himayesinde doğmuş, büyümüş ve insanlık tarihinde benzeri görülmemiş yaşamış olması sebebiyle de bütün dünya kadınlarına tercih edilmiş (وَاصْطَفَيْكَ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ) ve onlarla karşılaştırılmıştır.

8. MÜ'MİN - BEDEVİ MUKAYESESİ

Bedevi, çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplara verilen isimdir. İlk defa Kur'an'ı Kerim'de yerleşik hayat yaşayan Araplarla bedevi olan Araplar açık bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Böylece bedeviler a'rab (الاعراب) olarak adlandırılmıştır ve bir ırkın adı olmakla birlikte yarımadanın köy ve şehirlerinde yaşayanlarına arab (عرب), çölde göçebe olarak yaşayanlarına ise a'rab (bedevi) denilmiştir.²⁸²

Kur'an-ı Kerim'de bedevilerden bahseden ayetlere bakıldığında bu kesime özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunun sebeplerinden bir tanesi ise Arap yarımadasındaki nüfusun önemli bir kısmının göçebe topluluklardan oluşması ve

²⁷⁸ Meryem 19/23-26.

²⁷⁹ Meryem 19/27-29.

²⁸⁰ Meryem 19/30-33.

²⁸¹ Al-i İmran 3/42, el-Enbiyâ 21/91, et-Tahrîm 66/12.

²⁸² Fayda, Mustafa, “Bedevi” *DİA*, TDV, İstanbul, 1992, V, 312.

İslâmiyet'in burada yayılıp tutunabilmesi için onların bu birliğe dahil edilmesi zaruretinin bulunmasıdır. Çünkü bedeviler yerleşik bir toplumsal düzen içinde yaşamının icaplarını yerine getirmeye fazla yatkın değillerdi. Hal böyle olunca da bu kimseler inkârcılık ve nifak yolunu tuttuklarında haşin tabiatlarına uygun bir tutum ortaya koyuyorlardı. Görülüyor ki bedeviler sınırlara riayet etme noktasında sorun çıkarmaya müsait olan tiplerdi.²⁸³

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in çağdaşı olan bedevileri açık bir şekilde tenkit etmiş, onların büyük bir çoğunluğunun takındığı menfi tavırları gözler önüne sermiştir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de Hendek Savaşı'nda Müslümanlara karşı Kureyş ile birleşen bedevilerin savaşa ilgili gelişmeleri uzaktan takip edip çok defa savaşa katılmamayı düşündükleri ortaya konmuştur.²⁸⁴ Bunu destekler bir diğer ayette ise Cenab-ı Hak bedevilere cihad konusunda imtihana tabi tutulduklarını ve akıbetlerinin de bu imtihan sonucunda belirleneceğini "*Bedevîlerden geri kalmış olanlara de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya veya savaşmadan onların müslüman olmalarını sağlamaya çağırılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Fakat daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratar*"²⁸⁵ buyurarak haber vermiştir.

Yine Hz. Peygamber'in çeşitli kabilelere mensup olan bedevilere haber gönderip kendisiyle umreye katılmalarını teklif ettiğiindeki tutumları da bu menfi tavırlardan bir tanesidir. Kur'an'ı Kerim'de Yüce Allah bu durumu tasvirinde "*Bedevîlerden geri kalmış olanlar, (Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah'tan bizim bağışlanmamızı dile) diyecekler. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse onu savmağa kimin gücü yeter? Hayır! Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Aslında siz, peygamber ve müminlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helak edilmeyi hak etmiş bir topluluk oldunuz*"²⁸⁶ buyurarak onların yalan bahanelerini açıkça ortaya koymuştur. Yine Bedevilerin menfi tavırlarına bir örnek de onların Müslüman olduklarını

²⁸³ Heyet, *Kur'an Yolu*, III, 48.

²⁸⁴ el-Ahzab 33/20.

²⁸⁵ el-Fetih 48/16.

²⁸⁶ el-Fetih 48/11-12.

söyleyerek Hz. Peygamber’i minnet altında bırakmak istemeleri idi. Kur’an’da “*Onlar müslüman olmakla seni minnet altında bıraktıklarını sanırlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın; eğer imanınızda samimi iseniz sizi doğru yola ilettiği için Allah’a minnet borçlusunuz*”²⁸⁷ buyularak onların bu tutumu gözler önüne serilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de bedevilerin inanç noktasında da problemlerinin olduğu belirtilmektedir. Nitekim Yüce Allah Hucurat suresi 14. ayette قَالَتِ الْاَعْرَابُ اَمَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ لَا يَلْتَكُم مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْئًا اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ “*Bedeviler İmandık dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama Boyun eğdik deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah’a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir*” buyurmuştur. Bedevilerin inandıklarını söylemelerine rağmen aslında iman etmediklerini sadece boyun eğmiş olduklarını Cenab-ı Hak bize ayetle haber vermiştir. Çünkü onların kalplerine iman tam anlamıyla yerleşmemiştir.

8.1. Cihad Konusunda Mü'min - Bedevi Mukayesesi

Cihada gidip gitmeme konusunda bedevilerin tutumları ile cihada gitmeyi gönülden arzulayan mü'minlerin mukayesesi Tevbe suresi 90-93. ayetlerde şöyle yapılmıştır:

Bedevilerden, (mazeretleri olduğunu) iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem verici bir azap erişecektir. Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur). Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya râzı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar (neyin doğru olduğunu) bilmezler. (Tevbe 9/90-93)

²⁸⁷ el-Hucurat 49/17.

Bu ayetlerin sebab-i nüzulleri hakkındaki rivayetlere göre Rasûlullah (a.s.) insanları Tebük gazvesine katılmaya davet edip seferberlik ilân ettiğinde bir grup bedevi geride kalan ailelerinin korumasız kalacaklarını bahane ederek Hz. Peygamber'den katılmamak üzere izin istediler. Bunun üzerine Yüce Allah Hz. Peygamber'e onların durumunu bu ayetle bildirdi. Tevbe suresi 91. ayette ise savaşa katılmayanların ancak zayıflar, hastalar ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlar olacağı haber verilmiştir.²⁸⁸ Ardından gelen ayetten anlaşıldığına göre ise bazı sahabiler cihada gitmek istiyorlardı ama binitleri ve yolda harcayacak nafakaları yoktu. Bu sebeple Hz. Peygamber'den binek istediler. Hz. Peygamber'in onları bindirecek binek bulamaması sebebiyle bu durum kendilerine ağır geldi ve ağlayarak geri döndüler. İşte onların Allah'a ve Rasulü'ne sadakatleri ve ihlâsları sebebiyle cihada katılmamalarında bir mahzur olmadığını bildirmek üzere bu ayet-i kerimeler nazil olmuştur.²⁸⁹ Tevbe 93. ayette ise sorumluluğun ancak izin isteyen zenginlere ve kadınlarla oturmaya razı olanlara ait olduğu bildirilmektedir. Görüldüğü üzere ayette belîğ bir mukayese vardır. Bir tarafta mazeret uydurarak cihattan kaçmaya çalışan bedeviler diğer tarafta ise Allah ve Rasulü'ne sadakatla bağlanarak gönülden cihada katılmayı arzulayan ama maddi imkânsızlıklar nedeniyle geri kalan ve yürekten üzülen mü'minler yer almaktadır.

8.2. İnkâr ve Nifak Konusunda Mü'min - Bedevi Mukayesesi

Tevbe suresi 97. ayette *الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَبِغَافًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ* *والله أعلم بحكيم* “Bedeviler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter, hem de Allah'ın Resûlüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir” buyrulurken bedeviler ile kâfir ve münafıklar mukayese edilmiştir. Mukayese konusu ise küfür ve nifaktır. Mukayesenin neticesi ayetteki *أَشَدُّ* ve

²⁸⁸ Savaşa kimlerin katılmayacağına dair hususlar yine bedevilerle ilgili olarak Fetih 48/16-17 ayetlerinde de mevzu edilmektedir: “Bedevilerden (seferden) geri kalmış olanlara de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğümüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğrattır. Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğrattır.”

²⁸⁹ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 472-475.

كَجْدَرُ lafızları ile belirtilerek bedevilerin kâfirlik, münafıklık ve Allah'ın Rasulü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımama hususunda daha ileri bir seviyede olmalarıdır. Ayet-i kerimeden anlaşılıyor ki; bedevilik yapı olarak küfre ve münafıklığa daha elverişlidir ve Allah'ın kendi Resulüne göndermiş olduğu hükümlerin sınırlarını, Allah'ın cihad ve farzlar gibi çeşitli emirlerini bilmemeye, tanımamaya, daha müsaittir. Allah'ın kendi resulüne göndermiş olduğu hükümlerini bilmemelerinin gerekçesi onların yaşadıkları hayat şartlarından kaynaklanmaktadır. Bu insanlar genellikle şehirlerde yaşayan âlimlerden uzak kaldıkları, takva sahibi salih kişilerle münasebetleri olmadığı ve eğitimden uzak oldukları için, katı kalpli, sert mizaçlı olarak yetişirler. İslam'a karşı çıkmalarında da bu halleri önemli bir rol oynamıştır. Bununla beraber hayat onların karakterlerine kabalığı, katılığı ve maddeciliği yerleştirmiştir. İman onların bu karakterlerini bir ölçüde düzeltse de onları bu değerlerin üstüne çıkarsa da onları bu somut şeylerden daha yüce, daha parlak ufuklara ulaştırırsa da bu böyledir.²⁹⁰

8.3. İnfak Konusunda Bedevilerin Kendi İçinde Mukayesesi

Bedevilerin İslam toplumu ile bütünleşmede sıkıntı çektikleri ayetlerden anlaşılabilir. Yine ayetlerde samimi bir mü'min olan küfür, nifak, fırsatçılık ve menfaatçilik... gibi kötü vasıflardan uzak bedevilerin bulunduğu da görülmektedir. Bununla birlikte tam zıttı kötü vasıflara sahip bedevilerde vardır. Nitekim Tevbe Suresi 98. ve 99. ayetler de Allah Teâlâ "*Bedevilerden öylesi vardır ki (Allah yolunda) harcadığını angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü belâ kendi başlarına gelmiştir. Allah pekiyi işiten, çok iyi bilendir. Bedevilerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, (hayır için) harcadığını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o (harcadıkları mal, Allah katında) onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine (cennetine) koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir*" buyurarak bedevilerin

²⁹⁰ Dahhak b. Müzahim (105/723), *Tefsiru'd-Dahhak*, (nşr. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviye), I-II, Dârü's-Selam, Kahire, 1999, I, 418; Taberi, *Câmi'u'l-Beyân*, XI, 632; İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhamed b. Ahmed Kelbî (741/1340), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl* (nşr. Muhammed Salim Haşim), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 368; Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah el-Bağdâdî (1270/1854), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm ve Seb'u'l-Mesânî*, I-XXX, Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., XI, 4; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, V, 373.

hepsinin aynı olmadığını, onların içinde inanç noktasında ayrımın bulunduğunu²⁹¹ haber vermiş ve bu iki grubu ayette mukayese etmiştir.

Ayette kıyaslanan ilk grubun kâfir ya da münafık olduklarına dair farklı rivayetler vardır. İşte o bedeviler Allah yolunda harcananı angarya sayarlar ve mü'minlerin başına belalar gelmesini beklerlerdi.²⁹² Ama mü'minlerin başına gelmesini umdukları bela kendi başlarına gelmişti. Diğer taraftaki samimi mü'minler olan bedeviler ise Allah'a ve ahiret gününe inanan (مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) kimseler olarak tavsif edilmiştir. Kendileri ile kıyaslanan diğer bedeviler Allah yolunda harcananı gereksiz (مَعْرَمًا) bulurken samimi mü'min bedeviler ise böyle güzel amelleri Allah katında yakınlığa (وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ) ve Peygamberin dualarını almaya vesile (وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ) olarak görüyorlardı.

²⁹¹ Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an* isimli tefsirinde bunların münafıklar olduğuna dair bir rivayet vardır. (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 633-634)

²⁹² Fahreddin Razi ayetteki الدَّوَابِّ lafzının daire gibi insanın etrafında dönen afet anlamında kullanıldığını söylemiştir. (Fahreddin Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 170)

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

AHİRETLE İLGİLİ MUKAYESELER

Kur'an-ı Kerim ahiret ile ilgili konulardan bahsederken de muhatabını ikna etmek için mukayese üslubunu kullanmıştır. Bu doğrultuda cennet cehennem tasvirleri, cennet ve cehennem sakinlerinin halleri, cennet ve cehennemin ebediliği meselesi, ahiretteki muhasebeyi tasvir eden ayetler, ahiretteki cezalandırma ve ödüllendirmeler bu mukayese üslubu ile ele alınmıştır.

1. CENNET – CEHENNEM MUKAYESESİ

1.1. Cennet Ehli ile Cehennem Ehlinin Mukayesesi

Cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki ‘cenn’ kökünden isim olmuş, bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe manasına gelmektedir. Ahiret hayatında mü'minlerin ebedi saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.²⁹³ Kur'an'da cennet kelimesi müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle 147 defa geçer. İslam literatüründe cenneti ifade etmek üzere cennet,²⁹⁴ cennetü'n-ne'îm,²⁹⁵ adn,²⁹⁶ firdevs,²⁹⁷ hüsnâ,²⁹⁸ dâru's-selâm²⁹⁹ gibi isimler kullanılmıştır.³⁰⁰

²⁹³ Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 374.

²⁹⁴ er-Rum 30/15. Bk. *Mu'cemü'l-Müfehres* “Cennet” md.

²⁹⁵ el-İnfitar 82/13.

Cehennem ise; Allah'ın tutuşturulmuş ateşi manasına gelmektedir.³⁰¹ Cehennem, inkârcılar ve günahkârların ahirette cezalandırılacakları yerdir.³⁰² Kur'an-ı Kerim'in 77 ayetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekları yer olarak tasvir edilir. İslam literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Muhtemelen cehennemin yedi kapısı olduğunu beyan eden *لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ*³⁰³ “Cehennem yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer gurup ayrılmıştır”³⁰⁴ ayeti sebebiyle bunlardan yedisi özellikle önem kazanmıştır. Bunlar; cehennem,³⁰⁴ cehîm,³⁰⁵ hâviye,³⁰⁶ hutâme,³⁰⁷ lezâ,³⁰⁸ sa'îr,³⁰⁹ sekâr³¹⁰,dır.³¹¹

Kur'an-ı Kerim'de dikkati çeken bir nokta da, birçok ayette cennet ve cehennemin birlikte zikredilmesidir. Bu ise muhatabın bu kavramları karşıtı ile zihnine yerleştirmesi açısından önemlidir. Nitekim cennetten ve hemen ardından cehennemden bahsedilmesi muhatabın bu iki karşıt durumu zihninde canlandırıp cenneti arzulaması ve cehennemden sakınması gerektiğine dair onu uyarır. Haşr suresi 20. ayette Allah Teâlâ “Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir” buyurmaktadır. Ayette cehennem ehli ile cennet ehli mukayese edilmiş bu iki grubun aynı olmadığı (لَا يَسْتَوِي) bildirilmiştir. Yani Allah'ı bırakıp da günaha dalan cehennemlikler (أَصْحَابُ النَّارِ) ile Allah'tan korkup korunan cennetlikler (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ)

²⁹⁶ et-Tevbe 9/72. Bk. *Mu'cemü'l-Müfehres* “Adn” md.

²⁹⁷ el-Kehf 18/107.

²⁹⁸ Yunus 10/26.

²⁹⁹ el-En'am 6/127.

³⁰⁰ Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 376-377.

³⁰¹ Râğıb Isfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, “Cehennem” md., 109.

³⁰² Harman, Ömer Faruk, “Cehennem”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 225.

³⁰³ el-Hicr 15/44.

³⁰⁴ el-Bakara 2/206. Bk. *Mu'cemü'l-Müfehres* “Cehennem” md.

³⁰⁵ el-Bakara 2/119. Bk. *Mu'cemü'l-Müfehres* “Cehîm” md.

³⁰⁶ el-Karia 101/9.

³⁰⁷ ez-Zümer 39/21, el-Vakıa 56/65, el-Hadid 57/20.

³⁰⁸ el-Mearic 70/15.

³⁰⁹ el-Hac 22/4. Bk. *Mu'cemü'l-Müfehres* “Saîr” md.

³¹⁰ el-Kamer 54/48, el-Müdesir 74/26, 27, 42.

³¹¹ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 227.

denk olmazlar. Fazilet ve üstünlüğün hangi tarafta olduğuna gelince isteklerine erişecek olanlar (هُمُ الْفَائِزُونَ) cennet ehlidir.³¹²

Bir diğer ayette ise Allah “*Ayetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O halde, ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir*”³¹³ buyurarak iki birbirine zıt grubu mukayese etmiştir. Bu ayette de bir önceki ayetteki mukayeseye benzer bir mukayese söz konusudur. Çünkü ayette bir tarafta ateşin içine atılanlar diğer tarafta ise kıyamet günü güvenle gelen vardır. Ayetteki ilhad kavramının bütün olumsuz davranışları kapsadığı, dolayısıyla inkârcıların Kur’an ve İslam konusunda gerçeği saptırmayı amaçlayan, haksızlık ve şiddete dayanan inatçı tutumlarını ifade ettiği düşünülebilir. Ayet, bu tutumları sergileyenlerin Allah tarafından çok iyi bilindiği uyarısında bulunmakta; bu tavırları yüzünden ateşe atılmayı hak edenlerle dürüstlüğü ve hakikati ilke edinenlerin eşit değerde olmadıklarını, uhrevî akıbetlerinin de aynı olmayacağını, birincilerin ateşte, ikincilerin güvenlik yurdu olan cennette olacaklarını haber vermektedir.³¹⁴ Ayrıca ayet-i kerimedeki ateşin içine atılan mı yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi (أَقْمَنُ يَلْقَى فِي النَّارِ خَيْرًا أَمْ مَنْ يَأْتِيَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ifadesi mü’minler ve kâfirler için bir temsildir. Hemen ardından dilediğinizi yapın (اعْمَلُوا) uyarısı tehditte nihayet vaidde ise mübalağadır.³¹⁵

Kur’an-ı Kerim’de cenneti hak eden muttakilere verilecek olan mükâfatlar ile cehenneme müstahak olan azgınlara ahiretteki hallerinin mukayesesi yapılmıştır. Şöyle ki; ayette muttakiler (لِلْمُتَّقِينَ) için güzel bir gelecek olduğu, orada kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetlerinin bulunduğu, onlar için birçok meyveler, içecekler ve güzeller olduğu beyan edilmiş, muttakilere verilen bu rızıkların da hesapsız bitmek tükenmek bilmeyen rızıklar olacağı haber verilmiştir. Muttakilerden bahseden bu ayetlerin hemen ardından da tam tersi olarak azgınlara (لِلطَّاغِثِينَ) kötü bir gelecek vâdolunduğu ve netice olarak da cehenneme girecekleri bildirilmiştir. Orada onlara muttakilerin aksine kaynar su ve irin içirileceği, onların bu ve benzeri başka şeylerle karşılaşacakları haber verilmiştir. Ayetlerde son olarak ise inkârcılar ile liderlerinin

³¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 4866.

³¹³ Fussilet 41/40.

³¹⁴ Heyet, *Kuran Yolu*, IV, 714.

³¹⁵ Neseî, *Medârikü’-t-Tenzil*, s.1077.

diyaloglarından bahsedilmiştir. Kendilerini cehenneme sürükleyen liderlerine tabi olan inkârcılar azap ile yüzleşince kendilerine tabi oldukları kişileri suçlarlar ve karşılıklı lanetleşirler.³¹⁶

Bu ayetin bağlamında başka ayetlerde ise takva sahiplerinin (الْمُتَّقُونَ) içinde yaşayacakları cennet tasvir edilmiştir. Bu cennetin zemininden bozulmayan sudan, tadı değişmeyen süttten, içenlere lezzet veren şaraptan ve süzme baldan ırmaklar akar. Orada meyvelerin her çeşidi vardır ve bu meyveler tükenmez. Gölgeleleri de sürekli dir. Hepsinden önemlisi Rableri onları bağışlayacaktır. Bu cennet kendini kötülüklerden koruyanlar için mutlu son olacaktır. Ayetlerin hemen devamında ise tam tersi kâfirlerin sonundan bahsedilmiş ve onların sonunun cehennem (عُقَبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ) olacağı haber verilmiştir. Aynı zamanda ayetlerde cennet ve cehennem ehlinin mukayesesi de açık bir şekilde “Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?” ifadesi ile beyan edilmiştir.³¹⁷

Cennet ve cehennemden peş peşe mukayeseli bir üslupla bahsedilen bir ayette de Allah “Cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yaklaştırıldığında”³¹⁸ buyurmaktadır. Burada cehennemden tutuşturulmasından (وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ) maksat onun ateşinin şiddetinin artırılması, cennetin yaklaştırılmasından (وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ) gaye ise takva ehline ona girmeleri için cennetin yaklaştırılmasıdır.³¹⁹ Ayetlerde cennet ile cehennemden mukayesesi söz konusudur. Bir tarafta cehennem kâfirlere tutuşturulurken diğer tarafta ise cennet muttakilere yaklaştırılacaktır. Bu bağlamda Kaf suresi 30 ve 31 ayetlerde “O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ deriz. O da ‘Daha var mı?’ der. Cennet de takvâ sahiplerine yaklaştırılır; (onlardan) uzakta olmayacaktır” buyrulurken cehenneme azap edilenlerle doldun mu sana va’dimi gerçekleştirdim diye seslenildiği, cehennemden ise daha var mı dediği ifade edilir. Cennet ise muttakilere çok yaklaştırılacaktır, hatta onu gözleri ile müşahede edebileceklerdir.³²⁰ Bu ayetlerde de cehennem ehlinin içinde

³¹⁶ Sad 38/49-60.

³¹⁷ er-Ra’d 13/35; Muhammed 47/15.

³¹⁸ et-Tekvir 81/12-13.

³¹⁹ Vehbetü’z-Zuhaylî, *et-Tefsiru’l-Veciz ala Hamişi’l-Kur’an’il-Azîm ve meahü Esbabü’n-Nüzul ve Kavâidü’t-Tertîl*, Darü’-Fikr, Dimeşk, 1996, s. 587.

³²⁰ Zuhaylî, *Tefsiru’l-Veciz*, 520.

yaşayacağı cehennem ile cennet ehlinin ikamet edeceği cennetin mukayesesi söz konusudur.

1.2. Kimlerin Cennete Kimlerin Cehenneme Gireceğine Dair Mukayese

Bu bölümde dikkate alınan ayetler yine aynı ayet ve aynı pasaj içinde cenneti hak eden ve cehenneme müstahak olan kimselerin vasıflarının mukayesesinin yapıldığı ayetlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ iman edip iyi işler yapanların adalet ile mükâfatları verilmek üzere huzura getirileceği, hemen ardından ise kâfir olanların inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü kaynar sudan içki ve elem verici bir azabı hak edecekleri beyan edilmiştir.³²¹ Ayette cennete ve cehenneme girecek kimselerin karşılaştırması açık bir şekilde yapılmış iki grubun tam aksi olarak göreceği muamele de bildirilerek kulun bu üslupla iki tezatı daha kolay ve etkili görmesi sağlanmıştır. Yine Taha suresi 74-76 ayetlerde ise “*Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar! Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir. İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur*” buyrulmuştur. Ayetlerde mukayeseli bir anlatım göze çarpar. Ayette günahkâr olanların yani kâfirlerin cehenneme gireceği bildirilirken, iyi davranışta bulunmuş ve iman ile ölmüş kimselerin ise cennete gireceği haber verilmiştir. Bir taraftan cehenneme müstahak olanların orada ne ölümler gibi istirahat edebileceği ne de diriler gibi hayattan faydalanabileceği (لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ) bir cehennem hayatı yaşayacakları beyan edilirken diğer tarafta ise cennetliklerin onların aksine üstün derecelere nail olacakları ve içinde ebedi kalacakları zemininden ırmaklar akan Adn cennetlerine nail olacakları bildirilmiştir.³²²

Kur'an-ı Kerim'de dünyada iken iyi işler yapmış ve bunlarla Rabbinin huzuruna varan kişi ile yaptığı kötülük ile huzura gelen kişinin bir olmayacağından

³²¹ Yunus 10/4.

³²² Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, s.697.

bahsedilmiştir. Nitekim Neml suresi 89. ayette yaptığı iyiliklerin daha güzeli ile karşılaşacak ve kıyamet günü azabından emin olacak³²³ kimselerin ancak iman edip amel defterini salih amellerle dolduran kimseler olacağı beyan edilmiştir. Hemen peşindeki ayette de yüzükoyun cehenneme atılacakların ve kendilerine “*Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz!*” denilecek kişilerin ise huzura, yaptıkları kötülük³²⁴ ile gelen kişilerin olduğu haber verilmiştir. Bir başka ayette³²⁵ ise bağışlanma ve bol rızka nail olacak kişilerin dünyada iken iman edip salih amel işleyen kişiler olduğu beyan edilmiştir. Ardından da cehenneme girecek kimselerin özelliğinden bahsedilmiştir. Onların özelliği ise insanların Kur’an yolu ile imana gelmelerine engel olmak için aşırı çaba harcamalarıdır.³²⁶ Görülmektedir ki ayetlerde cenneti hak eden kişilerin özellikleri ile cehennemi hak eden kişilerin özelliklerinin mukayesesi yapılmıştır. Cennete girecek kişilerin dünya iken Cenab-ı Hakk’ın emirlerine imtisal eden kişiler olduğu, cehenneme gireceklerin ise iman etmeyip tam tersi tavır içinde olan kişiler olduğu bildirilmiştir.

Şuara suresi 90-91 ayetlerde de Allah Teâlâ “(O gün) cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de azgınlara apaçık gösterilir” buyurup cennet mutluluğunu tadacak olan takva sahipleri ile cehennemle karşı karşıya gelecek olan kâfirleri mukayeseye tabi tutmuştur.

1.3. Cennet ve Cehennemden Diyaloglar

Diyalog, muhataplara tesiri artırır, çizilen sahnelere hareketlilik ve canlılık katar.³²⁷ Kur’an-ı Kerim’de de bu üslup sıklıkla kullanılmıştır. Kur’an’da Peygamberlerle kavimleri, hakkı müdafaa edenlerle batıl taraftarları, cennet ehli ile cehennem ehli arasında geçen tartışmalara şahit olunmaktadır. Bu bağlamda cennete ve

³²³ Beyzâvi, *Envârü’l-Tenzil*, II, 185.

³²⁴ Tefsirlerde bu kötülükten kastın şirk olduğu bildirilmiştir. (Beyzâvi, *Envârü’l-Tenzil*, II, 185; Neseî, *Medârikü’l-Tenzil*, s. 858.)

³²⁵ el-Hac 22/50-51.

³²⁶ Ebu’l-Hasen Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (nşr. Ahmet Ferit), I-III, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 386.

³²⁷ Cerişe Ali, *Edebü’l-Hıvar ve’l-Münazara*, Dârü’l-Vefa, Mısır, 1991, s. 137.

cehenneme giren kulların girdikten sonra da aralarında geçecek diyaloglar da Kur'an-ı Kerim'de haber verilmiştir. Bu diyalogların bazı ayetlerde mukayeseli bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Fatır suresi 33-37. ayetlerde bu durum söz konusudur. Ayet-i kerimelerde öncelikle cennetliklerin içinde bulunacakları nimetlerden bahsedilmektedir. Daha sonra bu nimete eren cennetliklerin şükürlerine yer verilmiştir. Ardından gelen ayette ise cehennemliklerin yüz yüze gelecekleri azaplardan bahsedilmiş ve cehennem ehlinin feryadı ile onlara cevap mukabilinde söyleneler zikredilerek ayet son bulmuştur. Bu ayet-i kerimelerde öncelikle mü'minlerin Adn cennetlerine gireceklerinden, onlara orada altın bilezikler ve inciler bahşedileceğinden, elbiselerinin ise ipek olacağından bahsedilmiş ve onların şu sözlerine yer verilmiştir: *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ* “Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir. O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir.”³²⁸ Ardından gelen ayetlerde ise inkâr edenlerin yerinin cehennem ateşi olduğu, bu ateşten hiçbir şekilde kaçamayacakları beyan edilmiş ve onların feryatlarına şöyle yer verilmiştir: *رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَاهُنَا وَإِنَّ آفَاتِنَا عَلَيْكُمْ وَإِنَّمَا نَسْتَأْذِنُكُمْ وَلَكِن كَرِهْتَ آذَانَنَا وَخَشَىٰ رَبُّ هَٰؤُلَاءِ مِنْ أَفْوَاهٍ لَا يَسْمَعُونَ شَيْئًا مِنْهُمْ وَإِن يَقولُوا كَلِمًا تَأْذِنُ لَهَا فَنَنْصَرِبُ وَهُوَ يُعْذِرُ أَعْيُنُكُمْ وَأَنْتَ الْعَلِيمُ* “Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım!”³²⁹ onların bu sözlerine mukabil ise “Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur”³³⁰ diye cevap verilmiştir.

Ayet-i kerimelerde cennet ehli ile cehennem ehlinin hallerinin ve sözlerinin mukayeseli bir şekilde beyan edildiği görülmektedir. Bir tarafta cennet ehli erdiği nimetin sevinç ve mutluluğu ile şükürünü ifade ederken diğer tarafta cehenneme atılanlar cehennem ateşi ile baş başa kalınca azaptan kaçmak için pişmanlıkla bir şans daha isterler. Bu iki zıt halin mukayesesi böylesi bir diyalogla muhatabın zihninde canlandırılmış ve adeta gerçek sahnelenerek kulun gerçeği müşahede etmesi kolaylaştırılmıştır.

³²⁸ Fatır 35/34-35. Tasanın giderilmesi, cehennem korkusunun, ölüm endişesinin ve dünya üzüntüsünün ortadan kaldırılmasıdır.(Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, s. 980)

³²⁹ Fatır 35/37.

³³⁰ Fatır 35/37.

1.4. Sağdakiler ile Soldakilerin Mukayesesi

Kur'an-ı Kerim'de sağdakiler ve soldakiler adı altında iki birbirine zıt gruptan bahsedilmiştir. Kur'an'da sağdakiler *أَصْحَابُ الْيَمِينِ* ve *أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ* terkipleri ile ifade edilmiştir. Meymene, yemin yeri yani sağ kol, sağ taraf yahut meymenet, uğur ve bereket manalarına gelir. Sağ tarafın meclis ve mahfellerde saygı ve hürmet mevkiî olmasına binâen “ashâb-ı meymene” de hürmet makamında bulunan yüksek şeref sahipleri anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu gibi kimseler hayra yarayan ve kendilerinden istifade edilen faydalı kişiler olması sebebiyle meymenetli diye nitelendirilirler. Bu ashab-ı meymene yani öyle çok meymenet sahibi kimselerdir ki uğur ve bereketleri her vechile gıpta ve hayrete şâyandır. Soldakilere gelince onlar da Kur'an'da *أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ* ve *أَصْحَابُ الشَّمَالِ* terkipleri ile ifade edilmiştir. Meş'eme, sol kol yahut uğurun olumsuz olan uğursuzluk manalarına gelmektedir. Ashâb-ı meş'eme de sol tarafta, alçak yerde bulunan değersiz yahut kendilerine ve yakınlarına uğursuzluk dokunan kimseler demektir.³³¹

Sağdakilerden ve soldakilerden kastın kimler olduğu Beled suresi 13-20 ayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim ayette sağdakilerin (*أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ*) köle azat eden yahut bir kıtlık gününde akrabalığı olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyuran sonra iman edip birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerdir. Soldakiler (*هُمُ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ*) ise Allah'ın ayetlerini inkâr eden ve buna karşılık cezaları kapıları üzerlerine sım sıkı kapatılmış ateş olan kimselerdir.

Vakıa suresinde de bu iki gruptan sık sık ve yoğun bir biçimde mukayeseli bir üslupla bahsedildiği görülmektedir. Bu mukayeseyi bir tablo ile daha açık bir şekilde ifade edebiliriz.³³²

8. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! (<i>فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ</i>)	9. Soldakiler, ne bahtsızdırlar o soldakiler! (<i>وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ</i>)
27. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! (<i>وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ</i>)	41. Soldakiler; ne yazık o soldakilere! (<i>وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ</i>)
28. Düzgün kiraz ağacı, (<i>فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ</i>)	42. İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde (<i>فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ</i>)
29. Meyveleri salkım salkım dizili muz	43. Kapkara dumandan bir gölge

³³¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4703-4704.

³³² Vakıa 56/8-9, 27-56, 88-94 .

<i>ağaçları, (وَطَلْحَ مَنضُودٍ)</i>	<i>altındadırlar (وَوَظِلٌّ مِّنْ يَّحْمُومٍ)</i>
30. Uzamış gölgeler, (وَوَظِلٌّ مَمْدُودٍ)	44. Serin ve hoş olmayan. (لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ)
31. Çağlayarak akan sular, (وَمَاءٍ مَّسْكُوبٍ)	45. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahate dalmışlardı. (إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ)
32. Sayısız meyveler içindedirler; (وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ)	46. Büyük günahı işlemekte direnir dururlardı. (وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ)
33. Tükenmeyen ve yasaklanmayan. (لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ)	47. Ve diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz? (وَكَانُوا يَقُولُونَ أَإِنَّا مِثْلَ آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ)
34. Ve kabartılmış döşekler üstündedirler. (وَقُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ)	48. Önceki atalarımız da mı? (أَوِ الْبَارِئِينَ الْأَوَّلِينَ)
35. Gerçekten biz hürileri apayrı biçimde yeni yarattık. (إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً)	49. De ki: Hem öncekiler hem de sonrakiler, (قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ)
36. Onları, bâkireler kıldık. (فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا)	50. Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır! (لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ)
37. Eşlerine düşkün ve yaşıt. (عَرَبِيًّا أَثْرَابًا)	51. Sonra siz ey sapıklar, yalancılar! (ثُمَّ إِنَّكُمْ أَتَيْتُمُ الضَّالِّينَ الْمُكذِّبِينَ)
38. Bütün bunlar sağdakiler içindir. (لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ)	52. Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. (لَاكُلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ)
39. Bunların birçoğu önceki ümmetlerdendir. (ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ)	53. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. (فَمَا لَوْ كُنْتُمْ تُبْصِرُونَ)
40. Birçoğu da sonrakilerdendir. (وَأَثَلَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ)	54. Üstüne de kaynar sudan içeceksiniz. (فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ)
	55. Susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz. (فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ)
	56. İşte ceza gününde onlara sunulacak ziyafet budur! (هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ)
88. Fakat (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, (فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)	92. Ama yalanlayıcı sapıklardan ise, (وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكذِّبِينَ الضَّالِّينَ)
89. Ona rahatlık, güzel rızık ve Na'im cenneti vardır. (فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ)	93. İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır! (فَنَزَّلْنَا مِنْ حَمِيمٍ)
90. Eğer o sağdakilerden ise, (وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ)	94. Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır. (وَتَصْلِيَةٌ جَهَنَّمَ)
91. "Ey sağdaki! Sana selam olsun!" (فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ)	

1.5. Yüzleri Ağaranlar ile Yüzleri Kararanların Mukayesesi

Kur'an-ı Kerim'de kıyamet günü bazı yüzlerin ağaracağından bazı yüzlerin de kararacağından bahsedilmektedir. Bu ayetlerdeki mecazi ifadeden anlaşılan bazı kişilerin sevineceği ve bazı kişilerin de üzüleceği kinayesidir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de "Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi,

yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir). Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedî kalacaklardır”³³³ buyrulmaktadır. Ayet-i kerimelerde insanların yüzlerinin ağaracağı ve kararacağı günden bahsedilmiştir ki o gün kıyamet günüdür. O gün yüzleri ağaranların (تَبَيَّضُ وُجُوهُ) yüzü nurdan ağarmıştır. Ve nurları sağlarında ve önlerinde koşar. Yüzleri kararanların (تَسْوَدُ وُجُوهُ) ise yüzü zulmetten kararmıştır. Önceki ayette evvela yüzü kararanlardan bahsedilmiş ve onlara iman etmelerinden sonra küfre döndükleri için tadın azabı (فَذُوقُوا الْعَذَابَ) denilecektir. Zemahşeri'ye göre yüzü kararanlardan kasıt ayetin zahirine göre ehl-i kitaptır. Çünkü onlar Hz. Peygamber gelmeden önce onun geleceğine inanırlarken Hz. Peygamber geldikten sonra yalanlayarak onu inkâr ettiler. Yine tefsirlerde yüzü kararanlarla kastedilenin Beni Nadir ve Beni Kurayza olduğu ve onların mürted olduğu bilgisi de mevcuttur.³³⁴ Ardından gelen ayette ise yüzü ağaranlardan bahsedilmekte ve onların Allah'ın rahmeti içinde olacakları ve orada ebedi olarak kalacakları haber verilmektedir. Yüzü ağaranlarla kastedilenlerin ise kimler olduğu hakkında tefsirlerde ensar, muhacir olacağına dair bilgi vardır.³³⁵ Ama bununla birlikte dünyada Allah'a ve Resulü'ne inanan, Allah'ın emirlerine uygun hareket edip güzel işler yapanların âhirette Allah huzurunda yüzleri ak olacağı da beyan edilmektedir. Ve yüzleri ak olan bu kişiler alınları açık olup, utanacak ve üzülecek durumları olmayacağı sebebiyle Allah'ın rahmetine erecekler ve ebedî kalmak üzere cennete gireceklerdir.³³⁶ Mukayese üslubunun görüldüğü bu ayetlerde yüzleri ağaranlar ve onların mükâfatı ile yüzleri kararanlar ve onların akıbeti karşılaştırılmıştır.

Buna benzer bir başka ayette bazı yüzlerin parıl parıl olacağı (وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ) ve hemen devamındaki ayetlerde ise yine bir takım yüzlerin de kapkara kesileceği (وُجُوهُ) bildirilmiştir.³³⁷ Ayet-i kerimede o gün bir tarafta tan yeri ağarırken oluşan parlaklık gibi yüzleri ağaran bir grup vardır. Bunlar nail oldukları nimetleri görmeleri sebebiyle gülerler ve mutludurlar. Diğer tarafta ise yüzlerini keder bürümüş,

³³³ Al-i İmran 106-107.

³³⁴ Zemahşeri, Keşşaf, I, 391.

³³⁵ Zemahşeri, Keşşaf, I, 391.

³³⁶ Heyet, Kur'an Yolu, I, 649.

³³⁷ Abese 80/38-42.

zulmetten kapkara kesilmiş kimseler vardır. İşte bunlar da kâfirler ve günahkârlardır.³³⁸ Mukayese üslubu bu ayetlerde de hâkimdir.

Yüzleri zelil olan ve yüzleri mutlu olan kimselerin mukayesesinin yapıldığı diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “*O gün bir takım yüzler zelildir (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ), durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur, kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur, o ise ne besler ne de açlığı giderir. O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ), çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmezler.*”³³⁹ Burada cennete ve cehenneme gidenler yüzlerinin mutlu ve zelil olması şeklinde temsilleştirilmiş ve onların buldukları yerlerdeki hallerinden bahsedilmiştir. Zelil olan yüzler, yani cehennemlikler o gün çalışır ve boşuna yorulur.³⁴⁰ Neticesinde kızgın ateşe girdirilirlen. Onlara cehennemde kaynar sular içirilir ve kuru dikenden yemekler yedirilir. Bu yemekler insanın ihtiyacını karşılamadığı gibi çekilen ızdırabı ve elemi artırmaktan başka bir işe de yaramaz. Ardından gelen ayetlerde mutlu olan yüzlerden yani cennetliklerden bahsedilmiştir. Onlar ise gayretlerinin³⁴¹ karşılığını almışlardır. Boş bir söz dahi işitmeyecekleri cennettedirler.

Bir başka ayette de Allah Teâlâ “*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlıyacaktır. Rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir). Yüzler de vardır ki, o gün buruşacaktır*”³⁴² buyurmaktadır. Bu ayeti kerimelerde mukayeseli bir üslupla kıyamet günü yüzleri parlayacak insanlarla (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ) o gün yüzleri buruşacak insanların (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ) karşılaştırması yapılmıştır. Yüzleri parlayacak olan kişilerin o gün Rablerine bakacakları bildirilmiştir. Bu ayeti anlama noktasında Ehl-i sünnet kelimcileri ile Mutezile kelimcileri farklı görüşler serdetmişlerdir. Zemaşşeri “*O gün*

³³⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, II, 570.

³³⁹ el-Ğaşiye 88/2-11.

³⁴⁰ Tefsirlerde bu konuda çeşitli görüşler vardır. Bir görüşe göre bu kişilerden maksat kâfirlerdir. Burada mananın kâfirlerin dünyada iken yapmış oldukları kötü amellere hamledilmesi mümkündür. Yine kâfirlerin ahirette iken azaplarının ziyadeliğinden teşbihle boyunlarına takılan kelepçe ve zincirlerden sürüklenmeleri sebebi ile yorulmalarının kastedilmiş olması mümkündür. Diğer bir görüşe göre ise bunlardan kasıt çok fazla ibadet etmekle beraber bu amelleri kabul olmadığı için boşuna çalışıp yorulan ruhbanlardır. Çünkü onlar Müslüman olmamışlardır. (İbn Cüzey, *et-Teshil li Ulûmu't-Tenzil*, II, 565.)

³⁴¹ Bunlar mü'minlerin dünyada iken yaptıkları ahirette memnuniyet sebebi olacak amellerdir. (İbn Cüzey, *et-Teshil li Ulûmu't-Tenzil*, II, 566.)

³⁴² Kıyamet 75/22-24.

Rabbine bakarlar” (إلى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) ayetini, zahir şekliyle Mutezile’nin, Allah’ın gözle görülemeyeceği doğrultusunda, Arap dili ve şiirinden de delil getirerek te’vil yoluna gitmektedir. Zemahşeri “*Yüzler Rabbi’ne bakar*” ifadesinden amacın, yüzler başkasına değil sadece Rabbi’ne bakar demek olduğunu ifade etmiş ve bu anlamda benzer olan birkaç ayeti de serdetmiştir. Ayet-i kerimeyi mü’minlerin dünyada Allah’tan başka kimseden korkmadıkları ve kimseden istekte bulunmadıkları gibi, kıyamet gününde de sadece Rablerinden nimet ve iyilik bekleyecekleri şeklinde tevil etmiştir.³⁴³ Ehl-i sünnet itikadına göre ise, Allah dünyada görülmez. Ahirette ise mü’minlere görünecek ve mü’minler Cennet’te Onu, dolunayı gördükleri gibi göreceklerdir. Razi’ye göre de mü’minler ahirette Allah’ı göreceklerdir. Râzi; “Âlimlerimiz hem Allah Teâlâ’nın görüleceğine, hem de mü’minlerin kıyamette onu göreceklerine (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ) (الْأَبْصَارُ وَهُوَ الْأَطِيفُ الْخَبِيرُ) ‘Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür. O, şeyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır’³⁴⁴ ayetini delil getirmişlerdir. Zira Allah Teâlâ ‘Gözler O’nu göremez’ buyruğu ile kendisini övmektedir. Eğer Allah görülemeyecek olsaydı ‘Gözler O’nu göremez’ diye kendisini sena etmesi söz konusu olmazdı. Bir şeyin haddi zatında görülmesi mümkün olmadığı zaman, o görülmüyor diye övmek gerekmez. Ama görülebilecek bir şey olup da gözlerin onu görmesine, idrak etmesine engel olduğu zaman bu övgü, mükemmel, tam kudrete, azamete ve saygıya delalet etmiş olur. Böylece bu ayet, Allah Teâlâ’nın, zatı gereği görülebileceğine delalet ettiği sabit olmuş olur. Buna göre mü’minlerin Onu kıyamet gününde göreceklerine kesin olarak hükmetmek gerekir. Zaten ‘*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlıyacaktır. Rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir)*’ ayetinin zahiri manası bu görüşü desteklemektedir.” der. Aynı zamanda Razi, Mutezilenin Allah Teala’nın görülemeyeceğine dair fikirlerinde En’am suresinin 103.ayetini tuttuklarını ve Kıyamet suresi 22-23 ayetlerini de te’vil ettiklerini söyler.³⁴⁵ Fakat Razi’ye göre bu iki ayet arasında çelişki yoktur. Bu görüşünü Allah Teâlâ’nın Hz. Musa’nın, “*Rabbim sana bakayım*”³⁴⁶ (رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ) dediğini naklederek “nazar”ın, rü’yet manasına geldiğini ve bunun Allah Teâlâ’nın görülebileceğine delalet ettiğini söyleyerek, desteklemektedir. Ayrıca Razi, “*Güzel amel edenlere en güzel mükâfat (cennet) bir de fazlası vardır*”³⁴⁷

³⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 649-650.

³⁴⁴ En’am 6/103.

³⁴⁵ Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXX, 227-228.

³⁴⁶ A’raf 7/143.

³⁴⁷ Yunus 10/26.

ayetindeki “ziyade”nin cemelullah olduğunu bizzat Hz. Peygamber’in “*En güzel mükâfat, Cennettir, ziyade Allah’ın vechine bakmaktır*”³⁴⁸ hadisini bildirerek görüşünü destekler. Yani Cennette, Cennet ehline verilecek “ziyade”nin, rü’yetullah olduğunu akli ve nakli delillerle savunur. Razi bir de “*Hayır, şüphesiz ki onlar (kâfirler), o gün Rablerinden kesin olarak mahrumdurlar*”³⁴⁹ ayetini delil olarak getirir.³⁵⁰

1.6. Ebedilik Açısından Mukayese

İslâm âlimleri ebediyeti yetkinlik, fenayı da eksiklik olarak kabul etmişlerdir. Ebediyet rahmet ve saadet, fena ise gazap ve felâkettir.³⁵¹ Cennet ve cehennemin ebediliği konusunda mukayese içeren ayet-i kerimeye geçmeden evvel cennet ve cehennemin ebediliği mevzusunda âlimlerin görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır.

Cennet’in ebediliği halen mevcut olup olmadığı gibi mevzular mezhepler ve din âlimleri tarafından tartışılmıştır. Cennetteki hayatın ebediyeti konusunda ise Cehm b. Safvan dışında kalan bütün ulemanın ittifakı bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlar cennete girenlerin oradan çıkarılmayacaklarını, ölümü tatmayacaklarını ve cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olduğunu bildiren ayetleri delil olarak kullanmaktadırlar.³⁵²

Cehennemin ve azabının ebediliği ise Müslüman âlimler arasında tartışmalı bir husustur. Bu konudaki görüşleri dört noktada toplamak mümkündür:

1. Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkmaz ve sonsuz olarak orada azap görür. Bu görüş Havaric ve Mu’tezile’ye aittir.
2. Cehennemlikler cehennemde ebediyen kalmakla beraber bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak vaziyete

³⁴⁸ Müslim, İman, 297; Tirmizi, Cennet, 16.

³⁴⁹ Mutaffin 83/15.

³⁵⁰ Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXX, 228.

³⁵¹ Topaloğlu, Bekir, “Cennet” *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 385.

³⁵² Topaloğlu, Bekir, Y. Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam’da İnanç Esasları*, Çamlıca, İstanbul, 2002, s. 317.

gelirler. Bu görüşün öncülerinden diyebileceklerimiz arasında Hişam b. Hakem (179/795), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240) vardır.

3. Mü'minler cehennemden çıktıktan sonra uzun bir zaman kâfirlerin azabı devam etmekle beraber, o da bir gün sona erecektir. Orada azap ebedi değildir. Bu görüşü de Cehm b. Safvan (128/745-46) savunmaktadır.
4. Mü'minler cehennemden çıkarılarak cennete yerleştirilirler, kâfirlerin azabı ise ebediyen devam eder. Bu görüş ise Ehl-i sünnetin kanaatidir. Cehennemin ebedi olduğunu savunanlar daha çok Kur'an'da birçok kere tekrar edilen "ebeden" ve "halidin" ifadelerine dayanmaktadırlar. Azabın sona ereceğini iddia edenler ise bazı ayetlerde yer alan istisnalar ile ³⁵³ "sınırlı bir zaman dilimi" manasına gelen "أَحْقَابًا" kavramına,³⁵⁴ adalet ilkesine ve ilahi rahmetin her şeyi, bu arada gazabını da kuşattığı inancına dayanırlar.³⁵⁵

Bu görüşleri serdettikten sonra cennet ve cehennemin ebediliği konusundaki mukayeseyi içeren ayet-i kerimeye gelince Kur'an'da bu hususta خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فِى الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ *"Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır. Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur"*³⁵⁶ buyrulmuştur. Ayetlerde önce cehennem azabına müstahak olanların gökler ve yer durdukça orada ebedi olarak kalacaklarından bahsedilip daha sonra ise mutlu olan cennetlik kulların gökler ve yer durdukça cennette ebedi kalacakları beyan edilmiştir. Yani ayette hâkim olan mukayese üslubuna göre; bir grup nimet içinde ebedi olarak yaşayacaktır, diğer grup ise ebediyen azaba düşer olacaktır.

Bu ayet-i kerimeyi cehennemin ebedi olmadığına delil getiren alimler olmuştur. Onlara göre ayetteki وَالْأَرْضُ وَالسَّمَوَاتُ (gökler ve yer durdukça) ifadesi kâfirlerin ceza müddetlerinin göklerin ve yerin baki kalma müddetine denk olduğunu gösterir. Gök ve yer de sonlu olduğu için kâfirlerin cezası da sonludur. Diğer taraftan ayetteki إِلَّا

³⁵³ el-En'am, 6/128, Hud 11/106-108.

³⁵⁴ En-Nebe' 78/23.

³⁵⁵ Topaloğlu ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 312.

³⁵⁶ Hud 11/107-108.

مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ (Rabbinin dilediği hariç) ifadesi de onların cezalarının süresinden yapılan bir müstesnadır. Bu da azabın o vakitte son bulacağına delalet eder. Ayrıca kâfirlerin isyanı sonlu ve sınırlıdır. Sonlu bir suçta sonsuz bir ceza vermek zulümdür. Yine bu cezanın bir faydası yoktur. Çünkü Allah fayda ve zarar verilmekten münezzehtir. Azap görenin de bir faydası yoktur. İşte bu şekilde cehennem azabının sonlu olduğunu söyleyenler böyle görüşler sunmuşlardır. Fakat müslüman âlimlerin büyük çoğunluğu onların bu görüşlerine karşılık şöyle cevap vermişlerdir: Ayetteki gökler ve yer ile ahiretin gökleri ve yeri kastedilmiştir. Ahrette yer ve gök olduğunun delili “O gün yer başka bir yere gökler de başka bir göğe tebdil olunacak”³⁵⁷ ayetidir. Aynı zamanda Arapların devamlılığı ve ebediyeti مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ (gökler ve yer durdukça) ifadesini kullanarak dile getirdikleri söylenmiştir. Yani Allah Araplara dillerindeki bu deyimsel ifade ile hitap etmiştir.³⁵⁸

2. AHİRET HESABI İLE İLGİLİ MUKAYESELER

2.1. Mizanla İlgili Mukayeseler

Mizandan maksat ahirette hesaptan sonra insanların amellerini tartacak olan ilahi adalet ölçüsüdür. Mizan her ne kadar terazi ve ölçü aleti demek ise de o bu dünyadaki ölçü aletlerine benzetilemez. Bu nedenle de mahiyetini kavramak mümkün değildir.³⁵⁹ Allah ahiret günü mizanın hak olduğunu,³⁶⁰ kıyamet günü adalet terazilerinin kurulacağını, kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmeyeceğini, bir hardal tanesi dahi olsa onun adalet terazisinde tartılacağını,³⁶¹ kimin tartıları ağır gelirse onun memnun olunacak bir yaşayış içinde olacağını,³⁶² kurtuluşa ereceğini,³⁶³ ameli hafif gelenlerin ise hallerinin kötü olacağını³⁶⁴ bildirmektedir.

³⁵⁷ İbrahim 14/48.

³⁵⁸ Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 64-65.

³⁵⁹ Topaloğlu ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 300-301.

³⁶⁰ el-A'raf 7/8.

³⁶¹ el-Enbiya 21/47.

³⁶² el-Karia 101/6-7.

Kur'an-ı Kerimde Allah Teâlâ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلُمُونَ “O gün tartı haklıdır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır”³⁶⁵ buyurmaktadır. Ayette bir taraftan o gün tartıları ağır gelenlerden ve onların kurtuluşa ereceklerinden bahsedilirken diğer taraftan ise tartısı hafif gelenlerden bahsedilmiş onların ziyana uğrayanlardan olacağı haber verilmiştir. Böylece birbirine zıt bu iki grubun akıbetlerinin mukayesesi yapılmıştır. İlk ayeti kerimede فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ buyrularak iman edip çokça iyi işler yapanların tartılarının sevapları sebebi ile ağır geleceği bildirilmiş ve o kimselerin kurtuluşa ereceği, azaptan kurtulacağı nimetler diyarına nail olacağı kastedilmiştir. Ardından gelen ayette ise وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ buyrularak küfür içinde olup çokça kötü ameller işleyenlerin de tartılarının hafif geleceği bildirilmiş olup küfür ve ma'siyette aşırı gitmeleri sebebi ile Allah'ın ayetlerine zulmettikleri neticesinde ise hüsrana uğrayanlardan olacakları, mutluluğun onlara haram olacağı beyan edilmiştir.³⁶⁶ Bu ayetlerdeki mukayeseden söz etmek gerekirse ilk ayette beyan edildiği vechile “Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir” buyrulmuş olup aynı zamanda ayet tartıları ağır gelmeyenlerin de tersi bir akıbetle uğrayacakları manasını taşımaktadır. Lakin ardından gelen ayette adeta bunu tekit edencesine tersi durum da zikredilmiş ve böylece muhatabın algısı ve zihnindeki mukayese daha da netleştirilmiştir. Bu ayetle aynı manayı taşıyan bir diğer ayette³⁶⁷ de hemen hemen aynı ifadelerle kimlerin tartısı ağır gelirse (فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ) onların kurtuluşa ereceği beyan edilirken ardından gelen ayette ise kimin tartısı hafif gelirse (وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ) onların da asıl kendilerine yazık ettikleri yurtlarının ise ebedi cehennem olacağı haber verilmiştir. Böyle bir mukayese üslubu ile mizan kavramının tablosu çizilmiş olup aynı zamanda dünyada yapılanların ahirette bulacağı karşılığın vurgusu muhataba daha tesirli bir üslupla beyan edilmiştir.

³⁶³ el-A'raf 7/7-8

³⁶⁴ el-Karia 101/8-9.

³⁶⁵ el-A'raf 7/8-9.

³⁶⁶ Muhammed Abduh (1905), Muhammed Reşid Rıza (1935), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim: Tefsirü'l-Menar*, Daru'l-Menar, Kahire, 1947, VIII, 319.

³⁶⁷ el-Mü'minun 23/102-103.

Yine bu bağlamdaki başka bir ayette “*O gün kimin tartısı ağır gelirse; işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Kimin de tartısı hafif gelirse; işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye’dir*”³⁶⁸ buyrulur tartısı ağır gelenlerle hafif gelenlerin mukayesesi yapılmıştır. Ayette tartının ağır gelmesi tartılan amellerin ağır gelmesinden kinayedir. Karia suresi 6. ve 7. ayetlerde iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimselerin nimetlerle donatılmış cennetlerde ebedî olarak mutlu ve müreffeh bir hayat süreceklerini ifade eder. Tartının hafif olması ise kulun dünyada yaptığı iyiliklerin azlığı veya bulunmaması demektir. Bu ayet, dolaylı olarak “günahları ağır basarsa” anlamını da içermektedir. 8. ve 9. ayetlerde ise, böyle iyi işleri az, kötülükleri çok olan kimselerin gidecekleri yerin cehennem olduğunu göstermektedir.³⁶⁹ Fakat burada “*Onun anası Haviye’dir*” ifadesi mevcuttur. Genel manada “varacağı yer” diye çevrilen “^أ” kelimesi sözlükte “anne” anlamına gelmektedir. Burada mecaz olarak “barınak” manasında kullanılmıştır. Ayette, anne çocuğunu kucağına alıp onu bağrına basmaya nasıl can atarsa aynen cehennem de suçlulara kucak açarak onları içine almak için iştiaqla bekler manasında kinayeli bir anlatım söz konusudur.³⁷⁰

2.2. Kitabı Sağ Tarafından Verilenler ile Sol Tarafından Verilenlerin Mukayesesi

Kur’an-ı Kerim tasvir ve diyalog üslubunu oldukça sık kullanmıştır. Bu şekilde muhatapların zihninde adeta mevzu canlandırılır. Zıt olayların ve durumların bir arada verilmesiyle de insanların hakikati görmeleri sağlanır. Kur’an’ın bu üslubu şu ayetlerde görülmektedir:

“Kitabı sağ tarafından verilen: ‘Alın, kitabımı okuyun’ der. ‘Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.’ Artık o, hoşnut kalacağı bir hayat içindedir. Yüce bir cennette, meyveleri sarkmış halde. (Onlara denir ki:) Geçmiş günlerde işlediklerinize (iyi amellerinize) karşılık, afiyetle yeyin, için.

Kitabı sol tarafından verilene gelince, der ki: ‘Keşke, bana kitabım verilmeseydi!’ ‘Şu hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’ Keşke onunla (ölümümle) her iş olup bitseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; Saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti. Onu yakalayın da, (ellerini boynuna) bağlayın. Sonra alevli ateşe atın onu!

³⁶⁸ el-Karia 101/6-9.

³⁶⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, V, 676.

³⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXX, 514-515.

*Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun! Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi, Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi. Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur.*³⁷¹

Ayeti kerimelerde adeta hesap günü zihinlerde canlandırılmakta, olayın içindeki şahıslar konuşturularak muhatapların sanki o kişilerin yerine kendilerini koymaları ve nefis muhasebesi yapmaları sağlanmıştır. Kur'an müşahede edilen bir olayı, bir manzarayı, zihni bir manayı, ruhi bir durumu olduğu kadar insan tipini, beşer tabiatını da hissi bir surette ifade eder. Çizdiği bu resme canlı bir hayat, taze bir hareket kazandırır. Öyle ki, o zihni mana, bir şekil, bir hareket olmuş; o ruhi durum bir tablo yahut bir sahne olmuş, o insan tipi, canlı bir hale gelmiştir. Olayları, sahneleri ve manzaraları ise canlı, hareketli bir hale sokar. Buralara bir de konuşma ilave edince dinleyicilere yepyeni bir bakış kazandırır ve onları ilk olayın vuku bulunduğu veya bulacağı sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini takip eder, hareketler tazelenir, dinleyici bunun okunan bir kelam olduğunu unuttur da sahneye gelip giden şahısları görür. Kur'an'ın tamamında hâkim olan üsluplardan biri olan tasvir; ne zaman mücerret bir manayı, ruhi bir durumu, manevi bir sıfatı, insani bir tipi, kıyamet sahnelerinden bir manzarayı, nimet ve azap sahnelerinden birini ifade etse, yahut bir münakaşa veya delil getirme, ikna etme gayesiyle mesel vermek istese daima bu tasviri ifadeyi kullanır, sözleri resimlendirerek ruha, duygulara hitap etmek ister.³⁷²

Bilindiği üzere inzar istikbalde meydana gelecek bir durumla korkutmadır. Ve önemli bir ikna üslubudur.³⁷³ İnceleyeceğimiz ayetlerde inzar söz konusudur. Aynı zamanda da iki zıt grup olan amel defteri sağ tarafından verilenler ve sol tarafından verilenlerin durumlarının mukayeseli bir üslupla canlı bir şekilde tasvir edilmesi, muhatabın kendine çeki düzen vermesi ve kendini hesaba çekmesine yardımcı olmaktadır. Ayette görüldüğü üzere kitabı sağından verilenler (مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ) kendilerinden emindirler şaşkın değildir. Çünkü o günün geleceğini yaptıklarından hesaba çekileceklerini biliyorlardı. Dünyada iken yapmış oldukları iyiliklere karşılık da yüce bir cennetle mükâfatlandırılacaklar ve orada lütuflara gark olacaklardır. Hemen ardından gelen ayetlerde ise kitabı sol tarafından verilenler (مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ) zikredilmiştir. Ayette ise onların şaşkın ve pişman hallerinin tasviri vardır. Onların

³⁷¹ el- Hakka, 69/19-35.

³⁷² Çelik, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti*, s. 349-350.

³⁷³ Çelik, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti*, s. 350.

ağzından hakikat söylenir böylece bu hal muhataba hissettirilir. Mallarının onlara hiçbir fayda sağlamadığı, saltanatlarının, makamlarının hiçbir şeye yaramadığı yok olup gittiğini de dilleri ile itiraf etmektedirler. Ardından gelen ayetlerde ise onun maruz kalacağı azabın tasviri yapılmış ve onun bu azabı hak etmesinin sebebini ise Cenab-ı Hak *إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ* (Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi, Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi) buyurarak izahlandırmıştır.

Bu bağlamda bir başka ayette ise amel defteri sağından verilenler ile arkasından verilenler canlı bir tasvirle mukayese edilmiştir:

“Kimin kitabı sağından verilirse kolay bir hesaplara hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecektir. Kimin de kitabı arkasından verilirse derhal yok olmayı isteyecek ve alevli ateşe girecektir. Zira o, (dünyada) ailesi içinde (mal-mülk sebebiyle) şırmarmıştı. O hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sandı. Oysa gerçekten Rabbi onu görüyordu.”³⁷⁴

Görüldüğü üzere ayet-i kerimelerde muhatabı ikna etme yollarından sayılan tasvir yöntemi kullanılmıştır. Ayetlerde insanların hem yaptıkları hem de hissi dünyaları canlandırılmıştır. Bununla birlikte mukayese üslubu da kullanılarak muhatabı ikna daha da tesirli bir hale getirilmiştir. Nitekim ayette önce kitabı sağ tarafından (مَنْ (أَوْثِيَّ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ) yani amel defteri sağ tarafından verilenlerden bahsedilmiş. Onların hesaplarının kolay olacağı beyan edilmiştir. Taberi kolay hesabı günahların affedilmesi iyiliklerin ise mükâfatlandırılması olarak yorumlamıştır.³⁷⁵ Bu kolay hesaptan sonra da cennetteki ailelerinin yanına mutlu bir şekilde dönerler.³⁷⁶ Diğer taraftan amel defteri sırtlarının arkasından sol taraftan verilenlerin ruh hali ayette tasvir edilmiştir. Onlar ise; derhal yok olmayı isterler (فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا). Çünkü cehenneme atılacaklardır sebebi ise dünyada ailesi ile birlikte iken şırmarmıştı ve hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sanmıştı. Ama Rabbi onu görüyordu (بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا). Ayetlerde inanan ve inanmayanların akıbetleri, o günde ne duruma düşecekleri mukayeseli bir üslupla gözler önüne serilmiştir. Bununla muhataplara kıyamet sahnelerinden bir sahne sunulmuş böylece muhatapların algısı daha da netleşmiş görülmektedir. Hele de bu iki zıt grubun hallerinin birbiri ardınca zikredilmesi muhatabın hakikati görmesini daha da kolaylaştırmaktadır.

³⁷⁴ İnşikak 84/7-15.

³⁷⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 236

³⁷⁶ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 239.

2.3. Siccîn ve İlliyyûn

Siccîn (سَجِّينٌ) genel anlamda facirlerin amellerinin kaydedildiği defter anlamında bir Kur'an terimidir. Siccîn lafzı müfessirler tarafından da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Müfessirlerden bazılarına göre siccîn yedi kat yerin dibi veya yerin altında bulunan büyük bir kayadır; bir kısmına göre de cehennemde bir kuyudur. Dilciler ise siccîn kelimesinin, hapishane anlamına gelen kökten türetildiğini ve onunla eş anlamlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zemaşerî'ye göre ise siccîn, şeytanların, inkarcı ve günahkâr olan insanlarla cinlerin amellerinin Allah tarafından kaydedildiği kötülük defteri, sicili demektir. Gerek ayetlerin bağlamı gerekse müfessirlerin açıklamaları dikkate alındığında siccilin, amellerin düzenli ve eksiksiz kaydedildiği, inkarcıların ve günahkârların bütün eylemlerinin yazıldığı bir kitap (kütük) olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte siccîn âhiretle ilgili olduğu için müteşâbih (anlamını kesin olarak bilmemiz mümkün olmayan) kelimelerdendir.³⁷⁷

İlliyyûn (عَلِيَّيْنِ), fâcir kişilerin makamı olan Siccîn'in karşıtıdır, yani iyilerin makamıdır. İlliyyûn hakkında da farklı yorumlar vardır. Dördüncü veya yedinci kat semâ, sonsuz bir yükseklik, en yüksek mekân, iyilerin amellerinin kayda geçirildiği defter, cennet, mele-i alâdaki melekler, sidretü'l-müntehâ bunlardandır. Tariflerden illiyyûn ile siccînin aynı şeyler olduğu, ancak izafe edildikleri kimseler ve içerikleri açısından aralarında bir nitelik farkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah, kullarına bazı şeyleri alışa geldikleri üslûpla anlatmıştır. Bilindiği gibi cennet yükseklik, rahatlık, genişlik gibi niteliklerle tanıtılır; orada seçkin meleklerin bulunduğu belirtilir. Siccîn ise şeytanların dolaştığı, aşağı, karanlık ve dar bir mekân olarak nitelendirilir. Bir yerin yüksekliği, genişliği, aydınlığı ve içinde seçkin meleklerin bulunması o yerin mükemmelliğini ve yüksek değerini, bunların tersi ise oranın kusurlu ve bayağı bir yer olduğunu ifade eder. İnkarcıların bilinen nitelikleri ve eylemlerinin kayda geçirildiği belgeler aşağılanmak ve kötülenmek istendiği için, onların kitaplarının yani amel defterlerinin aşağıda, şeytanların bulunduğu karanlık ve dar yerde olduğu; iyilerin

³⁷⁷ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 193-194; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 708; Heyet, *Kuran Yolu*, V, 575.

kitapları yüceltilip şereflendirilmek istendiği için onların da seçkin meleklerin bulunduğu yücelerde olduğu belirtilmiştir.³⁷⁸

Siccin ve ılliyyun lafızlarından kısaca bahsedildikten sonra şimdi de bu kavramların bir mukayese örgüsü içerisinde zikredildiği ayetler olan Mutaffifin suresi 8-28 konu edilecektir. Ayetlerde Allah Teâlâ yukarıda da açıklanmaya çalışılan kavramlar olan siccin ve ılliyyun lafızlarını zikretmektedir. Ayette siccin amellerin sayılıp yazıldığı bir kitap olarak tanımlanmıştır (كِتَابٌ مَّرْقُومٌ). İşte amelleri siccinde kayda geçirilen bu kişilerin özellikleri şunlardır: Ceza gününü yalan sayarlardı, aynı zamanda bu kişiler hükümleri çiğneyen ve günah bataklığına dalan kişilerdi. Bununla birlikte hadlerini aşmış bu kişiler Allah'ın ayetlerine "Eskilerin masalları" deme cür'etini de gösterirlerdi. Çünkü onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmişti. Onlar ahirette de Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlar ve cehenneme girmeyi hak etmişlerdir.³⁷⁹ Ayet-i kerimede daha sonra ılliyyûn'dan bahsedilmiştir. İlliyyûn'un iyilerin kitabı olduğu (كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْتَّائِبِينَ لَفِي عِلِّيِّينَ) beyan edilmiştir. Yukarıdaki ayette olduğu gibi yine soru edatı ile dikkat çekilmiş ama bu sefer dikkat çekilen kavram ılliyyûndur. İçinde iyilerin amellerinin kaydedildiği bir kitaptır. Devamındaki ayetlerde ameli ılliyyûnda korunanların yerinin koltuklar üzerinde, kendilerine sunulan nimetlerin sevinci yüzlerine yansımış halde kesinkes cennet olduğu ayetlerde beyan edilmiştir. Ayrıca ayetlerde cennette kendilerine sunulacak mühürlü halis, içiminin sonunda misk kokusu olan, karışımı tesnimden olan bir içkiden bahsedilmektedir. Tesnîm (تَسْنِيم) ifadesine müfessirler tarafından farklı yorumlar getirilmiştir. Tesnîmin sözlük anlamı genellikle yukarıdan sürekli akıp boşalan bol su yahut yukarıdan aşağıya akıp dökülen suyun yüksekteki kaynağı şeklinde verilir ve bu bağlamda cennetteki yüksek bir su kaynağını ifade ettiği belirtilir.³⁸⁰ Ayrıca ayette Allah'a yakın olanların bu kaynaktan içecekleri haber verilmiştir.³⁸¹

Görülmektedir ki gaybla ilgili olan bu iki birbirine zıt kavram (siccîn-ılliyyûn) birbiri ardınca açıklanarak muhatabın zihninde kolayca şekillendirilmiş ve izah edilmiştir. Aynı zamanda muhatabın bu iki farklı durumu aynı anda müşahede edip

³⁷⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 206-211; Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXXI, 97-98.

³⁷⁹ el-Mutaffifin 83/7-16.

³⁸⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 224-225.

³⁸¹ el-Mutaffifin 83/17-28.

doğruyu bulması sağlanarak amelleri illıyyûna kaydedilenlerden olabilmek tavsiye edilmiş, siccînin de mahiyetinden bahsedilerek durumun vehametinden muhataplar haberdar edilmiştir.

3. CEZALANDIRMA VE ÖDÜLLENDİRME

Kur'an'a göre ahirette hesaptan sonra insanlar amellerine göre ya ödüllendirilecekler ya da cezalandırılacaklardır. Kâfirler ebedi olarak cehennemde azap göreceklerdir. Mü'minlerin ise bir kısmı doğrudan cennete gidecek, bir kısmı önce a'raf'a sonra cennete, bir kısmı da günahlarının cezasını çektikten sonra cennete gidecekler ve orada ebedi olarak nimetler içinde yaşayacaklardır. Genel anlamda hesaptan sonra Allah'ın adaletinin bir sonucu olarak cezalandırma ve ödüllendirme söz konusudur.³⁸² Bazı ayetlerde ahiret hayatında mü'minler için ödüllendirme ve kafirler için cezalandırma olduğu zikredilerek bu meseleye ısrarla dikkat çekilmiştir. “*İnkâr edenler için şüphesiz **çetin bir azap vardır. İman edip iyi işler yapanlara da **mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır*****”³⁸³ ayet-i celilesinde bu durumu görmek mümkündür. Ayet-i kerimede Allah ve Resulünü inkâr edenler için çetin bir azabın olacağı haber verilmiştir. Buradaki çetin azab (عَذَابٌ شَدِيدٌ) cehennem azabıdır. Aynı ayette iman edip de hayırlı işlerde bulunan kullar için de günahlarının affedileceği müjdelenmiştir. Ayrıca onlar için büyük bir mükâfatın olacağı bildirilmektedir. Buradaki büyük mükâfat (كَبِيرٌ أَجْرٌ) da cennettir.³⁸⁴ Bir diğer ayette³⁸⁵ de aynı mukayese söz konusudur. Orada da iyi davranışta bulunan mü'min kullar için büyük mükâfatın (أَجْرًا كَبِيرًا) olacağı müjdelenirken, hemen ardındaki ayette de ahirete inanmayanları da elemli bir azabın (عَذَابًا أَلِيمًا) beklediği haber verilmektedir. Görülmektedir ki ayetlerde inanmayanları bekleyen elim ve çetin azaptan bahsedilmekte hemen ardından da mü'minler büyük mükâfat olan cennetle müjdelenmektedir. Böylece muhataplar için bu iki karşıt hal kıyaslanarak ebedi saadet resmedilmiştir.

³⁸² Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1988, I, 543-548.

³⁸³ Fatır 35/7.

³⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 332-333.

³⁸⁵ el-İsra 17/9-10.

Zikri geçen ayetlere benzer aynı manayı içeren ya da daha kapsayıcı ayetler de Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Bunlardan biri de Al-i İmran suresi 56 ve 57 ayetleridir. Bu ayetlerde “*İnkâr edenler var ya, onları dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez*” buyrulurken inkâr edenlerin düçar olacağı şiddetli azap ile iman edip iyi davranışta bulunanların nail olacağı mükâfat kıyaslanmış bu iki karşıt durum peş peşe zikredilerek muhatapların kavrayışı kolaylaştırılmıştır. Bir tarafta inkâr edenler cezayı hak ederlerken diğer tarafta da iman edip salih amel işleyenlerin ödüllendirileceği beyan edilmiştir.

Kur'an'da bu manayı teyit eden bir başka bir ayette de iman edip iyi işler yapanlara Allah'ın ecirlerini tam olarak vereceği (فَيُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ) ve onlara lütfundan daha fazlasını da ihsan edeceği (وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ) haber verilmiştir. Yine aynı ayette kulluğundan yüz çeviren (الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا) ve kibirlenenlere de (وَاسْتَكْبَرُوا) acı bir şekilde azap edeceği (فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) beyan edilmiştir. Onlar kendileri için Allah'tan başka bir dost ve bir yardımcı bulamazlar.³⁸⁶ Görüldüğü gibi ayette faydalı işler yapan mü'minlerin ahiretteki akıbetleri ile Hak'tan yüz çevirip gururlananların akıbetleri mukayese edilmiştir. Mü'minlerin amellerinin karşılığı hem tastamam verilecek hem de onlara sınırlanamayacak derecede bundan daha fazla nimetler ile ödüllendirileceklerdir. Diğer grup ise inkârları ve büyüklenmeleri sebebi ile elim bir azap ile cezalandırılacaklardır. Buna benzer bir ayet-i kerimede de bu hususta Allah'ın meşietinin cari olduğu ifade buyrulmuş, dilediğini rahmetine dahil edeceğini (يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ), zalimler için de elem verici bir azap hazırladığı (وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) haber verilmiştir.³⁸⁷

Bu konudaki en vurgulu mukayeselerden bir tanesi de bahçe sahiplerinden bahsedilen ayette (أَصْحَابَ الْجَنَّةِ) yapılmıştır. Kibir ve cimrilikleri sebebi ile Allah onlara bela vermiş; onlar uykudayken bir âfet bahçeyi kurutmuş, bahçe kapkara kesilivermiştir. Sonraki ayetlerde bunun da bir azap olduğu lakin ahiret azabının dünya azabından daha büyük olduğu (كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) ayeti ile ifade edilmiştir. Ardından gelen ayetlerde de takva sahiplerinin de na'ım cenneti ile ödüllendirilecekleri bildirilmiştir. Devamındaki ayette ise bu mukayese üslubu daha açık bir şekilde

³⁸⁶ en-Nisa 4/173.

³⁸⁷ el-İnsan 76/31.

görülebilmektedir: أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ “Artık Müslümanları da suçlularla bir mi tutacağız?”³⁸⁸

³⁸⁸ el Kalem 68/17-35.

SONUÇ

Kur'an hem akla hem de duygulara hitap eder. Her ikisine de eşit ölçüde seslenir ve onları tatmin eder. Kur'an daima öğretici, ikna edici ve teşvik edici bir güce sahiptir. Etkili ve güzel üslubu ile muhataplarını hayran bırakan Kur'an-ı Kerim en derin mevzuları teşbihler, temsiller, diyaloglar nev'inden üsluplarla insanların seviyelerine indirir. İşte Kur'an'ın bu yönünü ortaya koyma anlamında *mukayese yönteminin* de çok önemli bir yeri vardır. Mukayese yöntemi Kur'an-ı Kerim'de sıkça yer alan etkili bir ikna üslubudur.

Çalışmanın giriş kısmında iki hedef gözetilmişti. Birincisi; Kur'an-ı Kerim'in imanî konuları mevzu ederken muhatapları iknâ etmek için mukayese yöntemini kullandığının tespiti ve bunun ayetlerle delillendirilmesi idi. İkincisi de; mukayese yönteminin bir i'caz yönü olarak üslubu'l-Kur'an'dan sayılması gerektiğine dikkat çekmekti. Tezin nihayetinde ise bu hedeflere ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Çalışmamızda Kur'an'da aynı ayet ve aynı pasaj içinde zıt inanç gruplarının mukayesesinin yapıldığını ve bu mukayese ile muhataplarının zihinlerinde iman konusunun daha da netleştirildiğini gördük. Bu mukayeseler genelde siyaktan anlaşılırken bazen de “لَا يَسْتَوِي” fiili ve bazı ism-i tafdil kalıpları ile ifade edilmiştir. Bu bağlamda hidayet ve dalalet kavramlarının iman konusu ile ilgili kavramlar olmalarından hareketle bunların Kur'an'da en çok zikredilen mukayeselerden olduğunu gözlemledik. Bu konudaki mukayese daha çok tercih ve mecazi anlamda alışveriş kavramı üzerinden yapılmıştır. Bilindiği üzere Kur'an her seviyedeki ve her kabiliyetteki insana hitap etmektedir. Ancak bu insanlar ikna olmak için aynı hassasiyete sahip değildirler. Kimisine Rabbinden gelen örnek iman etmesine vesile olurken, kiminin de ancak küfrünü artırmıştır.

Allah'ın sevdiği ve sevmediği kimselerin mukayesesinin yapıldığı ayetlerde iyilik edenler, korunanlar, sabredenler, tevbe edenler, temizlenenler, bir karar verdikten sonra tevekkül edenler, adalet ile hükmedenler ile kâfirler, zalimler, haddi aşanlar,

günahta ısrar edenler, kendini beğenen ve hep böbürlenip duran kimseler, hainliği ve nankörlüğü meslek edinenler ve fesat çıkarıcılar arasındaki mukayese sevgi fiili üzerinden yapılmıştır. Birinci gruptakilerin Allah'ın sevdiği kimseler, ikinci gruptakilerin de Allah'ın sevmediği kimseler olduğu ayetlerde ifade edilmiştir. İnanç gruplarından mü'min-münafık mukayesesinin yapıldığı ayetlerde sadece mü'minler ve münafıklar ifadesi ile yetinilebilecek iken mü'min erkekler ve kadınlar, münafık erkekler ve münafık kadınlar olarak bazen onların vasıflarının ön plana çıkarılması bazen de ahiretteki akıbetlerinin karşılaştırılması ayrıca dikkati çekmiştir. Mü'minlerle bedevilerin mukayesesinin yapıldığı ayetlerde ise bedevilerin kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha sert hem de Allah'ın emirlerine uymamaya daha yatkın olduklarının ayetle sabit olduğunu gördük.

Kur'an'da yer alan mukayeseler sadece farklı inanç grupları arasında olmamıştır. Mü'minler de kendi aralarında amelleri bakımından mukayese edilmiştir. Ameli eksik, cahil, günahkâr ve Allah'ın buyruklarını terk edip yasaklarını işleyerek kendisine zulmedenler ile farzları işleyip haramlardan kaçınan, ameli tam olan, ilim öğrenen, ahirette kolay bir sorgulama geçiren, -sonuç almada tam başarılı olmasalar da- ilâhî buyruklara karşı gelmemek için çaba harcayan kimseler bir olmadığı gibi bunlarla da amellerine ilim ve irşad katanlar, alim olanlar, cennete girenler ve orada hesapsızca rızıklanarak hayırda öne geçenler bir değildir. Yine bazı mü'minler cihada gitmek ve hicret etmek noktasında Allah'ın emri doğrultusunda hareket ederken diğer bir grup mü'min bundan geri durmuştur.

Kuran'daki mukayeselerin bir kısmı da ulûhiyetle ilgilidir. Ayetlerden anlaşıldığına göre Allah'ın meşîeti, kudreti ve diğer sıfatları farklı şekilde tezahür etmiştir. Meşîeti gereği Allah bazı kullarını bağışlamış bazılarını bağışlamamıştır. Dilediğinin rızıkını çok dilediğinin rızıkını az vermiştir. Dilediğini hidayete erdirmiş dilediğini dalalette bırakmıştır. Şüphesiz Allah'ın bu tasarrufları kullarına zulmen değil adaleti ve sünnetullahı çerçevesinde tecelli etmiştir. Diğer taraftan Allah'ın ilmi ve kudreti ile ilgili ayetlerde ise varlık âleminin her iki boyutunun mukayeseli bir ifade ile anlatılması Allah'ın ilminin ve kudretinin tahdid edilemeyeceğine işaret eder.

Kur'an-ı Kerim ahiret ile ilgili konulardan bahsederken de muhatabını ikna etmek için mukayese üslubunu kullanmıştır. Bu doğrultuda cennet cehennem tasvirleri, cennet ve cehennem sakinlerinin halleri, cennet ve cehennemin ebediliği meselesi,

ahiretteki muhasebeyi tasvir eden ayetler, cezalandırma ve ödüllendirmeler bu mukayese üslubu ile ele alınmıştır.

Çalışmamız konu itibari ile ilk olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü Kur'an'ın mukayese yöntemine özellikle değinen bir esere rastlamamış olmamız da bunu kanıtlamaktadır. Çalışmamız esnasında görüldüğü üzere mukayese yöntemi Kur'an'da sıkça karşımıza çıkan latif bir anlatım tarzıdır. Bu tarz anlatım Kur'an'ın mucizevî yönlerinden birini teşkil eder. Aynı zamanda mukayese üslubu ile anlatılan ayetler daha çarpıcı ve zihinlerde daha kalıcı bir etki yapmaktadır.

Bu çalışmada Kur'an'ın mukayese üslubu sadece imanî konular bağlamında ele alınmıştır. Bunun dışında bizim tespitlerimize göre Kur'an'da ahlakî ve hukukî konularda, bazı mühim kavramlar çerçevesinde ve bir takım temsil ve teşbihler yönünde mukayeseler de söz konusudur. Bunların da değerlendirilmesi Kur'an'ın bu etkili ve mühim üslubunun tam manası ile tespitini mümkün kılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Alper, Hülya, “Münafık” *DİA*, TDV, İstanbul, 2006, XXXI, 565-568.
- Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah el-Bağdâdî (1270/1854), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm ve Seb’u’l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyai’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrût, ts.
- Ateş, Süleyman, *Kur’an Ansiklopedisi*, I-XXX, Kuba, İstanbul, ts.
- Balbay, Muhammed, “Garanik Kısasası ve Oryantalist Yaklaşımlar”, (Yüksek Lisans), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, I-IV, Dâru’l-Ulûmi’l-İnsâniyye, Dimeşk, 1993.
- Cerişe Ali, *Edebü’l-Hıvar ve’l-Münazara*, Dârü’l-Vefa, Mısır, 1991.
- Cündioğlu, Düccane, *Göz İzi*, Etkileşim, İstanbul 2007.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Şerif el-Huseyniye’l-Hanefî (h.816), *Kitâbü’t-Ta’rifât*, (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşlî), Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 2003.
- Çelik, Muhammed, *Kur’ân’ın İknâ Husûsiyeti*, 2. baskı, Yeni Akademi, İstanbul, 2006.
- Çetiner, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, I-II, Çağrı, İstanbul, 2003.
- Dahhak b. Müzahim (105/723), *Tefsîru’d-Dahhak*, (nşr. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviye), I-II, Dârü’s-Selam, Kahire, 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî (275/889), *Kitâbü’s-Sünen: Sünenü Ebû Dâvûd*, (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Dârü’l-Kable li’s-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998/1419.
- Ebu Ubeyde Ma’mer b. Müsenna et-Teymiyye (h.210), *Mecâzü’l-Kur’an*, I-II, Mektebetü’l Hancı, Kahire, ts.

- Ebussuud b. Muhammed el-Ammadi'l Hanefî (h.982), *Tefsiru Ebissuud: İrşâd-ü Akli's-Selim ilâ Mezêya'l-Kitâbi'l-Kerim* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), I-V, Mektebetü Riyadî'l-Hadis, Riyad, ts.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, İstanbul, 1936.
- Fahrudin er-Râzî, Muhammed İbnü'l-Allâme Ziyâeddin Ömer (606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.
- Fayda, Mustafa, "Bedevi" *DİA*, TDV, İstanbul, 1992, V, 311-317.
- Harman, Ömer Faruk, "Cehennem", *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 225-226.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1984.
- İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhamed b. Ahmed Kelbî (741/1340), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl* (nşr. Muhammed Salim Haşim), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- İbn Haldun (808/1406), *Mukaddime*, I-II, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh, İstanbul, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XV, (nşr. Mustafa Seyyid Muhammed), Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 2000.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kuraşi el-Bağdadî (h.597), *Zadü'l-Mesir fi Ilmi't-Tefsir*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984.
- Kadı el-Beyzâvi, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (685/1286), *Tefsiru'l-Beyzâvi: Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I-II, Dersââdet, İstanbul, ts.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, DİB, Ankara, 2006.

- _____, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıç, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV, Ankara, 2000.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr (671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehü mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (nşr. Abdullah b. Ömer el-Muhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesü'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, I-III, (trc. Ahmed Asrar), Pınar, İstanbul, 1992.
- _____, *Tefhimü'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan, İstanbul, 2005.
- Muhammed Abduh (m.1905), Muhammed Reşid Rıza (m.1935), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim: Tefsirü'l-Menar*, Daru'l-Menar, Kahire, 1947.
- Muhammed Fuad Abdülbâki, *Mu'cemü'l Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, “şye”, “rvd” md., Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2001.
- Mukatil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen b. Beşir el-Ezdî (150/767), *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (nşr. Ahmet Ferit), I-III, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî b. el-Haccâc (206/821), *Sahîh-i Müslim*, (neşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire, 1955-1956.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübrâ* (303/915), (nşr. Abdülgaffar Süleyman Bûndarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), I-V, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî: Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 2000.
- Önkâl, Ahmet, “Hicret” *DİA*, TDV, İstanbul, 1998, XVII, 458-462.
- Râğıb Isfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502/1108), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Halil İytânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, el-Mektebü'l-Asriyye, Beyrut, 2006.
- Seyyid Kutub, *Fî-Zilâli'l-Kur'an* (1386/1966), I-X, tr. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya, İstanbul, 1991.

- Sinanoğlu, Mustafa, “İman” *DİA*, TDV, İstanbul, 2000, XXII, 212-215.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir (911/1505), Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî (...), *Tefsiru'l-Celâleyn li'l-Kur'âni'l-Azîm*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.
- Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 374-376.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, 2004.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tefsiru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, (nşr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Hicr, Kahire, 1422/2001.
- Tahânevî, Muhammed Ali (1158/1745), *Mevsûatü Keşşâfi Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I-II, (nşr. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1996.
- Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1988, I, 543-548.
- _____, “Cehennem”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 227-233.
- _____, “Cennet” *DİA*, TDV, İstanbul, 1993, VII, 376-386.
- _____, Y. Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca, İstanbul, 2002.
- Vehbetü'z-Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Veciz ala Hamişi'l-Kur'an'il-Azîm ve meahü Esbabü'n-Nüzul ve Kavâidü't-Tertîl*, Darü'-Fikr, Dımeşk, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *DİA*, TDV, Ankara, 2000, XXII, 109.
- _____, “İrade” *DİA*, TDV, Ankara, 2000, XXII, 379-381.
- Yıldırım, Suat, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk, İstanbul, 2003.
- Yılmaz, Aytekin, “Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet”, (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.
- Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra, İstanbul, 2004.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

	<p>T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	---	---

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Esmâ Nur MADEN			
Doğum Yeri:	Kastamonu			
Doğum Tarihi:	23.08.1983			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim				
Ortaöğretim				
Lise				
Lisans				
Yüksek Lisans				
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
Tel:				
E-Posta:				
Adres				